

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

RÉSZLET IVO ANDRIĆ ÉS MAJTÉNYI MIHÁLY
HÁTRAHAGYOTT REGÉNYEIBŐL
TANULMÁNY IVO ANDRIĆ PRÓZÁJÁRÓL
JUHÁSZ GÉZA ÍRÁSA MAJTÉNYI MIHÁLYRÓL
TOMAŽ ŠALAMUN VERSEI ÉS ESSZÉ KÖLTÉSZETÉRŐL
BORI IMRE ADY ENDRE LÍRÁJÁRÓL
VARGA LÁSZLÓ A MŰVELŐDÉSI OTTHONOK
SZEREPÉRŐL
INTERJÚ MÁNDY IVÁNNAL
BURÁNY BÉLA: KÓRÓK ÉS VIRÁGOK

KÖNYV-
KÉPZŐMŰVÉSZETI
SZÍNHÁZI
TÉVÉ-
KRITIKA

1977

Július
Augusztus

H Í D

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

XLI. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző, dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László, Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán, Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szeli István és Vicsék Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József

Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János

Szerkesztő: Bordás Győző

Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

Ivo Andrić: Kihallgatás 857

Végel László: Jegyzetek a regényről 873

Miroslav Egerić: Andrić emberképének négy alaptényezője: a vágy,
a félelem, a bátorság és a harmónia 876

Denis Poniž: Esszé Tomaž Šalamun költészetéről 887

Tomaž Šalamun versei 896

DOKUMENTUM

Majtényi Mihály: Hétfejű sárkány 903

Juhász Géza: Regény jelen időben 913

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Bori Imre: Ady Endre lírájáról 925

Varga László: A művelődési otthonok szerepe az öniségatási alapon szervezett kultúrában 932

Penavin Olga: Atlas linguarum europae (ALE) — Európai Nyelv-
atlasz 943

KIHALLGATÁS*

IVO ANDRIĆ

Ősszel, amikor beálltak az esőzések, és a levegő hirtelen lehűlt, Omer pasa bevonta seregeit a városokba, ő maga pedig visszatért Szarajevóba, és gondoskodott róla, hogy híre keljen: ott akarja tölteni a telet. Valójában ez is csak hadicsel volt. Csapatái nagyon is felkészültek a téli hadviselésre, de ő ezt titokban akarta tartani. Nagyon jól ismerte a boszniai felkelőket és ősi harcmódorukat, s arra számított, hogy télvíz idején amúgy is jócskán szétszóródnak majd. Szarajevóba visszavonulva azt a benyomást kívánta kelteni, mintha ő sem volna képes háborúzni télen, gondolván, ezzel ráveszi a zendülőket, hogy minél nagyobb számban elhagyják állásukat és hazamenjenek telelésre. S amikor ez megtörténik, kihasználja majd az első szárazabb téli napokat, hogy meglepetésszerű támadással rajtaüssön az így megcsappant és foghíjassá vált felkelő erőkön. Tapasztalat és elmélet egyaránt arra tanította, hogy a legtöbb sikerrel az olyan hadművelet kecsegtet, amelyről az ellenfél nem hiszi, hogy egyáltalán végrehajtható.

Ezt az időszakot, ősز végétől tél kezdetéig, a fővezér arra használta ki, hogy kapcsolatot teremtsen mindhárom felekezeti és az ország minden részéből való tekintélyes emberekkel.

Egyesek önszántukból járultak elébe, másokat ő rendelt be. Ezekben a napokban egymást érték a különböző deputációk Szarajevóban. A fővezér minden látogatójának tudtára adta, hogy a császári rendeletnek maradéktalanul és ellenvetés nélkül érvényt kíván szerezni Bosznia-Hercegovinában, s fenyegetéssel vagy hízelgéssel, ajándékokkal meg zsarolásokkal igyekezett mindenkir

* Ivo Andrić *Omerpaša Latas* című posztumusz kötetének egy fejezete.

lekötelezni vagy megfélemlíteni, de mindenesetre rákényszeríteni, hogy ebben a munkájában segítségére legyen.

November elején Szarajevóba érkezett Bogdan Zimonjić kenéz és még négy nemzetségfő Kelet-Hercegovinából. Ők álltak az élén annak a csapatnak, amely szétverte Pivodić kavazbasát, Ali pasa emberét Zijejnánál, és ezt megelőzően visszautasították ajánlatát, hogy csatlakozzanak hozzá és induljanak vele együtt Omer pasa hadserege ellen. Most a szeraszkir magához kérte őket, hogy köszönetet mondjon lojális magatartásukért, és utasításokkal lássa el őket területeik további igazgatása s a béke és rend fenntartása tekintetében. De volt még egy, fontosabb oka is arra, hogy személyesen szemügyre vegye ezeket az embereket, és elbeszélgessen velük. Jól tudta, hogy ha fel akarják számolni az ellenállás és zavargás valamennyi tűzfészket, Bosznia után nagyon valószínűen Crna Gora kerül sorra, és hogy minden bizonnyal őt bízzák majd meg ezzel a feladattal. És ő, persze a legnagyobb titokban, máris készülődött rá. Ahhoz pedig, hogy egy ilyen hadjáratot indíthasson Crna Gora ellen, igen fontos volt számára, hogy Hercegovina és Crna Gora határán béke uralkodjék, és hogy az ottani szerbek között legyen néhány tekintélyesebb ember, akire szükség esetén valamelyest támaszkodhat. Ezért azt tervezte, hogy ígéreteivel és ajándékaival megnyeri ezeknek a nemzetségfőknek valamelyikét (lehetőleg magát Zimonjićot), kifaggatja a határon uralkodó helyzetről, és kipuhatolja, hogy a jövőben mennyire számíthat segítségére.

Omer pasa Bogdan kenézt, mint a küldöttség fejét, előbb külön fogadta, míg a többiek lenn várakoztak a tágas szárnysegédi szobában. Zimonjić súlya és termete alatt hangosan nyögött, nyikorogott a falépcső, amelyen felvezették az emeletre, a nagy fogadóterembe. Amikor szemtől szembe találta magát Omer pasával ebben a világos, szőnyegekkel borított szobában, amelynek minden ablakán csak úgy tódult be a derűs novemberi nap, a kenéz kissé megtorpant, mint a hegyvidéki ember, amikor tisztásra ér, pislogott és alig észrevehetően hátravetette a fejét, hogy jobban körülnézessen és eligazodjék. Omer egy szempillantásig hagyta, hogy bizonytalankodjék, aztán szíves és egyszerű mozdulattal hellyel kínálta.

— Ide, mellém.

(Valahányszor így négy szemközt beszélgetett a nép tekintélyes embereivel, hanghordozása, beszédmódja egyszeriben megváltozott.

Ezt a különleges hangszínt valahonnan az emlékezete mélyéről ásta elő, a gyermekkorában vásárokon hallott likai és bosnyák beszéd eltemetett emlékéből támasztotta fel. Szentül meg volt győződve, hogy ha ilyen „atyafiskodó” hangot üt meg, valósággal ellenállhatatlan, és nincs az az ember, akit ne volna képes meghatni és megnyerni a maga számára. Voltaképpen áltatta magát. Ő is a túlzott önbizalom áldozata volt, mint általában azok, akik kivételesen nagy sikereket értek el az életben, s ezért túl sokra tartják a saját erejüket és eszüket, ugyanakkor túl kevés tisztelettel viseltetve mások ebbéli képességei iránt. Amikor ezt a bizalmas, közvetlen és nyers népi hanghordozást erőltette magára, megfélemlített arról, hogy az eltelt évek során, a konstantinápolyi felemelkedés esztendeiben, mennyire eltávolodott a néptől, amelyhez egyébként sem állt soha valami közel. Szertelen magabiztosságában képtelen volt megérezni modoros beszéde és viselkedése hamis felhangjait, amelyeket pedig rajta kívül mindenki észrevett, és amelyekkel éppen az ellenkező hatást érte el. Így hát, legalábbis ebben az esetben, épp az árulta el, amitől azt várta, hogy lefegyverzi és félrevezeti a másikat.

— Ide, mellém! — hangzott fel újra Omer pasa invitáló szava, és, teljesen váratlanul, mindkét kezével megragadta a kenéz jobb-ját. Hóka és furcsamód lanyha kézfej volt ez, de hatalmas és súlyos, mint a sületlen cipó; roppant tömegében mégis érződött a szunnyadó erő, a lesújtó ököl gyilkos ereje. Akkora volt, hogy a pasa izmos, de sovány, szépen formált, lebarnult ujjai nem bírták egészen befedni, kicsinyeknek, aszottaknak, égetteknek látszottak rajta.

Zimonjić, az ellenkezés látható jele nélkül bár, még mindig habozott; nem ült le. Mintha lecövekelték volna a szoba közepén, csak hunyorgott, majd nagy sokára megszólalt. Hangjában is érződött a habozás; ereje, színe, öblössége valahogy bágyadtabb, szerényebb volt, mint amilyent ettől a hatalmas testtől és markáns, férfias arctól várni lehetett volna.

— Nem lehetne-e... a társaimat is..., hogy ők is itt legyenek... Hacsak... nincsen ellenedre?

Beszéde el-elakadozott, méghozzá azokon a helyeken, ahová Omer neve vagy címe illett volna; ezt, valamilyen okból, nyilván nem akarta vagy nem bírta kimondani.

— Nincsen ellenemre, de úgy gondolom, jobb, ha előbb mi ketten beszélgetünk el, fő a fővel, azután majd ők is feljöhetnek.

Megvan magamnak is a társaságom, de láthatod, senkit se hívtam ide. Kevesebben többet érünk el.

A kenéz szó nélkül elfogadta a magyarázatot.

Omer nyugodt hangon, fölényesen és mégis melegen, megköszönte a kenéznek, hogy Zijejnánál embereivel szétverte Ali pasa kavazbasájának csapatát, és ezzel hű alattvalónak, okos feljebbvalónak, a rend és békesség barátjának mutatkozott. Stočević Ali pasáról mint letűnt, volt emberről nyilatkozott, híveit pedig semmirekellő, hitvány férgeknek nevezte. Főlemlítette a szultán tervét és eltökélt szándékát, hogy végre-valahára érvényt szerez az 1839-beli hattiserifnek. Ez jótékony hatással lesz majd az egész ország állapotaira, de főleg a keresztény népekre. Csakhogy, tette hozzá mintegy mellékesen, a kenéznek és embereinek őrizkedniök kell a meg gondolatlan, izgékony és minden rosszra kapható Crna Gora-iaktól.

A kenéz alig észrevehetően megmozdult a zöld bársonnyal bevont, olcsó osztrák karszékben, amely szinte eltűnt alatta.

Omer ezután arról beszélt, hogy mindenáron, szépszerével vagy erőszakkal, helyre kell állítani a békét az egész török birodalomban, s így Bosznia-Hercegovinában is. Elmondta, milyen katonai erővel rendelkezik, amellyel semmiféle zendülő szembe nem szállhat, továbbá, hogy milyen jótékony változások várhatók a keresztények helyzetében és hogy most milyen fontos szerep vár, milyen nagy felelősség hárul az afféle emberekre, mint Bogdan kenéz. Szeme néhányszor megvillant, és jobb marka lassan ökölbe szorult, majd ugyanolyan lassan kinyílt megint. Zimonjić hallgatott. Omer pasa elnézte ezt a széles arcot, a szorosna zárt, keskeny, nagy száját, a magas homlokot, amelynek alsó fele napbarnított volt, felső része pedig, amit egyébként a sapka takart el, fehér és sima, mint egy ifjúé. Most a kenéz családjára terelte a szót, s főlemlítette, hogy Isztambulban is régtől fogva tudnak a Zimonjićokról. Beszélt Jovan kenézről, Bogdan távoli elődjéről, aki két ízben is a szultán színe elé került, meg Acim papról, a kenéz apjáról, akit a nép módfelett tisztelt, és a török hatóságok is megbecsültek. Mindezzel végül is oda lyukadt ki, hogy neki, Bogdan kenéznek, sokkal nagyobb és magasabb poszt rendeltetett, mint eddig gondolta volna: hogy az új rend egyik tartópillére, népének valóságos és egyetlen ura és vezetője legyen.

Zimonjić szó nélkül, mozdulatlanul ült a helyén, csak egyetlenegyszer simított végig a szemein tenyerével, mintha valami láthatatlan őszi ökörnyal selyemszálát távolítaná el. Omert bosszantotta ez

a makacs hallgatás, s még hevesebben környékezte meg beszédével, ostromolta, mint egy csukott várat. A hízelkedéseket és rosszul leplezett ajánlatokat fenyegetések követték. A pasa hangja nem volt már olyan mély és dohánytól rekedtes, nem a mellkasából jött elő, hanem valahonnan a fejüregéből, az orrlíkain át kellemetlenné vékonyodva. Ezen az orrhangon beszélt a kivételes időkről és az ő rendkívüli boszniai küldetéséről.

Száz évben egyszer jelenik meg a szultán szeraszkirje Boszniában, egyszer vagy egyszer sem, de ha egyszer eljön, akkor mindent megtehet, köthet és oldhat, adhat és elvehet, magas polcra emelhet, feneketlen mélységbe taszíthat; épp csak esőt nem fakaszthat és állíthat el kedve szerint, minden más meg van engedve neki. Csak az ostoba nem tudja-látja ezt, csak a kivénhedt bégek lágyult esze bízik még holmi fermánokban és birtoklevelekben, csak ők nem tudják, hogy az az idő rég elmúlt már, és hogy mindezek a papírtekercek annyit sem érnek, hogy tüzet gyújtsanak velük Szarajevó főterén. Ezek a tudatlan, elvakult emberek nem értik a márt, fogalmuk sincs, mi történik körülöttük, és merre tart a világ. De a múltra se emlékeznek igazán, különben tudnák, mit jelent az, ha a szeraszkir megérkezik valahová a császári hadak élén. Nem tudják, hogy ez az ember ilyenkor mindent megtehet, csak egyet nem: nem térhet vissza dolgavégezetlenül a szultán színe elé. Nem tudják, vesztükre nem tudják, hogy ennek az embernek senki előtt sem kell számot adnia arról, hogy hány fejet csapatott le, hány ezer dukátot költött el. Márpedig ezt feltétlenül tudniuk kellene. Tudnia kell ezt minden emberfiának, aki jót akar önmagának, a családjának és minden hozzátartozójának. És jaj annak, aki ezt idejekorán be nem látja!

A fővezér most kimerültnek és rosszkedvűnek látszott, beszédmodora fokról fokra megváltozott. Az az „atyafiskodó” hanghordozás mindinkább halványodott, sőt az utolsó néhány mondat már valamilyen idegenszerű hangsúllyal és kiejtéssel hangzott el.

Zimonjić továbbra is hallgatott. Csak néhányszor pislantott a szemével, ami valami jellegtelen mosolyfélére és tartózkodó helyeslésre is hasonlíthatott, de nem is kellett jelentenie éppenséggel semmit.

Végül aztán Omer is elnémult. Ez a hallgatás azonban még inkább nehezebbre esett, mint az előbbi, nem épp könnyű társalgás. Lesütötte a szemét, de nem sokáig bírta ki így, viszont, amint felnézett, tekintete ugyanazzal a látvánnyal találkozott. Itt áll előtte ez

a gackói óriás, azzal a látszólag jámbor és udvarias, de valójában rejtélyes és sértően tartózkodó mosollyal az ajkán, amely nem mond éppen semmit, éppúgy, mint gyéren ejtett szavai sem jelentenek semmi határozottat, és nem köteleznek senkit semmire. Különben, ki tudja, mosoly-e ez valóban, vagy egy vadember fintora, s szavakat ejt-e, vagy csak a hatalmas, egészséges test elégedett bőfenseit hallatja? A pasa már-már dühbe gurul. Már a kezdet kezdetén, maga sem tudja miért, több szívélyességet és közvetlenséget pazarolt rá, mint akarta, és mint amennyi ezt a paraszt kenézt a tisztségénél és jelentőségénél fogva megillette. S itt van ni, most már határozottan haragszik rá, de nem mutatja ki a haragját. Ellenkezőleg, mint a kártyás, aki jól tudja, hogy csak még nagyobb téttel és még merészebb játékkal szerezheti vissza azt, amit elvesztett, Omer pasa még barátságosabb arcot öltött fel. Hirtelen témát változtatott. Arról kérdezgette vendégét, hogyan verekedtek Ali pasa emberei, milyen volt a fegyverzetük, majd hirtelen megint másra tért át.

— No de csakugyan nem élsz a dohánnyal?

— Hát... így szoktam meg. Igen.

— Ah, ah! Én még éjszaka is füstöök.

— Ühüm.

Ez az „ühüm” inkább egy határozatlan hang, mint értelmes szó, és ha szó is, semmit sem mond, se nem erősíti meg, se nem tagadja az előbb elmondottat, még kevésbé serkent további beszélgetésre. Omer mégis felemelte a hangját, álvidám és szívélyes, „atyafiskodó” modorát vette fel.

— Úgy is van, neked van igazad! Azért vagy olyan makkegészséges. Mert jól szolgál az egészséged, ugye? Meg amúgy is, a férfierő, he?

Zimonjić úgy siklott át a kérdés fölött, mintha egy számára ismeretlen nyelven tették volna fel neki. A beszélgetés most megint más irányt vett. Omer megkérdezte, mi a helyzet mostanában a Crna Gora-i határon, kik a főbb emberek a Crna Gora-i oldalon, és mifélek. A válasz kurta volt és semmitmondó. A határ olyan, „mint afféle határ”, és valami fontosabb emberek nincsenek is ott. A hallgatástól menekülve, Omer a Gacko környéki és kelet-hercegovinai törökökről kérdezősködött. Hogy viselkednek mostanában? Vannak-e még erőszakoskodók köztük? Erre már a kenéz valamivel élénkebben válaszolt, de éppolyan határozatlanul. Persze, hogy van egynehány efféle gonosz ember; a nevüket is elsorolhatná, meg a

gaztetteiket, de inkább vár ezzel, amíg a társai is itt lesznek, jobb, ha ők is segítenek neki.

Omer belátta, hogy ezzel az emberrel lehetetlen dűlőre jutnia, legalábbis a jelen pillanatban. Felállt tehát, kiszólt a szolgálattevőnek, és elrendelte, hogy kísérik fel Zimonjić társait. Megjelent a négy nemzetségfő, és helyet foglalt. Csupa csontos, megtermett ember, nem olyan természetes és erősek, mint Bogdan kenéz, de jóval magasabbak és erősebbek a szeraszkiernál. Ők aztán beszéltek, kérdés nélkül is, egymás szavába vágva. Omer pasa úgy hallgatta őket, mintha valahonnan messziről jönne a hangjuk; elnézett mellettük. (Mindenütt, ahol csak megjelent, egy-egy zendülés lecsillapítására, Ázsiában vagy a Balkánon, mindegy, kénytelen-kelletlen érintkezésbe került a rájával és képviselőivel, de ez az érintkezés mindig valami undorral vegyes, kínos sajnálkozás érzését keltette benne, ami arra ösztökölte, hogy kurtán-furcsán véget vessen a beszélgetésnek és hátat fordítson ezeknek az embereknek. Ezek meg itt, bár gyermekkorra nyelvén beszélnek hozzá, még nehezebben kezelhetők, még kellemetlenebbek, szinte holmi alacsonyabb rendű lényeket lát bennük, akik gyötrelemre születtek, gyötrelemben éltek, és megöregedtek, anélkül, hogy egyáltalán kifejlődtek volna, hogy kinyílt volna a szemük.) Megerőltetésébe került, hogy odafigyeljen a szavaikra. És csak egyszer szólt közbe, hűvösen és szigorúan visszatérítvén őket a beszélgetés fonálára. Zimonjić hallgatott. Végezetül Omer pasa ünnepélyesen köszönetet mondott nekik, és néhány dicsérő szóval bátorította őket, hogy tartsanak ki útjukon. Ezzel felállt, s felálltak a nemzetségfők is, de egyre csak néztek rá, mintha még várnának tőle valamit, hogy a fő dolgot még elmondja. Most katonás rendbe sorakozva álltak előtte, kezükben gyűrögetve sipkájukat, és Omer ellépett előttük. Az utolsó a sorban, egy hegyes bajszú, kiálló pofacsontú öregember, sűrű, súlyos ezüst díszítéssel a mellén, kissé élesen vágta rá a pasa dicséreteire:

— Bizony, uram, úgy van minden, ahogy mondd, de még mindig nyögünk ám a súlyos adók és mindenféle terhek alatt.

Omer, aki épp előtte állt (egy fejjel alacsonyabb volt), elmosolyodott, és kezét az öreg ezüst díszére tette.

— Majd én leveszem ezt rólatok.

Az öreg ösztönösen lekapta a tekintetét, mintha azt nézné, megvan-e még az ezüst a mellén, Omer pedig gyorsan elhúzta a kezét, és még mindig nevetve megismételte, hogy ő útját fogja állni mindenfajta törvényszegésnek, és megszünteti az igazságtalan adókat

és terheket. Ajánlotta nekik, hogy maradjanak még néhány napig Szarajevóban, és nézzenek körül a városban. Erre az időre az ő vendégei lesznek, és a fogadóban, ahol megszálltak, mindenféle ételt-italt szabadon rendelhetnek az ő számlájára. Ne kéressék magukat. Mindegyikkel kezét fogott, s amikor Zimonjićra került a sor, váratlanul ezt mondta:

— Te pedig, *vajda*, itt maradsz nálam ebéden.

Zimonjić megint hátravetette a fejét és egész felsőtestét, mint aki visszahőköl kissé, hogy jobban körülnézhessen és kiismerje magát. Szólásra nyitotta a száját, és egy félszeg mozdulattal a társaira mutatott, de Omer félbeszakította. Nem kell aggódnia. A többieket a fogadóban várja az ebéd. A nemzetségfők végül is elvonultak, esetenül vissza-visszafordulva, és csodálkozó, aggódó pillantásokat vetve Zimonjić felé.

A két ember, aki most megint négy szemközti maradt, szinte semmiben sem hasonlított, de egy valamiben mégis: valami kínos, várakozásteljes bizonytalanságérzés kerítette hatalmába mindkettőjüket.

Zimonjić lassú és nehéz járású agyában forgatta e rákényszerített kettős esélyeit és lehetőségeit. Mit tehet vele ez az Omer? Tovább igyekszik, hogy hízélgéssel, ígéretéssel magához kösse, és megnyerje a török ügynek? Vagy az ebéd végeztével egyszerűen átadja a pandúroknak és tömlőcre vette-i? Megegett már ilyesmi a korábbi vezéreknél. Vagy megmérgezi talán? Nem, ezt nem teszi. Nem vagyok én olyan fontos személy, és ami a fő, a szeraszkir semmit sem nyerne a halállommal. Semmi szüksége rá, hogy letartóztasson és üldözzön, még kevésbé, hogy eltegyen láb alól. Ettől most nem kell tartani. A fő veszedelem itt Omer maga. Ez a vérszopó gazember szívtelen és szégyentelen, de ördögösen okos és ügyes, ravasz, mint a kígyó. Tudja, ki fia-borja, ismeri a véres nyomokat, amiket hátrahagyott mindenütt, amerre járt a török birodalom széltében-hosszában. És ha nem is ismerné, éppen elég, amit ebben az utolsó két órában látott-hallott. Ha ilyen emberbe botlasz, aki túlon túl biztos magában és abban, amit mond, aki, mint ez, sebes szavú, mézes beszédű, aki azt is kínálja, amit nem kérsz tőle, és helyesli, amit mondasz, de közben kitart amellett, amit eltökélt magában, tudd, hogy lelketlen kurafi, és kerüld, amennyire csak teheted. Ez az egy biztos. És ha a karszti sziklák közt volna, vagy a hazai erdőkben, tudná is, mitévő legyen. De itt, hogyan őrizkedjen tőle itt, amikor

így kettesben marad veled, az ő házában, az ő hatalma alatt, az ő átkozott kenyerén?

A várakozás zavara a maga módján Zimonjić házigazdáját is kibillentette egyensúlyából. Megiehetősen biztosra vehette, hogy ez a hegyi óriás továbbra is ragaczkodik majd a hallgatáshoz vagy azokhoz a kurta szócskákhoz, amelyek semmivel sem mondanak többet a hallgatásnál, de Omer pasa nem akart, nem bírt ezzel kibékülni. Valami különös, belső dac űzte, hogy ennek a dolognak a végére járjon. Igaz, hogy szüksége volt valakire a vezető emberek közül azon a határrészen, akit megnyerhet és szükség esetén felhasználhat a maga céljaira, de ez nem volt olyan sürgős, se fontos, hogy ezért annyit udvaroljon ennek a hústömegnek. De erre most nem is tudott gondolni, annyira magával ragadta a különös, türelmetlen vágy, hogy megpuhítsa és legalább egy kicsit maga felé hajlítsa ezt a parasztot, hogy valamiképp szóra bírja, valamivel meghittebb beszélgetést csikarjon ki, még ha egészen magánjellegű, akkor is.

Felélénkült, éppoly frissen és mosolygósan, mint a kihallgatás kezdetén, utasításokat adott az ebéd felszolgálására. Nesztelenül suhantak ki-be a legények. Ketten fekete, félig európai viseletben voltak, nadrágjuk széles és bokában szűkülő, mint a bugyogó, hosszú, redingotszerű kabátjukon nyakig érő sűrű gombsorok. Egyikük, egy fekete képű, színpompás török öltözetben volt. Nesz nélkül bukantak elő és tűntek el, a szeraszkir rövid, halk parancsszavaira. Kifelé menet igen ügyesen hátráltak az ajtó felé. A kenéz pelivánoknak, kötéláncosoknak nézte őket, afféle komédiás népnek, amelyről csak hallomásból tudott, de soha nem látott egyet sem. Az egyik legény ügyesen egyensúlyozva italt és frissítő falatokat hozott be. Négyféle pálinka és konyak volt az ezüst fonattal egybefűzött kristálykészletben.

Megint Zimonjić mérsékletességére terelődött a szó.

— Hogyan, hát pálinkát se fogyasztasz? Ezt már mégsem engedhetem meg! Legalább ezt az ánizsosat kóstold meg!

Zimonjić szabadkozott, nem is szóval vagy mozdulattal, hanem egész mosolygó és visszautasító hallgatásának súlyával.

— Jó, ha ezt nem szoktad meg, nem erőltetem. De emez itt stolaci törköly, ezt igazán megihatod.

Kiegyeztek a törkölyben. Zimonjić hihetetlenül lassú, méltóságteljes, ünnepélyes mozdulattal nyúlt a pohárkáért, amely olyan picinynek látszott hatalmas ujjai között, mint egy női gyűszű, szájá-

hoz emelte, és, egészen keveset hörpintve, óvatosan visszatette az asztalkára. Omer elgondolkodva kevergette ánizsos italát, amely tejszínű nyomot hagyott a vízben.

Megint belépett az egyik fekete ruhás, mellén keresztbe tett kézzel, mint egy megboldogult, és tompa hangon szólt valamit. A szeraskir felállt, és átvezette vendégét az ebédlőterembe. Átmentek a széles, félhomályos folyosón, amelyen árnyékként suhantak le-fel a fekete ruhás legények, és úgy tapadtak a falhoz, hogy áteresszék az urakat, mintha szűk volna a hely.

A szoba, amelybe beléptek, sokkal kisebb volt, európai bútorzatú, kétablakos. Középpütt európai módra megterített asztal. Az ebéd sokféle ételből állt, de nem tartott sokáig, mert mindent igen gyorsan tálaltak fel és hordtak el megint. A két ember szóltanul evett, Omer gyorsan és szórakozottan, mintha a háta mögé vetné a falatokat, Zimonjić pedig tempósan és lassan. A nagy testes ember, abban a nehéz gyapjúöltözékben, a sok súlyos ezüst lemezzel a mellén, ebéd közben egészen megváltozott, könnyű taglejtésű és szertartásos lett, valami megfeszített figyelem és macskákra jellemző óvatosság ütközött ki mozdulataiból. Körültekintően, egészen kis falatokat vett ki a tálból, figyelmesen emelte a szájához, és észrevétlenül rágta meg. Az evőeszközök közül csak kanalat használt. Gyakran megtörölte a száját az asztalkendővel vagy bal keze hüvelykujjával, s a tisztaságra adó emberek könnyed mozdulatával simította félre bajuszát az ajkáról.

A befőtt után, amelyben Zimonjić éppen csak megmártotta kicsiny (az ő kezében hihetetlenül kicsiny) kanalát, Omer szó nélkül felállt, s vendége követte példáját. A fehér szőrmével leterített tágas díványra telepedtek. Itt, a kávé mellett, miután Omer rágyújtott csibukjára, újra kezdődött a társalgás.

A fővezér újabb kérdéseket tett fel, hol a Crna Gora-i állapotokról, hol a földbirtokviszonyokról, a közigazgatásról vagy a hercegovinai közellátásról kérdezősködött. És Zimonjić megint csak úgy válaszolt, mint azelőtt: az egyik kérdésre hallgatással és vállvonogatással („Hja, ki tudhatná azt?”), a másikkra pedig akkurátosan és részletesen elősorolva a nép sérelmeit és szükségleteit.

Omer oldalvást nézett rá világos, szinte derűsnek tetsző szemével, rebbenés nélkül, élénken figyelte, mintha ezen a találkozón a kérdések és válaszok már mellékesekké váltak volna, s a tekintetben csúcsosodott volna ki minden, vagy mintha még mindig nem tudta volna kellően szemügyre venni és megítélni. És minél tovább

szemlélte, annál inkább csodálkozott vendége testalkatán, ruházatán és viselkedésén.

Fiatalosnak, egészségtől duzzadónak látszott ez a negyvenéves kenéz. Arca fehér és tiszta, épp csak egy kicsit napbarnított, rendkívül széles, redőtlen, de mintha számos szabálytalan síkból és erős domborulatból rakták volna össze. Amikor nyugton van, kisimul, derült és jámbor, mint az egészséges gyermeké, de ha, bármilyen látható ok nélkül, e széles arc egyes részei mozgásba jönnek és egymásra torlódnak, meggyötört, éles, veszélyes és alattomos kifejezést ölt. Hosszú, merev, fekete haja van, és mozdulatlan, laza bajsza. Leeresztett, sűrű szempillái mögül villan elő a tekintete, háttározatlanul repdes, a visszahúzódó zavar és a még meg nem született mosoly között, valami szívélyes kifürkészhetetlenséget kölcsönözve egész lényének. Az egészségből csak annyi bizonyos, hogy ez a pillák között, mint egy lőrésen át kivillanó tekintet nem az ő igazi tekintete, amely a leeresztett szemhéj mögött rejtőzik, és onnan, láthatatlanul, mindent lát.

A kenézen gackói ünnepi viselet feszül: durván ványolt posztó, finomabb anyagok, selyemzsinórok nélkül; csak a hímzett mellény készült piros posztóból, amit elől, a látható mellső részén, széles, aranyozott sujtás szegélyez. Ez a ruházat ünnepélyes, szoborszerű külsőt kölcsönöz viselőjének, különösen a szűk ezüst dísz a mellén s a lábszárhoz tapadó fehér gyapjú térdharisnya, amelyen oldalt, sűrűn egymás mellett, sárga fémkapcsok feszülnek, mintha majd szétvetné őket a lábikrák rejtett ereje.

Az egész ember, jókora térfogata és merev tartása ellenére, valahogy mégis szabadnak, természetesnek mutatkozott, mintha csakis ilyen lehetne, mintha az egész világon nem volnának más felfogású, másképp öltözködő, másfajta emberek.

Ahogy elnézte ezt a magas alakot maga mellett, Omer más, hasonló találkozásokra emlékezett, a török birodalom más vidékein, ahol „rendcsináló” mivoltában megfordult. Mindenütt akadtak efféle makacs és hozzáférhetetlen népvézérek és törzsfők. Különösen egyvalaki ragadt meg az emlékezetében, egy szíriai, aki a pasa hízelgő meghívásaira és felszólításaira, hogy csak beszélgetni szeretne vele, mindig ugyanazt üzenté le a hegyekből: „Még hogy én *leereszkedek* a pasához? Azt már nem. Különben is, miről beszélgethetnék? Öröktől fogva, betéve tudjuk már, hogy mi a mondanivalónk egymásnak. Mondjátok csak a pasának, hogy én övele csak puskacső mögül tudok beszélgetni.”

Igen, voltak ilyen esetei, de soha és sehol nem akadt a maihoz hasonló tárgyalófélre, az ellenállásnak ilyen módjára. Ül itten vele szemben, külsőleg természetes és jámbor, beszél, amennyit épp mondania kell, mosolyog, amennyire kell, de semmit sem ad magából, és semmit sem hajlandó elfogadni. Nem férközhetsz a közelébe, még kevésbé vezetheted félre, kenyeresheted le, félemlítheted meg.

Ilyesmiket észlelt Omer sötét, csillogó tekintete, miközben minden egyes észleletét tovább gondolta magában, teljesen függetlenül a kurta kérdésektől, amiket feltett, és a még kurtább válaszoktól, amiket kapott. És amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a házigazda kimerítette összes kérdéseit, és a kenéz elmondott mindent, amit elmondhatott vagy el akart mondani, s a kérdések kezdtek meddőkörben forogni, a szünetek pedig mind hosszabbra nyúltak, végül is teljes csönd lett. De a két ember a fehér díványon mintha semmit sem vett volna észre, mert a hallgatás mögött gondolataik tovább hullámoztak. És akkor Omer újra megszólalt. (Zimonjić tisztában volt vele, hogy a fővezér nem mond le az ostromról, és új rohamra indul.)

A pasa, mintha most említéné először, visszatért az előbbi tárgyhöz, de most nyíltabban és bizalmasabban.

Valami eddig nem használt meleg, fojtott hangon beszélt a szultánról, és arról a tervéről, hogy teljesen átalakítja és újjávarázsolja hatalmas birodalmát, létrehozza a boldog népek családját, amelyben mindenki tudni fogja a jogait és kötelességeit, a feladatait és felelősségét. Ez pedig azt jelenti, hogy a birodalom nagy változásoknak néz elébe, és ezekkel a változásokkal az eddig leigázott és háttérbe szorított rétegek, vallásra, névre és nyelvre való tekintet nélkül, csakis nyerhetnek. A köznép és az uralkodó mohamedánok viszonya itt sem maradhat olyan, amilyen a közelmúltig volt, már ahogyan a mondás tartotta: „miénk a tő, övék a termés”, hanem a kereszténynek is joga lesz védekezni az erőszak ellen s a hatóságtól védelmet, a bíróság előtt elégtételt nyerni.

Általában, elérkezett az idő, hogy Bosznia-Hercegovinában is megváltozzanak a körülmények. Utak fognak épülni, posta- és táviróhivatalok nyílnak, élénkebb és szabadabb lesz a kereskedelem a szomszédos országokkal, mint eddig, és európai módon fognak kereskedni, zsarolások, jogtalan adóterhek nélkül. Ez az útja annak, hogy az egész népet, keresztényt és nem keresztényt egyaránt, kiragadják a nyomorúságából és felvirágoztassák, a tekintélyes és talpraesett emberek számára pedig itt az alkalom, hogy — szerezzenek

és gyarapodjanak, már ahogyan ez tekintélyük és képességeik alapján is illeti őket.

S hogy a népek ezentúl valóban szabadok, védettek és a mohamedánokkal minden tekintetben egyenjogúak lehessenek, arra van szükség, hogy — a szeraszkir itt hirtelen felemelte a hangját — megfelelő vezető embereik, kenézeik, vajdáik legyenek, bizonyos fajta uralkodók a szultán oltalma alatt. Ezeket pedig azok közül kell kiválasztani, akik kiténtek tisztségükkel, eszükkel, bátorságukkal.

Zimonjić, aki eddig is hallgatott, de legalább látszólag helyeslő mosollyal az ajkán és egyenletesen hunyorogva, most egyszerre megmerevedett, és úgy is maradt, lehajtott fejjel és kifejezéstelen arccal, tekintetét a földre szegezve.

Omer pasa ekkor hevesen, mint egy üzletember, felpattant ültéből, s a szoborra dermedt kenéz fölé hajolva, még erősebb hangon folytatta mondókáját. Zimonjić arcára nagy nehezen visszatért a mosoly, közben zavartan fészkelődött, nyilván nem tudta eldönteni, hogy felálljon-e ő is. Ebben a pillanatban azonban a fővezér visszautált a díványra, méghozzá ezúttal szorosan a kenéz mellé. Szinte a fülébe mondta:

— Te nem hiszel nekem.

Zimonjić felsőteste visszahőkölt, mintegy tiltakozásul az ilyen feltevés ellen, s kezének egy félmozdulatával meg arckifejezésével is igyekezett meggyőzni a szeraszkirt az ellenkezőjéről.

— Nem, nem, te nem tudod, kivel beszélsz. Ezért nem hiszel nekem.

Megint felállt. Lassan, határozatlanul, Zimonjić is felemelkedett ültéből. A kis szoba összeszűkülte körülötte, zavar és kényszeredettség töltötte ki minden zugát a váratlan és veszélyes fordulattól, amely a két ember beszélgetésében beállott; mintha egyszeriben kipenderült volna a vezéri palota falai közül, ki az egész török és bosnyák valóságból, valami merőben új viszonyok és lehetőségek ismeretlen világába, ahol minden kiszámíthatatlan, bizonytalan, minden egyaránt lehetséges, veszedelmesen csalóka. Zimonjić tekintete kétségbeesetten repdesett az ablak és az ablakon túl megnyíló szabad látóhatár felé.

Odakint, a valószínűtlenül világos égbolt alatt, a meleg őszi délután verőfényében csillogott minden: a távolban, a város túlsó részén fehérülő házak és ritka ablaküvegek, s egészen közel, a karcsú mecsettorony és mellette a sudár törzsű, sárguló levelű nyárfa. Lát-

szott, hogy erős szél hajlogatja a nyárfa tetejét, s marokszám sodorja le róla a sárga leveleket, melyek aranypénzek gyanánt csillannak meg a napsütésben.

A szeraszkir lassú léptekkel rótt a szoba hosszát le-fel, mintha meg akarná számolni, hány lépés oda és vissza. Zimonjić egy helyben állva forgolódott, ügyelve, hogy mindig arccal a pasa felé forduljon. Olyan zavarban volt, mint talán még soha, egész eddigi, hányatott életében. Minden erejét össze kellett szednie, hogy szem elől ne tévessze: hol van és kicsoda, miért van itt, és kivel beszél.

Így méregette egymást, így birkózott ez a két ember, akik közül az egyik, Omer, a legtöbbre tör, amit az ember elérhet, és ami felnövesztheti a világ szemében, a másik pedig nem akar semmi egyebet, mint hogy megmaradhasson annak, aki eddig is volt.

Omer újra meg újra elismételte, a sértett és csalódott ember hanghordozásával, kihívóan:

— Nem hiszel nekem, hamisnak tartod a szavamat.

Zimonjić erre mindig egy tiltakozó kézmozdulattal felelt, mint aki ilyesmit gondolatban sem merészelne, de a fővezért nem lehetett feltartóztatni, egyre hevesebben és izgatottabban folytatta.

— Jól van! Vegyük úgy, hogy mindazt, ami itt ma elhangzott, nem mondtuk el, nem is gondoltuk komolyan. Vegyük úgy! Rendben van! Nem kérek tőled semmit, nem kérdezek semmiről. Csak egyet akarok: hogy higgyél nekem.

És mielőtt a kenéz egy szót is szólhatott volna, a szeraszkir hirtelen megállt vendége előtt, s egy széles mozdulattal mindkét kezét a mellére tette.

— Figyelj ide, Bogdan, ne hidd, hogy én belül az vagyok, aminek látaszom.

Zimonjić ezeket a szavakat már nem is hallotta, csak távoli, fojtott hangként jutottak a fülébe, s a két sárga kézfej kinyújtott ujjait látta a sötét tábornoki egyenruha zubbonyán.

Azután ez is eltűnt.

Ősz van. Szürke és sivár az alsó rét, s a közepén, mintegy belé rajzolva, szeszélyes medrű, keskeny folyócska, és messze kanyargó, kitaposott út Gacko felé. Ezen az úton lovagolt megint, s mint egy éve, szent Demeter napja előtt, megint kiugrat eléje az a gonosz vérű, garázda török, Dervo Smajević, és vakon a dühtől nekirohant a lovával egyenest az övének.

Mielőtt még fegyvert ránthattak volna, máris összekapaszkodtak,

s együtt zuhantak le a lóról, elszaggatva az összegubancolódott lószerszámot. Kemény, szétválaszthatatlan ölelésben emelgették és vagdosták egymást a földhöz, míg végül le nem csúsztak a holt őszi fűvel fedett, meredek domboldalon, és egyetlen ropogó csont- és görcsbe rándult izom-gombolyagként henteregtek le az út menti mély töbör aljáig. Csak ott sikerült összeszednie magát és kibontakozni az alatta eszméletlenül heverő ormótlan test gyilkos öleléséből. Hamar leszedte Dervőről a fegyvereit, és úgy összevissza zúzottan, maga sem tudja, hogyan felkapaszkodott az útra, ahol a lova, mintha földbe gyökerezett volna a lába, mozdulatlanul várt rá.

Most is, egy láthatatlan ellenféllel öltre kelve, egy testként összefogóva zuhan, zuhan valahová nagyon mélyre, valami feneketlen töbörtölcsér legmélyére.

Mindez talán egy szempillantásig tartott, s amikor ereje végső megfeszítésével sikerült megállítania ezt a zuhanást, és lába alatt újra szilárd talaj volt, a szeraszkir szobájának tarka szőnyege, ott állt előtte Omer pasa, kezét még mindig mellére szorítva, és hangosan (talán már másodszor?) kérdezte:

— Hitedre-e, Bogdan?

— Igen... hitemre — sikerült végre kiböknie, szórakozottan, gépiesen, bénult nyelvel.

— Hát akkor tudd, hogy aki itt áll előtted, nem Omer pasa, hanem Mičo Latas Janja Gorából. És ha nem hiszel a szavaimnak, higgyél ennek...

És Omer levette kezét a melléről, élénk mozdulattal lekapta kék bojtos, nehéz fezeit, színpadiasan a fehér díványra röpítette, aztán jobb keze három ujjával, szemlesütve, szerény, kurta, gyakorlott mozdulattal — keresztet vetett.

Életének negyven esztendejében épp elég furaságot látott Zimonjić, töröktől is, saját fajtájabélitől is, és régi nemzetségfői családjában alkalma volt mindenfélét hallani, lehetséges és lehetetlen dolgokról egyaránt. Tudta jól, hogy ember az embertől mindenre számíthat, s ha eleget él, megérheti azt is, amiről azt hitte volna, hogy soha nem lesz alkalma meglátni és tapasztalni, ámde ez mégis hihetetlen és váratlan volt számára.

Ahogy ott látta maga előtt a nagy és nevezetes fővezért, Omer pasát hajadonfővel — s hogy fez nélkül van, ez olyan, mintha félig meztelen volna —, kissé bozontos, deres hajával, hogy hányja ma-

gára a keresztet, mint valami egyházi, Zimonjić visszahőkölt, és az egész eddigi, hosszú és különös beszélgetés során most legelőször tágra nyitotta a szemét, amely eddig csak összevont, hosszú pillái mögül villant ki. Megmutatkoztak nagy, barna szivárványhártyái a sötétkék lángú szembogarakkal és széles, gyermekien tiszta szemfehérje. A tekintet, amely ebből a szempárból süttött, nemcsak csodálkozó volt, hanem gyilkos és gyűlölködő, rémült és rémítő, megvető és szomorú egyszerre; benne volt mindaz, ami Zimonjićban a beszélgetés alatt felgyülemlett, s amit eddig egyetlen szóval, egyetlen mozdulattal sem árult el: maga a kimondhatatlan. De ez a pillantás gyors volt, mint a villám, szinte nem is tartott, csak megvillant, s nyomban azután kialudt, eltűnt a leeresztett szemhéj, a ravaszkásan összezáruló pillák mögött. És mire Omer, a lassú, ünnepélyes keresztvetés után felnézett, már az előbbi, félig zavart, félig mosolygós Zimonjić nézett rá vissza, udvarias, hűvös kíváncsisággal, mint aki életében először látja a kereszt jelét, s hogy valaki keresztet vet.

Ekkor Omer is föleszmélt, egyszeriben megváltozott. Már megint a szultán főparancsnoka beszélt Zimonjićtal, szívélyesen, népies hangon, de hidegen és fensőségesen, és újra a határokról meg az új közigazgatástól várható változásokról és könnyítésekről. És mindez már nem tartott sokáig. Valami láthatatlan jelre előtűnt az ügyeletes tiszt. Omer pasa, a főparancsnok, kegyesen elbocsátotta a gackói kenézt.

Amint megszabadult az ügyeletestől, aki egészen a ház bejáratáig kísérte, Zimonjić önkéntelenül meggyorsította lépteit, hogy minél előbb átvágjon a tágas udvar fehér kövezetén, de ekkor a kapuban megpillantotta a két őrtálló katonát. Erre megint összehúzta magát, lassított, és a földre szegezte tekintetét. Az egyik daliásan öltözött katona kinyitotta a nagy, széles kapuszárnyat, majd megint becsukta Zimonjić után. Csak itt, a békés, napfényes utcán egyenesedett ki teljesen, és, körültekintve, megemelte a jobbját, mintha ő maga is keresztet akart volna vetni, de csak a szemén simított végig nyitott tenyerével. Aztán nagy léptekkel elindult a fogadó felé, ahol az övéi várták.

ÁCS Károly fordítása

JEGYZET A REGÉNYRŐL

Andrić posztumusz regénye fragmentumokból áll össze: élete utolsó évtizedeiben többször is szólt arról, hogy krónikát szándékozik írni Szarajevóról, mint korábban Višegradról és Travnikről. Az 1950–1973 között publikált regényrészletek és a hagyatékban talált kéziratok alapján a szerkesztők a cselekmény időrendi sorrendjének figyelembevételével próbálták rekonstruálni a regényt. S bár a fragmentumok nagy része önálló novellaként is szerepelhet, egymást kiegészítve valóban egy nagyobb mű tervrajzát jelzik. Ez igazolja a szerkesztők eljárását, amely mindenek ellenére kockázatosnak bizonyult. Nemcsak azért, mert Andrić valószínűleg átdolgozta volna a közölt részleteket, hogy a motívumok ismétlését kiküszöbölje, és nem is csak azért, mert bizonyos összefüggések ábrázolása hiányzik, hanem azért is, mert a szerkesztőknek kellett kialakítaniuk a regény kompozícióját, és igen kérdéses, hogy ehhez elégséges-e az időrendi sorrend figyelembevétele.

Az *Omerpaša Latas* tehát mozaikszerű, befejezetlen regény, amely nem éri el Andrić más regényeinek zártságát és mélységét, ám nyilvánvaló, hogy a tizennyolc részletből álló mű szerves részét képezi az andrići életműnek. Nem pusztán azért, mert más művekkel egyenértékű kimagasló részeket találunk benne, mint például *Latas* és a hadsereg Szarajevóba való bevonulásának leírását, az udvartartás belső mechanizmusának és hie-

rarchiájának rajzát, vagy *Latas* és felesége viszonyának ábrázolását, hanem azért is, mert a világ meglátásának és érzékelésének azonos a koordináta-rendszere ebben a műben és más művekben. Ez igen explicit formában mutatkozik meg, mert az író figyelmének középpontjában ezúttal nem a szereplők széles galériája kerül, hanem elsősorban *Latas* világára és jellemére koncentrálnak, a legtöbb részlet ennek az elgondolásnak van alárendelve. (E tekintetben az *Omerpaša Latas* inkább Andrićnak nagynovelláira, mintsem regényeire emlékeztető írói eljárást idéz fel.)

Latas osztrák tisztis iskolát végzett, és az apját ért szégyen miatt a török hadseregbe szökik át. Ott nagy karriert fut be: az omladozó/ fulladozó török birodalom rebelliss vidékein lesz a szultán rendkívüli felhatalmazásokkal rendelkező végrehajtója, aki kíméletlenül töri le a népcsoportok zendüléseit, és kegyetlen szigorral teremt újra rendet a tartományokban. Az idegenből lesz tehát a leghűségesebb, a leghasználhatóbb szeliskár — s mindezt tetézi az a tény is, hogy *Latas* tudatában van annak, hogy ő mégiscsak idegen. A kritikusok egy része az andrići prózában elsősorban a boszniai világ megelevenítését fedezi fel, s közben nem veszi észre, hogy az andrići prózában mennyire jelen van az „idegenség” tudata, az idegen emberek élete, vagyis egy adott közösséghez viszonyítva mennyire jelenlevő a nem autentikusság tudata. Az *Omerpaša Latas*ban nemcsak *Latas*, hanem a regény más fontosabb

szereplői is idegenek e boszniai világban. S amennyivel gazdagabb a belső érzelmi és szellemi világuk, annál kínosabban tapasztalják idegen (theát megbélyegzett) létük el-sorvadását. Mindegyikük lelkén egy koromfekete seb, egy metafizikus sértés található: nem azt az életet élik, amelyre születtek.

Andrić tragikus látásmódjának egyik alapvető problémája a lehetséges sors és a látható élet közötti feszültség, amelyben nagy és szenvedélyes emberi energiák porladnak el, vagy váratlan tettekké alakulnak át. Latas így lett bedobva szeliskári szerepébe, amelyet kínos és érthetetlen pontossággal játszik végig. (Szembetűnő, hogy ez esetben is a rákényszerített élet vállalása egy emberi méltóságot jelez; akik visszakövetelik sorsukat, azok összeomlanak, gyengék stb.) Felelősége is rejtett kínokkal fogadja el szerepét. Mindketten tehát egy kiismerhetetlen valóságban élnek, amelyben saját személyiségük is rejtjeles lesz. De a regény más szereplői is ezt a képletet mutatják. A török hadsereg magyar és lengyel tisztjei — akiket egyébként hasonló tulajdonságaikkal jól ismerünk Dobai Péter *Csontmolnárok* című regényéből — a levert forradalmak után a török hadseregben vegetálnak a szenvedélyes fellángolás és a csendes kimúlás váltakozó hangulatai között: nem lehetnek immár sem „mások”, sem „önmaguk”. Mindebből az következik tehát, hogy az andrići világ mélységét nem a harmónia, hanem a kettős érték- és értelemrendszer biztosítja. Az *Omerpaša Latas* éppen ezt

a kérdést veti fel: mennyire igaz az Andrić harmonikus világáról kialakított kép.

E kérdést alátámasztja az a tény is, hogy Andrić Boszniaja nem a történelem periferiáján meghúzódó embereket mutatja be. A regény egészen egyértelműen azt jelzi, hogy Bosznia fontos európai színtér. Ezen a látszólagos peremvidéken jól látszik a nagy birodalmak összeomlása és az új nagyhatalmak kialakulása. Olyan történelemről és olyan pillanatról van tehát szó, amelyben Bosznia nem egzotikus, zárt világ, hanem az európai konfliktusokat előrejelző térség. Andrić objektív történelemszemlélete nem kerüli meg ezt a kérdést. Az emberekre irracionális terhek zuhannak, és roppant nagy kérdésekkel találják magukat szembe. E nagy tektonikus változásokat vetíti bele az író az emberi sorsokba, és ebből következik, hogy az Andrić által érzékelt sors nem is annyira kiegyensúlyozott, hanem ellentmondásos, amelyben az ellentmondások feszültsége sokszor az örültséggel határos tettek felé sodorja az embereket. Ez az „örület” az *Omerpaša Latas*ban is kiszámíthatatlanul és érthetetlenül jelenik meg, és nagy tévedés lenne csupán a pillanatnyi szenvedélyek fellángolásával magyarázni. Sokkal inkább megfejtendő azzal, hogy a tragikus létélményt csak ezzel az irracionális gesztussal tudja megszüntetni.

Mindezek alapján megkockáztathatjuk annak az elterjedt véleménynek a pontosítását is, amely szerint Andrić műveiben a keleti

életfelfogás, az örökkévalóság ki-
egyensúlyozott szemlélete, az ember
meditáló énjének hangsúlyozott ki-
bontása kerül előtérbe. Tényszerűen
kimutatható persze, hogy ezek a
vonások megtalálhatók az andrići
próza szereplőiben, így az *Omer-
paša Latas*ban is. Mindezek ellenére
azonban nem állíthatjuk, hogy ezek
határozzák meg a sorsukat. A re-
gények belső ellentmondásai, a sze-

replők érzelmi világa és jelleme
inkább azt a felismerést erősíti,
hogy az *Omerpaša Latas*, minden
részlegessége ellenére, egy ízig-vérig
századunk Európájának a szellemi
problémáival foglalkozó író műve.

(Ivo Andrić: *Omerpaša Latas*, Svjetlost,
Szarajevó, 1976)

VÉGEL László

ANDRIĆ EMBERKÉPÉNEK
NÉGY ALAPTÉNYEZŐJE:
A VÁGY, A FÉLELEM, A BÁTORSÁG
ÉS A HARMÓNIA

MIROSLAV EGERIĆ

„A gondolat az élet terhe nyomán feltörő sóhaj.
Minél nehezebb a teher, annál mélyebb a sóhaj.”
(Božidar Knežević: Gondolatok)

1.

Érdekes lenne egyszer feltérképezni Andrić művészetének monumentális emberképét az emberek világának azon rejtélyes útjait és útvesztőit¹, melyeket az író a „sokat szenvedett Bosznia” területén vél felfedezni. Hadd idézzük ezzel kapcsolatban Isidora Sekulić néhány sorát: „Ivo Andrić elbeszéléseiben életre kel Bosznia nyomora, az a nyomor, amelyik a fekete lepel alatt annyi színt, a muzulmán Kelet ijesztően groteszk színeit rejti magában. Megelevenedik előttünk a múlt, benépesülnek az utak, a táborok, a fogadók, élénk tárul a piszkos vidéki kisvárosok félelemmel és titokzatossággal teli élete, megismerkedünk az itt élő nevetséges-furcsa figurákkal, Ali Gyerzelezzel, Magyar Musztafával, Mula Juszuffal és másokkal; faggyú, hagyma, izzadság, rongyok; naplopás és kalandozás; részegség, szeszélyes indulatok; értetlen, primitív őserők, nyers szenvedélyek. És mégis: ez a visszataszító és ijesztő realitás *létezik is, meg nem is*, mert a régmúlt mélyéről került elő, a régmúltból, melyből mindannyian oly szívesen merítünk.”²

Andrićnak, mint minden nagy alkotónak, *saját* világa van: egy külön

¹ Vö: Radovan Vučković: *Velika sinteza* és Stanko Korać: *Andrićevo romani ili svijet bez boga*.

² Isidora Sekulić: *Istok u pripovetkama Iva Andrića* (a *Kritičari o Andriću* c. könyvben, Beograd, 1962., 58—59. old.)

világ — Bosznia —, amely számára az örökkévalóságot jelenti. Különös magatartású, furcsa lelkületű hősei — Ali Gyerzelez, Magyar Musztafa, Anika, Nikola Krletić, Radisav és Čorkan, Fata, Daville és des Fossés, Cologna és von Mitterer, Čamil és Karadžoz és még sokan mások — ebben az Andrić teremtő ereje és képzelete által megtermékenyített különös világban fogantak. Minden szavuk, minden gondolatuk, érzés- és gondolatviláguk legapróbb megnyilatkozásai, cselekedeteik, vágyaik és indulataik s egészében *létezési módjuk*: mind-mind azt bizonyítják, hogy egy olyan alkotó lelkületében keltek életre, aki — az alkotói génusz által vezérelve — a több dimenziós gondolkodásmód segítségével felfedi és átéli a világ drámaiságát.³

Képletesen szólva: a hősök mozdulatait, cselekedeteit diszkrét fény ragyogja be, s minden megnyilatkozásuk mögött felsejlik a világ *rejtélyes mélységének* az érzete és tudata. A dolgok mintha önmaguk fölé emelkednének: minden önmagát hatványozza, semmi sem egyjelentésű. Íme néhány mozzanat Andrić elbeszéléseiből: egy nő a tengert nézi. Az érzékelés aktusa azonban itt nem önmagát jelenti: felcsillan benne az emlékezés szikrája, felsejlik benne az élet áttetsző nosztalgiája. Vagy: egy görnyedt, törékeny öregasszony megy fölfelé a lépcsőn, s a léptek alatt egyszerre életre kel a kő, sejtelmes jelentésekkel, áramlásokkal telítődik minden; életkedvvel teli, áradozó, szapora beszédű ember jelenik meg előttünk, aki nem érzékeli sem környezetét, sem a kimondott szavak jelentésének a súlyát: máris érezzük a jelentésüktől megfosztott lemeztelenített szavak használata következtében előállt helyzet tragikumának a terhét, máris elkap bennünket az örvény, amelyből csak az igazi, hamisítatlan jelentésükkel felruházott szavak menthetnek ki bennünket. Másik példa: egy utcán siető asszony körvonalai jelennek meg előttünk, s az árnykép mögé rejtve az író érzékelteti velünk a világnak a lépésekbe szorult nyers drámaiságát, a kínoktól való menekülés aktusának a tragikumát. Vagy: az író egy pöffeszkedő, gőgös zsarnok képét tárja elénk, de azon nyomban rávetíti a hatalom, az önkény mulandóságának az árnyékát is. Néha egy-egy pillanatra úgy tűnik, hogy a rosszindulaton, a kínokon és a keserveken túl lakozik az emberekben jóság és gyöngédség, s hogy a világban nyugodtan és biztonságban élhetünk. Andrić azonban mindig kétségek között hagy bennünket, mindig *éreztetni* velünk, hogy az emberi természetben benne foglaltatik a sötét, végzetes tévedések lehetősége, s hogy „minden létező örök harcra átkoztatott”. (Nemiri, 1919.)

„Az élet csapdát csapdára halmoz” — így összegezhető más szavakkal Andrić mély meggyőződésből fakadó ember- és életszemlélete, a nehéz-keserű örömmel teli élet iránti állásfoglalása, melyet az *Ex Ponto* záró soraiban így fogalmaz meg:

³ Vö.: Nikola Mirković *Ivo Andrić* c. tanulmánykötete, Beograd, 1938.

„*Almodni akarsz, fiam?
Nem, apám, élni akarok.*”⁴

Ez az Andrić lelkületét alapjaiban meghatározó életszemlélete, úgy tűnik, az értékek és a nem értékek, illetve az életigenlés és az élettagadás közötti határsávbán gyökerezik, s — egy merész szókapcsolattal élve — sztoikus melankóliával van át- meg átszőve. A fentebb idézett két sor nemcsak Andrić szemléletét, hanem egész *gondolatvilágát* beragyogja, s egyben az író hitvallása is az *élet*, a kísértésekkel, szenvedésekkel és múló örömökkal tele élet mellett, annak az embernek a védelmezése, aki „az élet kopár örömeiért a lelkével fizet”. Mert miben is látja Andrić a lét értelmét: emelt fővel menni szemben a viharral, kiállni az erőszak állhatatos hullámverését. („*Maga a tény, hogy élek, csöndes örömmel tölt el.*”

Szeretem az embereket, alkotásaikat, boldogságukat és balsorsukat, bűneiket, szenvedélyeiket, tántorgásukat és torzsalkodásaikat s mindazt, amit az ember magáénak vallhat ezen a bolygón.

*Időről időre mérhetetlen boldogság tölt el, hogy nekem is jutott egy csepp az emberi örömök kiapadhatatlan forrásából, s hogy az én vállamra is ránehezedik annak a hatalmas keresztnek a súlya, amelynek hordozását az emberiség vállalta.”*⁵

Az ember élhet tévhitek között, a „hallgatni arany” illúziójában, a hatalomra törés vágyától vezérelve porba tiporhat másokat, ártatlanul szenvedhet, megtorpanhat a magasztos célok felé vezető úton, visszahullhat a porba, lehet betegesen óvatos és elővigyázatos (s mégis megcsúszhat, eleshet és szörnyethalhat, mint ama bizonyos Djordjević nevezetű tisztviselő), önnön belső fájdalmainak, boldogtalanságának (ideiglenes) orvoslása céljából önkényeskedhet mások felett, önmagát azonban sohasem tagadhatja meg. Mert a látszatra kaotikus jelenségek, a sokszor sötét, aljas indulatokból fakadó cselekedetek mögött is a már idézett elhatározás áll: „*Apám, élni akarok.*” *Élni*, mert csak így tudom megbizonyítani, hogy nem vagyok jelentéktelen porszem a dolgok kaotikus forgatagában, s csak mint egyén tudok a „fájdalmas örökség”, a „faj és a vér átka” fölé emelkedni, s csak így tudom felmérni, hogy mint *új*, védtelen hajtás mennyire *tagadhatom meg*, s mennyire *tehetem magamé- vá* ezt az örökséget. Az élet mély meggyőződésből, mindent átható gondolatiságból fakadó igenlésével állunk itt szemben, nem is az „*élek, mert nincs jogom véget veni az életemnek*”-féle optimizmussal, hanem egy sokkal borúlátóbb életszemlélettel: „*élek, mert csupán az élet által ismerhetem meg lelkem mélységeit*”,⁶ s csak így szöhetem be *magam* az örökkévalóság végtelenjébe. Nem kell külön hangsúlyozni, hogy e tekintetben Andrić új dimenziókkal gazdagította a jugoszláv irodalmat.

⁴ *Ex Ponto*, Zagreb, 1918., 109. old.

⁵ Uo. 180. old.

⁶ Stanko Korać: *Andrićevi romani ili svijet bez boga*, Zagreb, 1970.

2.

Megítélésünk szerint Andrić műveinek emberképét — egybek között — négy olyan tényező határozza meg, melyek ilyen formában nem jellemzőek más nagy írók emberszemléletére. Ezek: *a vágy, a félelem, a bátorság és a harmónia*. A világban, az emberek világában, ahol semmi sem egészen bizonyos, rengeteg a kitűzött cél s az e célok felé való törekvés, tengernyi az ok, az indíték, a cselekvés. Mitévő legyen mármost az író, ha az irodalomelmélet, az esztétika és a történelem — túlságosan is gyakorlati jellegű tanulságaiból adódó lehetőségeket túlszárnyalva a dolgok *mélyebb* vonatkozásai után kutat, s az esetlegességen túl az *állandót, a lényegeset* keresi a mindig fogyó, önmagát emésztő életben. Mindmáig titok maradt, hogyan tudott Andrić egy-egy cselekedet, jelenség, emberi tett velejéig hatolni, s hogyan tudta feltárni ezeknek a mélyrétegeknek a jelentését, hogyan vált meggyőződésévé, hogy az ember a világ, a lét mulandóságának a szimbóluma, a széthullás és a felmorzsolódás megtestesítője. Az emberi életre a létezés törvényszerűségei fokozottabban érvényesek; maga az ember mint véges lény értelmével nem is tudja mindig bevilágítani önnön mélységeit, s nem tudja feltárni *az egyedi, egyszeri, megismételhetetlen élet s az ezt meghatározó törvényszerűségek közötti összefüggéseket*.⁷ Némelykor ugyan azt hiszi, hogy tisztán látja a célt és a célhoz vezető utat, lényegében azonban csak nagyon kevésnek adatott meg az a lehetőség, hogy a születés és az enyészet között feszülő életben megsejtsék az emberi lét drámaiságának a lényegét.

Az egyén sorsának az alakulását befolyásoló (lényegében a tudat hatósugarán kívül eső) tényezők egyike az időtlenségben létező, titokzatos, kifürkészhetetlen *vágy*. Andrić hőseit ez vezérli jóban-rosszban, bűnben, gyönyörben, tébolyban és bölcsességben egyaránt. Más szavakkal, az időbeli végesség szemszögéből vizsgálva: a vágy a mulandó emberi életben lobogó szilaj láng, amely nincs tudatában önnön mulandóságának; az élet e tényező révén lesz változatossá, zűrzavarossá, ez teszi vidámmá vagy szomorúvá: nélküle a legbölcsebb ember is csupán a szervesetlen természet járulékos részének érezné magát. Andrićnál a vágy az a nietzschei értelemben vett dionüszoszi mozzanat, amely irányt és értelmet ad — legalábbis látszólag — az emberi erőnek, s tartalommal telíti a törekvéseket. A mulandósága ellenére is szilárd alapokon nyugvó életben a vágy a legillóbb, legmegfoghatatlanabb tényező. „*A vágyak által vezérelt tettek sohasem vezethetnek jóra: vagy idő előtt elenyésznek, vagy az általuk létrehozott mű nem tartós, értéktelen*”⁸ —

⁷ Muharem Pervić kiválóan elemzi e témakört a *Pripovetke Ivan Andrića* c. esszéjében (Delo, 1961/12).

⁸ *Na Drini ćuprija*, Matica srpska — SKZ, Beograd—Novi Sad, 1965., 274. old.

mondja a *Híd a Drinán* egyik hőse. A vágy-tenger hullámainak mindenkor eredője az örökös emberi hiányérzet: ez sodorja az embert akaratlan és józan ítélőképessége ellenére az ingoványos, járhatatlan területekre. Ha csitul e hullámverés, akár azért, mert az ember megöregedett, akár, mert a józan ésszel csillapította, a termékeny lét fényében a vágyak világa a sors fölött lebegő megfoghatatlan ködképek tűnik. Andrić sehol sem határozza meg pontosan a vágy fogalmát, művei alapján mégis nyilvánvaló: amint a bölcsesség is csak az ellentéte révén bölcsesség, az emberi cselekedetek mértéke is csupán a vágy mértéktelensége által telítődik értelemmel, s „az életnek értelmet adó szépség csillogása” is csak akkor igazi, ha mögötte felsejlik a szenvedélyes vágyak által kivetített szakadékok sötét mélysége.

Andrić az élet egyes mozzanatainak és folyamatainak az ábrázolásával arról győz meg bennünket, hogy az életben minden esetleges, minden csupán lehetőségként él, s ha ezek közül a lehetőségek közül egyet kiemelünk és túlhangsúlyozunk, akkor az ember *antropológiai lényén* ejtünk csorbát. Egészében véve Andrić műveinek tükrében azonban az emberi vágyak nem fölöslegesek, s nem is veszélyesek túlságosan. Mert lényegében sem Ali Gyerzelez felfokozott — nagyobbára nevetséges, furcsa, kielégíthetetlen — érzékisége, sem Ćorkan, sem pedig fra Marko elérhetetlen, megvalósíthatatlan vágyai nem mondanak ellent annak az *Ex Ponto*-beli elhatározásnak, amely az Andrić-hősök lelkiületét alapjaiban határozza meg: „*Apám, élni akarok.*”

Andrić emberi világtképében a vágy nem tartós tényező, legalapvetőbb tulajdonsága a változékonyság. Ezzel azonban még nem határoztuk meg közelebbről Andrić vágyképzetét, mivel nála — *a hidakat és a velük mérhető nagy műveket*⁹ kivéve — mindent a változás és a mulandóság ténye jellemez. Fokozottabb óvatosságra és megfontoltságra van tehát szükség, ha Andrić vágy-világába akarunk betekintést nyerni, annál inkább, mert indokoltnak látszik a megállapítás, hogy a vágyak megtestesítői Andrić alkotásaiban mindig különleges jelentőséggel bírnak.

Még egy tény fokozott óvatosságra int bennünket: a vágyak, akár csak az andrići emberszemléletet alapjaiban meghatározó egyéb tényezők, át- meg átszövik az élet legapróbb mozzanatait, s velük dialektikus egységet alkotva alakulnak ki azok az apró mozaikkockák, amelyekből az élet összeáll. Ebből adódóan a vágyak Andrićnál sohasem jelentkezik lemeztelenítve, élesen körülhatárolt motívumként; nem *meddő* álmódosítás kelti őket életre, hanem — közvetlenül vagy áttételesen — *a cselekedetek*. A boldogság iránti vágyat elsősorban a teljes, intenzív életre, a lét *emberi létként* való átélésére irányuló törekvés határozza meg. A világ alapjában véve közömbös a vágyak iránt: a dolgok a vágyaktól függetlenül, a megszokott mederben folynak, a nappalok és az

⁹ Vö.: Petar Džadžić: *Ivo Andrić* — tanulmány, Beograd, 1957.

éjszakák szürke egyhangúsággal váltják egymást, a folyamatok napról napra ugyanazon *törvényszerűségek* szerint alakulnak. E közömbösség azonban nem jelenti azt, hogy a világ dolgai nem befolyásolják az emberi vágyak életre kelését és alakulását: a változások állandó örvénylésében a célok hol megvalósíthatatlanoknak, elérhetetleneknek, hol pedig szinte kézzelfoghatóaknak tűnnek. Az „egyre hatalmasabb erővel rendelkező”, „mindig többet és jobbat”¹⁰ akaró emberek világában a vágyakat óhatatlanul elkapja a valóság sodrása. S ha ez az örvény túlon túl messzire sodorja őket a *józan ész*től, akkor azok az erőszak és egyéb sötét erők szolgálatába szegődnek. Egy dolog nyilvánvaló: a vágyak természetét és formáját az egyén érettsége, a lélek mélysége és érzékenysége határozza meg alapjaiban.

3.

A „több és jobb” felé vezető úton az egyén szükségszerűen összeütközésbe kerül mások vágyaival és terveivel, s önnön boldogságának a kiteljesítése érdekében mások boldogságába gázol. Ily módon a vágyakban és tervekben lüktető emberi energiát a bizonytalanság és az aggodás burka veszi körül, az idők országútján vonuló emberiség mellé a félelem szegődik kísérőül. Ilyen megvilágításban természetesnek látszik az emberek között folyó *harc*, melynek alapjában e *félelem* áll. Mert csoda-e, hogy az állandó bizonytalanság közepette az egyén — aki saját életének a fenntartása érdekében harcra kényszerül a természettel és embertársaival, s akit a sors e zűrzavaros világba dobott — esetenként üldözött vagy üldöző vadként viselkedik? („Az emberek félelmükben kegyetlenek és aljasak, a félelemtől bőkezűek és jóságosak. Az alacsonyabb rendű ezért fél a magasabb rendűtől. S ha valakinek története senki kitől félnie, az retteg beteges képzeletének a szüleményeitől, mert a félelem kóros fertőzésként ott él minden agyban.

Ha beleláthatnék annak az embernek a bensőjébe, akinek megadatott, hogy engem kínozzon, azt hiszem, egy kicsiny, számításoktól, mulasztásoktól és megrovásoktól agyonkínzott lelket látnék.

*Sajnálom, s ez a szánakozás fáj nekem.”)*¹¹

A félelem, a „sokszor érthetetlen, ok nélküli, de a lélek mélyéről felszakadó félelem”¹² — különösen háború, pusztító betegségek és egyéb válságos események idején — egyik fő meghatározója az emberi cselekedeteknek.

A nép ajkán élő közmondás, miszerint „a félelem mindent felnagyít”, Andrić emberszemléletére is érvényes: műveinek szereplői félelmükben

¹⁰ *Nemiri*, Zagreb, 1919., 48. old. (újabb kiadása: Beograd, 1975.).

¹¹ *Ex Ponto*, 58. old.

¹² *Uo.*, 58. old.

felnagyítják és félelmetes távlatokba helyezik a veszélyt jelentő akadályt, s száználmas gonosztevéökké válnak, mint a pljevljei a Hid o Drinán-ban. Az sem ritka eset, hogy a láthatáron felsejlő veszélyt máris valóságosnak látják, vagyis az esetleges veszedelmet is valóságként élik át. Ilyenkor, mint a pljevljei esetében is, a rémület által sokszorosára növelt veszély a gonoszság felé sodorja az embereket. A félelem az összetett személyiségeket egysíkúakká redukálja azáltal, hogy a cselekedetek indítékát minden esetben a létfenntartás ösztöne képezi. („Olyan idők következtek ezután, amikor mindenki parányi, láthatatlan szeretne lenni, mindenki menedéket keres magának, s amikor — ahogyan a csarsiban mondani szokták — még az egérlyuk is száz aranyat ér. A félelem nyomasztó ködként borult a városra és lakosaira, mindenkire, aki lélegzik és gondolkodik. Az a láthatatlanságában is hatalmas, mérhetetlen és korlátlan hatalmú félelem volt ez, amely időnként meglepi az emberi közösségeket, s el- vagy lecsavarja a fejeket. Elvakultságukban és tébolyukban ilyenkor sokan megfélemedkeznek arról, hogy minden mulandó, s hogy a többi földi dologhoz hasonlóan az életnek is van értéke, de ez az érték nem felbecsülhetetlen. Így történik meg aztán, hogy a félelem varázsának pillanatnyi vonzásában egyesek sokkal többet fizetnek az életért, mint amennyit ér, aljasságokat cselekednek, gyalázatos módon megalázkodnak, s csak amikor a köd felszáll, akkor jönnek rá, hogy túlfizették az életet, esetleg hogy nem is voltak veszélyben, mégis hatalmukba kerítette őket a félelem ellenállhatatlan vonzása.”)¹³

A veszedelem, illetve „a k:fürkészhetetlen sors csapásaitól való félelem” tehát egyben próbára is teszi az embert és az élethez való értelmi viszonyulás alapját képező emberséget. Andrić művei, akárcsak a fenti idézet is, azt látszanak alátámasztani, hogy az emberek a félelem pillanatnyi sodrásában *többet fizetnek a kopár életért, mint amennyit az ér*, s csak későn, rendre túl későn jönnek rá erre. Mindebből az derül ki, hogy Andrić *értékrendszerében* az emberi természetből fakadó (Camus szerint *az ember és a világ egyetemes méltóságát* jelentő) erény, lelkiismeret és kötelességtudat tartósabb, *időállóbb* a félelemnél.

4.

Andrić természetesen nem ad végleges, minden szituációban érvényes választ a felvetett kérdésre. Alkotói tudatától távol esik mindennemű pedagógizálás és moralizálás, az olvasó *erkölcsi tudatát* azonban semmiképpen sem kerüli el a tény, hogy műveiben a *bátorság* az emberség tetőpontját jelenti. Regényeinek és elbeszéléseinek a szereplői mégis távol esnek a njegoši hős-típusoktól, Mandušićtól és Mićunovićtól például,

¹³ *Travnička bronika*, Zagreb, 1964., 386. old.

mivel az Andrić-művek szereplői azáltal válnak hőökké, hogy *el tudják fojtani félelmüket, s így igazolni tudják emberi mivoltukat.* („*Jedős természetű ez az átkozott népség, jutott végül is Aljo mindig egy és ugyanarra a következtetésre... Pedig nem kellene, hogy az ember ilyen legyen, nem kellene! Büszkének és bátornak kellene lennie, s jól ügyelnie arra, hogy senkinek még azt se engedje meg, hogy görbe szemmel nézzen rá. Mert ha csak egyszer is a legkisebb sértést eltűri... vége, mindenki rátípor, nemcsak a szultán és a vezír, hanem a vezír szolgálói is, az elefántok és mindenféle állat, egész a férgekig.*”)¹⁴ Vizsgáljuk meg, milyen gyökerekből táplálkozik Andrićnál az emberi büszkeség, vagyis milyen módon győzhető le a félelem. Andrić e tárgy körben is *inkább ábrázol mint elemez*, vagyis általában leírást ad ítéletek helyett. Ábrázolásmódja azonban elegendő alapot szolgáltat ahhoz, hogy megállapíthassuk: az értelemmel telített élet egyik legfontosabb tartópillére a *bátorság*. Okosan, értelemmel élni és cselekedni Andrićnál annyit jelent, mint bátran élni, s nem engedni, hogy a félelem kísértesének örvényei a gáztettek, aljasságok felé sodorjanak bennünket. A bátor ember sztoikus nyugalommal vállalja az emberi lét lényegéből eredő terheket, „a nagy terhet és a nagy fáradságot”,¹⁵ szembeszegül a zűrzavarral, az értelmetlenséggel, a halállal, és megpróbál átúszni a *túloldadra*, a jó, a jóság oldalára.

Andrić bátor szereplői három jelzővel jellemezhetők a legáltalában. Ezek: *a helytállás, a becsületesség és a higgadtság*. A mindig helytálló, becsületes, higgadt ember szembenéz a fenyegető veszéllyel, tisztában van például azzal, milyen következményekkel járhat egy terméketlen esztendő, egy vihar, egy háború, de sohasem azonosul a bajjal, a veszély hullámverései nem tudják megingatni gondolatvilágát, cselekedeteit, lényének egészét. Az ilyen ember nyugodtan és derűsen, felelősségének teljes tudatában farkasszemet néz a veszéllyel, higgadtan néz föl a „nyomasztóan sötét égboltra”, és mindig tudja, *hol van az irányzék, mihez kell magát tartania az életben*. Ily módon a bátorság nem azonosítható a dicsőség utáni vággyal, az emberi cselekvés lehetőségeinek a túlfeszítésével, sem a felülkerekedésre való törekvéssel. Andrićnál a bátorság azonos azzal a *szükségyszerű meggyőződéssel*, hogy az *eredendően emberit*, az emberi életet mindig, minden körülmények között védelmezni kell. Más szóval: a bátorság a kiteljesedés szolgálatában áll, s az emberi teljesség függvénye. A büszkeségre és a boldogsára született „*átkozott népség*”, amely Aljót foglalkoztatja *A vezír elefántja* c. elbeszélésben lényegében azért nem büszke és boldog mert a másokkal való együttélés alapját képező emberi méltósággal mint értékkel nem tud mit kezdeni. A *Travniki krónika* fentebb idézett sorai egészen pontosan val-

¹⁴ *A vezír elefántja*, Magvető, Budapest, 1963., 38. old.

¹⁵ Andrić költői nyelvben gyakran találkozunk ezekkel a kifejezésekkel; lásd még: *Ex Ponto* és *Nemiri*; későbbi műveiben e kifejezések melankolikus és bölcséleti színezetet kaptak.

lanak erről az értékről: *az élet önmagában is érték, de sohasem akkora, hogy érdemes lenne érte feláldozni az emberi méltóságot, azt a méltóságot, amely nélkül az élet meddő látomás, örömtelen és hiábavaló tengődés.*

Az emberi méltóságnak ez a féltve őrzése beragyogja és vonzóvá teszi az Andrić-művek bátor szereplőit. A *Híd a Drinán* Arif bégje, ez a békés természetű, „egészséges, becsületes ember, akinek sohasem volt titka mások előtt, s ennek folytán félnie sem kellett soha senkitől”, merő ellentéte a bős és tehetetlen Abid agának; Nikola pópa (ugyanebben a regényben) erős, nemes lelkű ember, aki „békében él önmagával és környezetével”; a *Travniki krónikában* des Fossés, a francia konzul helyettese, kiegyensúlyozott, kedélyes fiatalember, aki élet- és éltető erejével magasan fölötté áll a bátorságában is ingatag Daville-nak. Nyilvánvaló, hogy a félelem, az önzés és egyéb gyarló emberi tulajdonságok fölött a bátorság Andrić emberábrázolásában elsősorban a lelki egyensúly megteremtésére és fenntartására hivatott.¹⁶ Az érzelmek és vágyak szövevényes, kibogozhatatlan áradatában a bátorság az egyetlen biztos támpont, amely segítségével fogalmat alkothatunk az embernek a világban betöltött szerepéről. S az Andrić-hősök bátorsága akkor sem veszít jelentőségéből, akkor is alapvetően determináló tényező marad, ha az író „melankolikus bölcséletének”, valamint az emberi természet és a világ összetettsége víziójának a tükrében vizsgáljuk.

A harmonikus és a kiegyensúlyozott jelzők azonban nem egyértelmű állapotot, illetve tulajdonságot jelölnek Andrić bátorság-képzetében, s nehézségekbe ütközünk, ha e fogalmak alapvető természete, gyökerei, lényege után kutatunk. Andrić hőseit ugyanis — mint már fentebb is jeleztük — *a világ mély, rejtélyes összefüggéseinek* a tudata, s az ezekből eredő bizonytalanságnak és tragikumnak az érzése hatja át. A világ dolgainak az egymás közötti viszonya azonban sok esetben békét, nyugalmat sugároz, az élet harmonikus teltségével kecsegtet, halvány fényével beragyogja a létezést, az álmokat, az egész éltető valóságot. A *Hidak* c. esszéjében Andrić a következőket írja: „Végezetül mindaz, amiben életünk megmutatkozik — gondolatok, törekvések, tekintetek, mosolyok, szavak, sóhajok — mind-mind a túlsó part felé törekszik, amelyhez mint célhoz igazodik, és csak ott kapja meg igazi értelmét. Mindennek le kell gyűrnie és át kell hidalnia valamit: a rendetlenséget, a halált vagy értelmetlenséget. Mert minden átkelőhely —, híd, amelynek két vége a végtelenségbe vész, s amihez képest valamennyi földi híd csupán gyerekjáték, sápadt szimbólum.”¹⁷

¹⁶ Nikola Milošević *Jedan antropološki vid Andrićevog književnog stvaralaštva* c. kiváló tanulmányában megpróbálkozik az Andrić-hősök lelki egyensúlyának a meghatározásával; lásd még az *Ivo Andrić* c. tanulmánygyűjteményt, Institut za teoriju književnosti i umetnosti, Beograd, 1962., valamint Nikola Milošević *Antropološki ogledi* c. könyvét, Beograd, 1964.

¹⁷ *Hidak*, Magyar Szó, 1975. márc. 15. (Csuka Zoltán ford.).

Az örökös átkelésnek ebben a forgatagában az ember jelentéktelen *pontnak* tűnik, mégis képes arra, hogy *renddel és összhanggal, mértékkel és értelemmel* telítse önnön létét. S ha kitartóan kutatunk a rend és a harmónia, a mérték és az érzelem után, a szépségben és az emberi erőben fogjuk őket felfedezni, s rájövünk, hogy csakis e két tényező, a szépség és az erő képesek arra, hogy bevilágítsák az emberi sors útjait és útvesztőit. A világ és az élet zavaros hömpölygésében fel-felvillan a szépség és a harmónia — Jelena, az asszony, aki nincs —, felsejlik az érett, *teljes élet* lehetősége, a létnek az a villanása, amellyel az ember (a Drina-hídhoz hasonlóan) beírhatja nevét az örökkévalóságba. S ha nem lennének ezek a villanások, az élet az ember számára valóban betegség lenne csupán, amelyre „az alvás az egyedüli orvosság”. A harmóniára és a rendre, illetve az értelemmel telített életre való törekvés s annak tudata, hogy a pusztá *mechanikus létezésen* túl van valami *magasztos és magasabb rendű*, friss, éltető áramlásként hat az Andrić-művekben ábrázolt sorsok szövevényében.

A „*tenger fölé emelkedni*”, súlytalanul és boldogan lebegni; „*könnyűnek, testetlennek érezni magunkat a szeretet végtelen, szent óceánjában*”: mindez a törekvés arra irányul, hogy kilépjünk az *önmagát ismétlő, sztereotip, sivár és szánalmas mindennapi élet* tömlöcéből, amelyet akár nem-életnek is nevezhetnénk. Andrić gondolkodó hőseiben, még akkor is, ha boldogtalanok, él ennek a boldogabb, harmonikusabb világnak a képzete. Mindegyikük külön-külön száll szembe az akadályokkal és győzi le a zűrzavart, az értelmetlenséget és a halált. „*A tenger felett feszülő viharos égbolt furcsa színei*” sejtetik ugyan velük — Gyerzelezzel és Ćorkannal, Fatával, des Fossés-vel és Jelkával —, hogy a szépség látomás csupán, de mindannyiuknak mély meggyőződése, hogy az álom is szerves tartozéka az embernek, a haladásnak és a boldogságnak, s hogy álmok nélkül meghal számukra a jövő.

Amint az itt vázoltakból kitűnik, Andrić emberképét négy, antropológiai és egzisztenciális szempontból fontos tényező határozza meg: *a vágy, a félelem, a bátorság és a harmónia*. Ezek egyaránt átszövik a „*primitív őserőt*”, az ősi szenvedélyeket, a jóságot, a gyöngédséget és az álmat, a magasan ívelő gondolatokat és az emlékezést. Külön elemzést igényelne annak felvázolása, hogy e tényezők közül melyik jellemző egy-egy sajátos *életmegnyilvánulásra*, élethelyzetre. Egy bizonyos: az itt vázolt elemek léteznek és hatnak Andrić műveiben, a nagy író világgképének szerves részei, s jelenlétükkel alapvetően meghatározzák az író stílusát.

Az ember *világba vetettségéről* és az e világban folyó nehéz küzdelemről szóló modern elméleteket Andrić művei is magukba szívták. Az is kiérződik belőlük, hogy a másokkal (a pokollal) folytatott létfenn-tartási harc közepette magunk is pokollá válunk, s hogy közömbösen,

egykedvűen *szemléljük* mások balsorsát és boldogtalanságát, alapjában véve azonban mindezek mögött ott dereng a remény: „*Egyedül vagyunk nagyon, és a sors ver bennünket, de az is igaz, hogy mi, emberek egymásba kapaszkodunk, egymás kezét fogjuk.*”¹⁸

JUNGER Ferenc fordítása

¹⁸ Az emberi sorsok egységéről és egymásba fonódásáról, az „emberi kézfogásról” lásd Cologna meditációját (*Travnicka hronika*, Zagreb, 1964., 268. old.).

ESSZÉ TOMAŽ ŠALAMUN KÖLTÉSNETÉRŐL

DENIS PONIŽ

I have nothing to say and I am saying it and that
is poetry

(Johan Gage)

A költészet nyelve a teljesség nyelve.

(J. M. Lotman)

Szívesen írnék verset úgy, mint Michael, aki a mű
során találkozik a valószínűtlen szavakkal.

(Tomaž Šalamun)

I.

Tomaž Šalamun költészetéről oly módon írni és gondolkodni, hogy legjelentősebb költeményeinek és köteteinek lexikális tömörségű strukturális analízisét nyújtsuk, cseppet sem könnyű vállalkozás. Ennek természetesen több oka is van. Némelyikük talán az első pillantásra érthetetlennek és teljesen indokolatlannak tűnik, mégis felsorakoztatjuk őket mint azoknak a célravezető eljárásoknak egyik lehetőségét, amelyek módot jainké, és egyike a legjelentősebb lázadásoknak a jelenkori szlovén költészetében már egy évtizede, első kötetének (*Poker*, 1966) megjelenése óta napjainké, és egyike a legjelentősebb lázadásoknak a jelenkori szlovén költészetben. A Tomaž Šalamun poéziséről való gondolkodást megnehezítő, egyúttal a legjelentősebb körülmény kétségtelenül e költészet életerejé, a költő vitalitása, amely olykor már-már eléri az alkotói csúcst, de sohasem fordul az elcsútlás, a meddőség és a végkimondás felé, nem meredek mozdulatlanágba és zártkörűségbe, nem fenyegeti a kiapadás veszélye. Tomaž Šalamun költészetében még alakulófélben levő költészet, még nem mondta ki az utolsó szót az önmegismerésről. A második körülmény Šalamun terjedelmes költői opusa. Úgyszólván lehetetlen számba venni a különféle újságokban és napilapokban, valamint az antológiákban napvilágot látott publikációit. Csak köteteinek felsorolására vállalkozhatunk, amelyek, megjelenési sorrendjükben, a következők: *Póker (Poker)* 1966

(magánkiadás); A pelerin rendeltetése (*Namen pelerina*) 1968 (magánkiadás); Csatangolás Maruška után (*Romanje za Maruško*) 1971; Fehér Ithaka (Bela Itaka) 1972; Amerika (*Amerika*) 1972; Aréna (*Arena*) 1973; Sólyom (*Sokol*) 1974; Imre (*Imre*) 1975; Turbinák (*Turbines*) 1975; Druidák (*Druidi*) 1975; Ünnepek (*Praznik*) 1976; valamint két német nyelven megjelent kötete: *Ein Petersilie im Smoking* (Frankfurt, 1972) és *Turbines* (Iowa, 1973).

Örömmel hívjuk fel az olvasók figyelmét Tomaž Šalamun Verseik (*Pesme*) című kötetének kétnyelvű kiadására, amely Janko Kos válogatásában, Niko Grafenauer előszavával, a belgrádi Narodna knjiga gondozásában jelent meg 1974-ben. A verseket Dejan Poznanović fordította.

Az irodalmi opus annyira és annyiféle verset bocsát a kritikusok rendelkezésére, hogy a költészetről való gondolatokat lehetetlen olyan rövid, esszyszerű áttekintésbe tömöríteni, mint amilyen ez az elmélkedés. Így a legjobb akarat ellenére is ez az írás inkább töredék, kifejtetlen, kidolgozatlan, adatszerű közlés. Annál is inkább, mert — persze nem utolsósorban — a szóban forgó költészet lényege, az író erről vallott nézete, az irodalom szociológiai helyzete és az egész nemzedék irodalmi kibontakozása általi meghatározottság is bizonyos akadályokat gördít a kiválasztott költemények elemzése és értelmezése elé. Šalamun költészetéhez az nyit utat, teszi lehetővé a költő legkülönfélébb megnyilatkozásait és szándékait — a negatív hatásokat is — és az kölcsönöz új arányokat Šalamun poézisének, hogy a jelenkori szlovén költészet nem meggyökeresedett, megmerevedett, változhatatlan szerkezeti, érték- vagy hatásjelenség. Egyszóval: mindaz, amit a bevezetőben megjegyeztünk és Šalamun költészetéről elmondtunk, egyaránt hozzátartozik jelen esszé belső logikájához és szerkezetéhez, és hozzájárul az említett módszerbeli meghatározottságok s a nagyobb nehézségek áthidalásához.

II.

„Tomaž Šalamun (1941) a *Perspektiv* utolsó évfolyamában (1963—64) jelentkezett verseivel, újszerűséget, messzemenő fordulatot hirdetve meg a költészetben. Župančič Duma-jának szarkasztikus kigúnyolásával és a Szívós szlovének (Slovenci kremeniti — *Naši razgledi* 1967) felszabadító »ébresztőjével« azután tüntetőleg szakított a két legérzékenyebb, gyökeresen szlovén költői hagyománnyal. Ez a szakítás, jó néhány versével együtt, a közvélemény körében nyomban felháborodást keltett, és ideológiai, sőt esztétikai természetű, polemikus ellenálláshoz vezetett” — olvashatjuk Boris Paternu tollából *A szlovén líra 1945—65* Tomaž Šalamun költészetéről szóló fejezetének bevezető megállapításaként. Nyilvánvaló, hogy Paternu (és még számos kritikus, vitázó) megállapítása ma már lényegében többnyire érdektelen, idejelmúlt, azóta jelentősebb és ala-

posabb megállapítások születtek. Ezekre igyekezünk majd néhány szó erejéig rámutatni. Paternu néhány észrevétele azonban megőrizte érvényét: „a felháborodás és az ideológiai, sőt esztétikai természetű ellenállás” napjainkig fennáll Šalamun költészetével szemben, jóllehet Šalamun időközben több elismerésben is részesült (például a Prešern-alapítvány jutalmát kapta meg a Fehér Ithakáért. Ez a polemikus ellenállás annyira erős és hatalmas volt (egyszerre szélsőségesen rövidlátó és történelmileg megalapozatlan), hogy Šalamun első kötetei (Póker, A pelerin rendeltetése) csak magánkiadásban jelenhettek meg. A magánkiadás általában a kétes minőségű költészet kiútja, bár a kiteljesedett poézis ilyen formában is gyakran felszínre törhet. Ez történt Šalamun esetében is, sőt ez a tény Šalamun poétikájának önbizalmat és esztétikai megalapozottságot kölcsönzött, amely ma is sajátja, és amelyen a šalamuni világ lényegi megismerésével újabb, fiatalabb költői megnyilatkozások jöhetnek létre.

Megszűnik a fény
szétmállik a kő
árnyékodon átfolyik a folyó
és idegen nap tűz fényesen
senki sem tudja hogyan érkezel oda
mégis bárhol vagy
bárhova jutsz
csak azt tudod
hogy kényszerítve vagy*

A Póker ismert kezdősorai ezek, amelyek a maguk nyelvi tömörségében és kérlelhetetlenségében oly megrázó és esztétikailag annyira letisztult anyagot rejtenek, hogy önmagukért beszélnek. Ugyanez sugárzik ki az Ünnepek kezdősoraiból:

Közép-Európa!
Kegyetlen, szentimentális tájak, teljes katasztrófa!
Emberekkel
megtömött marhavagonok, gáz alá kirándulásra visznek
a koncentrációs táborokba
foltos harisnyákhoz hasonló ízléstelenségek között!
Emberekkel,
akik a kezüket és a fülüket hagyták ott a szabadságért
folyó véres harcban és azután nyomban új fezetetet gondoltak ki.

* Az idézeteket a tanulmány fordítója elsősorban a pontos tartalmi közlésre törekedve ültette át magyarra.

A fentebb idézett verssorok és ez utóbbiak, megváltozott címen a Mi hi-tünk költemény részei, látszólag semmilyen rokonságot, semmiféle rejtett kapcsolatot — korrespondenciát — nem mutatnak, semmiféle törékeny hasonlóságot, amilyenről korunk európai lírájának mestere, Budelaire álmodott. Mégis, a kétfajta verssorok, a titokzatosak és történetileg meghatározatlanok (de meghatározhatók!) meg a konkrét és e konkrétságukban váratlanok, meglepőek, egyszerűek, egyazon kérlelhetetlen igazságokról szólnak, az elidegenedett európai emberről, annak mélységes fájdalomáról, önnön meztelenségéről, sebezhetőségéről:

Hosszú szögből
 új testrészeket főzök
 Régi rongyból belső részeket
 Palástot kanyarintok állattetemekből
 magányosságom palástját
 Szemem kivetem a mocsár mélyéből
 (Elsötétülés, I.)

Uram,
 véres vagyok a bőröm alatt, mint valami tyúk.
 Rejts el az éggel és hatoljunk át az
 égen, mint az obeliszk

(A Sóllyomból)

És így a nap számomra rend.
 Így rend a mindenségben
 Így a nap számomra pontos elrendeződés
 a nap és a hold között.

(A Druidákból)

A Póker minden egyes verséből kisugárzó rettenetes, iszonyú, végzetes erő sohasem ismétlődik meg. Nem ismétlődhet meg, mert különben a költészet és a nyelv öngyilkosságát jelentené. Viszont az esztétikai és ideológiai konfliktust Šalamun és környezete között éppen a nyelv, a fiktív, újszerű nyelv robbantotta ki, az a nyelv, amelyen az európai költészetben elsőnek Mallarmé szólalt meg a kockavetésről írott versében. A költői nyelv végérvényesen megszűnik mint hivatali képlet, mint közönséges, megkövesedett szerkezet. A költői nyelv élő, esetről esetre változó, alkalmanként formálódó, hihetőt és hihetlent egyesítő szerkezet:

Párhuzam Hegel a természet virágai
 A valóság három jelensége
 Mózes kiesett a pelenkából a történelembe
 szürke térdharisnyában vár a nyugat pusztulására
 (Gombácskák, IV.)

A költészet nem a hiteles és elfogadott történelemnek vagy ideológiának, sem pedig a vidmari esztétikának a kicsiszolása, több ennél: az új nyelvnek, az új nyelvi rétegeknek, a tiszta asszociációknak a felfedezése. A Fehér Ithaka, a Sólyom, az Imre, a Druidák és az Amerika számtalan példával igazolja ezt: váratlanokkal, újszerűekkel, már a Póker és részben A pelerin rendeltetése című kötetekben előlegezettekkel. A kritikus és esszéíró Taras Kermauner jogosan vezette be Šalamun költői kibontakozása kapcsán a reizmus fogalmát. Ezzel a fogalommal kísérelt meg elemezhető kapcsolatot tételni a nyelven kívüli realitás, a nyelv mint a költészet kommunikációs eszköze és a közönséges, mindennapi, normatív nyelv kifejezőereje között. Ily módon fejt ki, hogy Šalamun költészeté felszámolja a köznapit, normatív, modellizált nyelvet és a fogalmak, a dolgok, a jelenségek meg a szavak közti azonosságot és megfelelést feltételezi. Šalamun költészeté nem a tartalmatlan, meztelen, tátongó világnak az újraélesztése, hanem hívás, kiáltás az után, ami még megmaradt, úgy, ahogy megmaradt, ahogyan van:

A pelerin rendeltetése sziklás verem
(A pelerin rendeltetéséből)

jég és fény
maraszka
csendes tigris
(Jós, Aréna)

Fehér tű
bársony vagy te.
Trója ablaka.
(Az Imréből)

Igencsak szembetűnő lírájának a Pókerban domináló rétege, melyben megalkuvást nem tűrő következetességgel kutatja a költészet létjogosultságát (mindazt, ami költészet lehet). Ez a réteg más kötetekben is feltűnik az új kapcsolatokba és új függőségi viszonyokba hozott dolgok érintkezési pontjain. Ennek a nyelvnek a szépsége nem annyira a kidolgozottság, mint inkább a szabadoság. Šalamun minden szituációban megtalálja a megfelelő szót, a mondattanilag és a képi kifejezőség síkján is változtathatót, alakíthatót (T. S. Eliot). Nyilván ezért tapasztalható oly elképesztően pontos, mesterien rejtett kapcsolat Eliot versei, az Átokföldje és az Űresék, valamint Šalamun egész sor költeménye, mindenekelőtt az úgynevezett „amerikai” kötetek, a Sólyom, az Amerika, az Imre és az Ünnepek versei között. Az önmagához visszatalált szó a költészetet is visszaállítja a mitikus, az etikus, az erotikus és a talányos rétegek feltárási feladatkörébe. Šalamun költészetében különösen két utolsó kötetében

(Druidák, Ünnepe) egy teljes érvényű asszociatív, „reisztikus” grammatólógia teljeseodik ki:

Ti, ajkából felbuzgó bazsarózsák.
Látom az arany sarlókat, pont kettőt.

(A Druidákból)

minden perc örökkévalóságának szerkezete van
a tévedések létrája az értelemben

(Az Ünnepből)

Legnagyobb értéke itt a tárgyak cselekményességének van. Tomaž Šalamun már a Pókerban is felvillantotta azt, a Csatangolás Maruška után című kötetében a tárgyak cselekményjellege szinte tömegesen „kerül előtérbe”.

Ugyancsak sajátos elemként kell megemlítenünk itt a csoportnyelvi vagy teljesen lezser szavakat, a földszinti mondatokat, melyek hol a fabula szerkezetének áttörésére szolgálnak, hol a különféle eseményszintek, a tárgyleírások és az egyes állapotok, illetve hangulatok látható vázait alakítják ki, hol pedig elemi egyszerűségű (vertikális és horizontális) függvényei az egyes költői tárgyakkal, illetve megnyilatkozásoknak:

Bolondos vékonyka cinegék
mák és értelem az éretlenségért
ha már mégis leharaptad a bimbót
köpd azt ki

(Póker, VII.)

Ez a forrása Šalamun költészetében a metafizikus értékeket következetesen, ironikusan tagadó ideológiai szembenállásnak (már a Pókerban és A Pelerin rendeltetésében is megnyilvánul ez), amit Šalamun mindazzal társít, amit szlovenség-fogalma valamiféle kivételes és időtlen kategóriába egyesít. E kategória értéktelensége még kifejezettebbé válik az új világ, Amerika viszonylatában, ahol társaival egyetemi hallgatóként hónapokat tölt.

Ehhez a magatartáshoz az Arénában még valami szabályszerű, egyben végzetes is társul. A versek másik csoportja (Krakow, Randy Newman, Os London Trst, Nikola Tesla) viszont automatikus asszociációs sorokban konstituálja a költői szöveget, az ilyen eljárás minden következményével. Az Aréna költeményei már önmagukban hatnak, és hozzáférhetetlenek az olyanfajta olvasás és értelmezés számára, amely az olvasás folyamatában csak első fokú rejtjelfejtést és értelmezést, végül pedig kielégülést és élvezetet lát. Kegyetlen verssorok ezek, másképpen kegyetlenek, mint a Pókerban, de nagyon is összetartozók:

Elmém illatozik, mint a fehér rózsza,
 a fekete szárra rászárad a zöld vér,
 a fekete vér odacsalogatja az éhes disznókat,
 a vörös lovakat.

Elmém szent tehén,
 ellipszisben vérzik.

(Az Arénából)

A Turbinák, a következő lépés Šalamun „amerikai” költészetében, új elemekkel hökkent meg bennünket: a váratlan, a meglepetésszerű lesz Šalamun éneklésének meghatározó jegye: a viharos, fordulatos, ízig-vérig eleven, élénkséggel benépesített sorok, a formálisan elrendezett, már nem másodlagos érvényű szavak újabb megnyilvánulásai a nyelv még feltáratlan rétegeinek, a nyílt, közvetlen beszédnek. Az „amerikai” témák meditációfüzéréiben benyomásláncolatok, elmélkedések, gondolatfolyamatok, történések, a történelem, a jelen megvalósulásai, erotika, gondolatiság, filozófia, asszociációk, dokumentumok, leírások áradnak a rendszerezett, kritikailag körülhatárolt szavakból (ez korábbi köteteiben is tapasztalható volt, csak esztétikailag nem ennyire meggyőző formában). Legszélsőségesebb példái ennek a szonettek, a csonka szonett formák (Karszt /Kras/, Dinoszauruszok /Dinozavri/, Rendelet /Poročilo/, Fajtalan anyagok /Kurbeli angeli/). Ezt az eljárást az Ünnepek még tökéletesebben tükrözi, immár a versbeszéd költőietlen, nem tárgyiasult, valószerűtlen rétegtől is megtisztultan. Imre című kötetében pedig a leírásokhoz még nagy számban csatlakoznak az egymással függő viszonyban levő, de egymás között feszültséget teremtő tárgyak:

A pápa szereti a mozit és mert lélek a moziban
 A pápa része a lányok csillagainak.
 Az ibolyák, mint a tehén.
 Az ünnepek éppolyan, mint a ti
 ironikus észjárástok, követek.

(A parányi rézszárny ritmusa, Imre)

III.

A Póker és A pelerin rendeltetése kapcsán már megpróbáltuk bemutatni a šalamuni költészet alapzatának egyidejűleg kettős leépítését: egyrészt mint önmagának és a leírt meg elmondott költészetnek radikális túlhaladását, másrészt mint a nyelvnek és rétegeinek — a hangtántól a jelentéstanig — és külön a költői nyelvnek mint sajátos, új, kialakított nyelvnek a radikális problematizálását. A Póker Gombácskák (Gobice)

ciklusában ez a kettős radikalizáció mindenekelőtt „üresedés”-ként, a világ és megvalósulási formái — a tárgyak — nyilvántartásaként mutatkozik meg. A Fehér Ithakában és a Csatangolás Maruška utánban még mint kivétel, a Sóllyomban már költői elvként érvényesül az egyszerű, kapcsolatokat felbontó, szabad képzettársítás, oly méreteket öltve, hogy abban korlátlan számú szó bármivel korlátlan számú kapcsolatot képes teremteni, a határok (szabályok, megállapodások, ismeretek, törvények) figyelembe vétele nélkül. Tomaž Šalamun költészete a sajátosban megjelenő különösként valósul meg, az idomtalan anyaghalmazból könnyen elkülöníthető, kijegyezhető, rögzíthető, kiragadható módon. Miként a Sóllyomban is: Sápadság szakadt az egyetemre, és megölte a dékánt. Vagy: Vadkan! Manna vagy te a mindenségben.

Az igazi költészet akkor jön létre, ha nincs ellentmondás a szó és a szó hitele között. Ha igaz a szó. És ha a szó igaz, egyszeri, akkor több is a számunkra: az egyetlen igazság, minden igazság, néha jobb, néha rosszabb.

Itt könnyen pontot is tehetnénk Šalamun költészetéről való észrevételeink és megállapításaink végére. Mielőtt azonban lezárnánk összefoglalónkat, még mielőtt kimondanánk az utolsó szót e költészet erőteljességéről, játékoságáról, tisztaságáról, szólnunk kell a Druidák című kötet néhány vonatkozásáról.

Utolsó kötetében váratlan fordulat áll be. Ezzel a korábbi kötetek, a Póker, a Fehér Ithaka vagy az Aréna sorai új próbálkozásokkal, lehetőségekkel egészülnek ki, végzetesebbekkel és mélyebbekkel, mint ahogyan azt a költő poétikájának legjelesebb értői gondolták. A Pókerban megszünteti „a sárcipőt (mert ki hord már ilyet) és a halált és a legyeket” (Gombocskák III.), a költői kifejezést ezzel oly módon radikalizálva, hogy az, önnön nyomorúsága elé tükröt tartva, teljesen eltávolodik az újromantikától meg az intimizmustól. Šalamun váratlanul józanítja ki mondanivalóját. Kijózanítja, viszont az érthető, áttetsző, törékeny anyagból válogatott szavaknak megmarad egy sötét, láthatatlan rétege, amit az erőteljes költői eljárással magával lehetetlen áttörni; csak egy, a lexikai, szemantikai, szintaktikai eljárást, a változatokat, a kombinációkat, a képzettársítást és számos, olykor nehéz, száraz fogalmakba rejtett rendszert és megismerést hasznosító megfigyelés segítségével. Első kötetében a kegyetlenség, az utolsóban a szeretet. Köztük a poézis nagykönyve, mesteri, csodálatos, különös, meleg, simogató, kemény, éles verssorok, a költői nyelvvé kovácsolt szavak tömkelege, amelyek bolondosságuk, szerelenségük, csapongó képzettársításaik által lettek értelmesek, kimondhatók, mélyek és jelentősek. Velük hív, felszólít, keresi a nyugalmat, a névtelenséget, önmagát mint menedéket. Megtévesztette volna a világ Šalamunt? Vagy a szavak csalták meg? Talán túl könnyelműen bánt velük? Túl kihívó lett volna a történelemmel, a hittel, a nemzettel, az anyasággal, az idővel, az ősökkel, az ereklyékkel szemben? Túlzottan hitt sa-

ját verseiben, vagy talán épp a járhatatlan és durva ösvény miatt, amin haladt, vagy a szavak miatt, amelyeket használt, amelyekkel megnyilatkozott, hogy a magányt, a nyugalmat, önmagát könnyebben megelhesse? És azok, akik Šalamunt megpróbálták bolondosnak, ördögösnek és szélhámosnak mondani, hogyan érthetnék meg e sorokat? A józan értelem nevében szólhatnának, ami mindig mindent lát és tud? Hallgatnának?

Šalamun költészete önmagáért beszél. Több módon és tömördek szóval. Példákat mutat, felmér, meghatároz, elmond, megtold, elhallgat. Aki olvasni tudja, az olvasni is akarja. És aki tudja olvasni, annak meg is kell értenie. Ez a jegyzet csak az olvasási módok egyikét kívánta felmutatni.

POLYÁK Márta fordítása

TOMAŽ ŠALAMUN VERSEI

van egy lovam

van egy lovam lovamnak van négy lába
van egy lemezjátszóm lemezjátszómon alszom
van egy öcsém öcsém szobrász
van egy kabátom kabátom azért van hogy ne fázzam
van egy virágom virágom azért van hogy legyen valami növény
[a szobában]

van egy maruskám maruska azért van mert szeretem
van gyufám gyufám azért van hogy rágyújthassak
van testem testemmel a legcsodálatosabb dolgokat művelem
van bennem rombolás a rombolásból származik a legtöbb bajom
van éjszakám az éjszaka az ablakon át jön a szobámba
van egy isteni versenyautóm autóversenyezek mert autóversenyezni
[isteni]

van pénzem a pénzemen kenyeret veszek
van hat igazán jó versem remélem lesz még több is
van huszónhét évem ezek az évek villámgyorsan tovatűntek
viszonylag bátor vagyok bátorságommal küzdök az emberi butaság
[ellen]
születésnapom március 7-én van remélem március 7-e az idén szép
[nap lesz]

van egy barátom akinek a kislányát bredicának hívják este amikor
[lefektetik azt mondja šalamun és elalszik]

szünidő

nézem nagypapát
amint az oleander alatt napozik
vagy peckesen ül

amint megdicséri a méhészt
és azt mondja lassan már dél lesz
ideje ebédelni

leragasztja a borítékot
és ráírja
háborús bűnöket
vizsgáló bizottság
vagy egészen egyszerűen szunyókál
megjelenik az ablakban és azt mondja
vágjátok ki ezt a fát
ezt a fát ezek vízpipókok
és jön abramičné
és vonattal utazunk
és brežicában vagyunk
és nagypapa ideges
és rogaška slatina
és gesztenyefák
és hangverseny az üdülőben
és sančarné zongorázik
és mi ütjük a taktust

és négyen vagyunk
és körülményes az átszállás
és jelka sír
mert elveszítette a zöld követ
amely kertkapujának
főköve volt
és cilka rózsát lop
és egyikünk egy túvel játszik
és elgörbíti
és rosszra fordul az idő
és nagypapa úgy tesz mintha neki mindegy lenne
és gyűjti és gyűjti
az alpesi faunát és flórát
az alpesi faunát és flórát
az alpesi faunát és flórát

a *de ezek kivételek* c. ciklusból

karrierjét *sonny listonnal*
 kezdte a *miamii* szorítóban
 40 000 lelkes néző nézte végig
 a mérkőzést *clay* százkilósan bemászott
 a szorítóba és a sarokból gyalázni kezdte
 ellenfelét *liston* ütött az óra
 te ronda vén medve úgy ellátom a bajod
 hogy behúzott farkkal szaladsz *clay*
 huszonkét esztendő volt ne jártasd a szád te taknyos
 hanem rajta vágd haza azt a vén medvét
 kiabálta a többség *clay* nagyképűsége
 nem ismert határt én vagyok a legnagyobb
 nézzétek milyen szép vagyok

a *de ezek kivételek* c. ciklusból

ha egy tyúkot lábánál és szárnyánál fogva
 megragadsz és gyors mozdulattal
 a hátára fordítasz s ugyanakkor enyhén
 az asztra nyomsz a tyúk e természetellenes
 helyzetben valami okból megdermed
 álomba merül lábát kinyújtja
 karmai időnként tehetetlenül megrándulnak
 de ő maga meg sem moccan mintha
 az asztra szögezték volna ha
 észrevétlen magára hagyod öt
 tíz vagy ennél is több percig a tyúk
 fekvé marad mintha megbűvölték volna

a *de ezek kivételek* c. ciklusból

kivételesen a szeplős emberek is lehetnek jók
 a vonaton láttam egy szeplős mórt
 a feleségem mindjárt magának akarta volna
 de ezek kivételek
 a szeplős emberek valójában gonoszak

ezt a tulajdon két szememmel láttam egy útkereszteződésben
 amikor egy szeplős ember átment az úton
 láttam továbbá mi mindent árulnak az üzletekben
 a zakók megint hosszabbak lettek
 szeretném lerajzolni a mamát amint átússza a La Manche-csatornát

mi micsoda

ez csodálatos
 ez rendkívül csodálatos
 ez olyan csodálatos hogy az ember szinte szólni sem tud
 [a csodálkozástól
 szeretnék mindennap ilyen csodálatosat látni
 régi vágyam hogy egyszer ilyen csodálatosat lássak
 ez csodálatosan színes ez csodálatos
 ez egyszerűen csodálatos
 ez olyan csodálatos hogy mindent érte adnék
 csakhogy mindennap lássam milyen csodálatos
 ez olyan csodálatos hogy minden más kevésbé csodálatos lesz tőle
 ez csodálatos ez a megfelelő szó
 ez csodálatos

állítom

állítom hogy logikus követ cipelni logikus röpülni
 logikus körömmel megvakarni a tenoristát a füstöt a kályhába fújni
 állítom hogy a kosár logikus hogy a görögdinnye logikus
 állítom hogy minden társadalom kenyérevő
 állítom hogy logikus swift logikusak az orvosok és gavallérok
 a dekadens kúszónövények mint pl. a lián
 állítom hogy logikus vonattal utazni logikus a hozzájárulás
 állítom hogy logikus egy gyermeknek géppisztollyal a szájába löni
 állítom hogy a képzőművészeti értékek logikusak logikus a korom
 logikusak az ejtőernyős mozdulatai akinek nem nyílik ki az
 [ejtőernyője
 állítom hogy logikus a pánik woodstock logikusak az újhítűek
 logikus az öngyilkosság tollpárnán aludni a márvány
 logikus pillangót mumifikálni az osaka—tokió-gyorsvonalat

a tonnaszámra kidobott acél logikus a hármás számjegy
állítom hogy logikus a misztika logikus jaguárokkal beültetni

[a kertet

logikusak az olaszok logikus az orosz sztyeppék eredete
állítom hogy logikus ha isten sós vizet fröcsköl a szájából
hogy játszó fürdőzőket látunk a parton hogy fát látunk
állítom hogy logikus kukoricát törni fát vágni

logikus fényt festeni a domboldalra

logikus hogy a béka kitér a száját logikus helikopterről vetni

logikus a kalács a pergament-lüszer

logikus a kiwimadár sába királynőjének sarujában a homok

logikus a paleográfia rövidítései a rúd a tornateremben

logikus krisztus teste

logikus hogy a rendőrök úgy köszönnek hogy közben nem veszik le

[a sapkájukat

logikus a pocsolya logikus hogy szibériában az ember megfagy

[a szabadban

logikus az akantusz az inda

logikus hogy az ember elég ha leönti magát benzinnel

logikus a szárnyasok a hulladékbűzös lépcsőházakban a gengszterek

logikus a stabat mater a magnificat logikusak a színek

logikusak a mnemotechnikák a beüvegezett óra

logikus a szántóföld a körte a gázszámlás

logikus a gesztenyesütés és kártyázás közben lejátszódó folyamat

logikus az óra a fülbevaló a galamb a tézsta

logikus hogy indiában árvíz van és képmutatón tudomásul vesszük

logikus a légyzümmögés

a *póker* c. ciklusból

megszüntetjük a sárcipót

mert ki hord ma már ilyet

és a halált és a legyeket

mert nincsen állandó leszállóhelyük

megszüntetünk pár buta számot

aztán végre fellélegezhetünk

és nyugodtan számolhatunk

egy kettő három tizenhét

megszüntetünk minden ötnél kevesebb
betűből álló szót
mert teljesen nyilvánvaló
hogy csak ilyen szavak lehetnek
és a hegyeket

megszüntetjük a kört
hiszen van négyzet
minek egyszerre a kettő
a jobb lábat
azután a bal lábat
és a délutánt
mert akkor megy le a nap

megszüntetjük a lépet
mert minek a lép
amikor van máj és tüdő
és sok-sok hasonló dolog
és szicília
mert egészen szokványos patológikus tünet
a linóleumot
mert nem tudja hol van baku
és a pulóvert mert bele kell bújni
megszüntetjük a légzést
mert ismétlődik
mert ismétlődik
mert ismétlődik

és a kendert
mert örült furcsán hangzik
hogy len és kender

megszüntetjük az égboltot
és a vizet mert v-vel kezdődik
nézzétek ezt a betűt
hogy egyensúlyoz féllábon
fent pedig szétnyílik

és végül az időt
és egyáltalán a tisztaságot
mert ami tiszta az bepiszkolódik
és akkor mi lesz akkor mi lesz

ORAVECZ Imre fordításai

DOKUMENTUM

HÉTFEJŰ SÁRKÁNY

Regényrészlet

MAJTÉNYI MIHÁLY

A pópa felemelte fejét. Szent György-kép volt a szoba főhelyén, a vendég feje felett. Azt nézte mereven.

— Nagyon megtisztelő szerény házamra a látogatásod. A kérés is, amit előadtál. Megtisztelő, meg kell mondanom!

Most alakoskodik — gondolta a lány. De fog ez másként is zörögni mindjárt! A magára kényszerített álarc az apáé, de megszólal benne a pap is azonnal. Ha egyhitű lenne Ivo, igazhitű, ahogy náluk mondják, már nevetve ölelgetné. Mindjárt feltámad az évszázados örök ellentét. Csodálatos, hogy türtőztette magát eddig is. Ómiatta?

— Talán én most kimennék — ajánlkozott, és úgy érezte, hogy sirás fojtogatja. A két ember nem marasztalta egyetlen szóval sem. A fiatalbiknak mintha lenne mozdulata feléje, de azt is elfojtotta, benneveszett.

Nem nyúlhat senki az operálókés után, hogy visszarántsa, ha ki akarják vágni a sebet. Azt ki kell vágni, ha szeretjük, akiért történik.

A szentképet nézte még mindig makacsul a pópa. Mikor egyedül maradtak, pár perc után kérdezte csak:

— Te milyen hitű vagy, fiam?

— Keresztény, persze — kitért a válasz elől. Aztán lehajtotta fejét.

— Pravoszláv nem vagyok, úgyis tudod.

Ő támadt hirtelen, szenvedélyesen.

— Mondd, miért vagytok ilyenek mind, miért vagytok ilyen kemények?! Hazamentem, és elátkoztak. Becsületes voltam, odaálltam apám elé: nősülök. „Odaátról?” — csak ennyit kérdezett. Más hitűt? Aztán csapkodni kezdett. Két perc múlva te csapkodod az asztalt. Miért vagytok ilyen hajthatatlanok, mondd?!

— Megállj, gyerek, megállj, még mielőtt tovább mennél! Lehet, hogy apád — minden tiszteletem az ismeretlené — vérmesebb ember, hevesebb nálam. Lehet. Én nem csapkodok. Láthatod, pedig jól tudtam, hogy állnak a dolgok. Én csak szomorú vagyok egész a lelkem mélyéig. Vendégségbe jöttél először, hívtalak, már akkor belém döbbsent: Ūristen, ha ezek ketten véletlenül... A pálinkát emeled szádhoz. Ūristen, mondtam, ha ez a horvát meg a lányom... Talán elkívántam tőled az italt, azért köhögtél az első kortyra. Imádkoztam, jaj, csak mutassák egymást olyan szőben, hogy hét mérföld ne lehessen elég távolság köztük! Gyűlöljék egymást, nevéssék egymást: világcsűfja, ez nem kell nekem!

Lihegett a pap, zihált hevesen. Homlokát törölgette.

— Lenyelted a pálinkát. Megnyugodtam. Bolond vagy te, Jevrem, mért kell ezeknek egymásba szeretni, csak azért, mert találkoztak egyszer? Véletlenül egyszer? Annyi ezer fiatal van szerte a világban...

Lehajtotta a fejét, úgy mondta tovább, mintha győnna:

— Megvert az isten, mert vétkeztem gondolatban, mert felidéztem a bajt. Nem tudom, hol találkoztatok, nem is kérdezem. Csak azt tudom, hogy mint papi ember soha, érted, soha nem gyugodhatok bele ebbe a házasságba.

Kiáltva mondta az utolsó szőkat. Ijedten hallgatózott a lány odakint: most kezdődik.

— Beszéljelek rá most, gyere a híveim közé? Ezt kellene tennem, mint papnak. Nem teszem. Ūgysem jőnnél. Az ember maradjon annak, aminek született. Elférünk a világban így is. Elég nagy a világ. Csak ide a hegytetőre nem kellett volna feljőnnöd...

— De, szentatyám, nézd, értsük meg egymást...!

Semmi. A kezével legyintett a pap. Semmi.

— Azt a képet ott, a fejed felett pűspök szentelte. Éppen amikor a lányom született. „Isten adja, hogy bűsleges, termékeny asszony váljon belőle hitűnk dicsűségére” — ezt mondta a bűlcsű fűlött. Fűlemben csengek most is a szavak. Hát lehet az másként is isten segűtségével? — az villant fel bennem akkor, eskűszűm. — Most itt űlők a kép alatt — tompán hangzottak a szavak, rekedten —, a kép ugyanaz, a hegycsűcs, az egész világ — miert éppen ez a jűslat nem fogott rajta? Miert kellett találkoznod? És ha igen, miert szerettetek egymásba?

Ez más, mint az apámmal, ez más — gondolta a férfi. — Ez megdűbbsentű. Ez fáj. Itt nincs ellenkezés. Papi talár van, és két lélek birkűzik. Az apa és a lelkész. Hívei pásztora.

Csak tompán hallotta késűbb:

— Az én vendégem nem lehetsz tűbbé. A ház vendége vagy. Ha itt vagy, én nem lehetek jelen.

Kalapja után nyűlt:

— Most elmegeyek. Lehet, hogy puskával a hegyek közé... Nem, ne

érts félre, lehet, hogy a tem^lomba megyek. A templom kövein vigasztalást keresni. Mindegy, nekem most már mindegy...

A beszéd, a szóval való birkózás férfiak dolga odabent. Valahol a harmadik szobában rátalált öreganyjára a lány. Maga készítette emelvényfélén ült, hogy elérje a magas ablakot, hogy kilásson rajta apró termete ellenére. Az utcát nézte.

— Most mi lesz? — szólt sápadtan. — Mi lesz velem, nagyanyó?

A matróna szeme felcsillant: Hát rámtaláltál, megtaláltál mégis? Itt ülök hosszú évek óta, kislány korod óta, mióta elmentél. Tudtam, hogy jönni fogsz majd — ez volt a tekintetében.

Kíségett életében úgy élt a szeretetnek ez a várása, mint a kiszikkadt sziklában a szomjúság a harmat után. Bolondság az, ami körül a férfiak odabent birkóznak! Fontos, hogy rátalált az unokája.

Esetlen mozdulatot tett feléje:

— Nézd, gyermekem — mondta, vértelen száján halkan bugyogott a szó —, van egy kis földem, akármi lesz, az melletted áll. Nagy hatalom, ne nevesd ki, pénz! Jobban a nagyanyád, mint én a saját testemmel.

Még mindig szomorú a lány? Majdnem vidáman folytatta:

— Apád majd kitagad. Ne vedd a szívedre! Kitagad — szó az csak, szóvirág. Papi ember, mit tehet mást? Képzeld magad az ő helyébe. Sose bántson!

Mint a vallomást, úgy folytatta halkán:

— Ebben a házban nekünk asszonyoknak mindig volt erőnk, különös erőnk, talán ez a föld éppen. Most a tiéd! Férjednek, ha tud is róla, oda ne add! Kuporgass belőle, őrizd. Az évek elsuhannak, és a nóta, látom már, örökké ugyanaz! Neked is lesz lányod talán, unokád, ki tudja, jöhet még idő, közbe kell lépned, mint nekem mostan. Legyen erő a kezdedben! Ne búsulj! Megígéred?

Megcsókolták egymást. Akkor csapódott be dörrenve a kapu.

— Most elment, elrohant — szólt szárazon az öregasszony.

— Ivo, jaj, istenem!

— Nem, ne félj, az a másik. Apád. Ismerem. Vágtat valamerre kucsmával a fején. Ismerem. Ősz van, ilyenkor már vastag az avar. A zizegő lombok majd észhez térítik. Eredj most be ahhoz, ne várjon. Csak eredj, hagyd most az apádat. Most a másikkal kell törődnöd. A kiégett fa majd megbékül, megbújik valahol, ne félj.

Az öregasszony egyedül maradt. Mosolygott. Két emberöltő, három mélységből mosolygott vissza. A törvényeket az okos férfiak szabják, náluk az erő. Áthághatatlan sziklákat görgetnek fel a hegycúcsra — az utat a sziklák között nekünk, asszonyoknak kell megtalálnunk. Ez volt a mosolyában.

Sok évtized óta most volt talán először boldog, maradéktalanul.

Csodálatos, hogy éppen a nagy vihar tisztítja meg a lelket. Még dörögött és villámlott körülöttük, mégis boldogok tudtak lenni a vihar központjában. A járható utat kereste tekintetük.

Már esteledett, lámpát gyújtottak. A bérautós bekopogott:

— Várjak még, főbíró?

— Várjál bizony. Pohár bort is kapsz mindjárt. Csak fel ne fordíts aztán az úton.

Ezen is nevettek, felszabadultan.

— Negyven dulum föld... — mit gondolsz. — Cinkosan nézett rá a lány. Nem áll ő egyedül a világban!

Puha kalácsot hozott: — Ezt neked sütöttem — kínálta. Erős önzés feszült közékük. Az avarban bolygó emberre már nem is gondoltak.

— Öreganyám, vagy hogy is szólítsam? — a másik szoba felé tréfálkozott az újsütetű vőlegény. Annak tekintette magát.

Az öregasszony ott tipegett, ott rendezgetett izgatottan.

— Nagy kópé vagy te, hallod — szólt ki onnan. — Láttam én mindjárt a szemedet. Kék kabát, arany vállrojt, hatalom! Leánybolondító, te...

Még a búcsúzásnál is ezt hajtogatta. A vőlegény nem állhatta meg megkérdezni:

— Azt mondja meg, öreganyám, ki volt az a Boško, akit először emlegetett? Az elődöm? Milyen ember volt az?

— Hallod, én már nem emlékszem! Elegem van belőletek, férfiakból, elég bajt csináltok mindig!

Nem fogom megtudni soha — ingatta fejét a vőlegény. A lány is kuncogott vele: Hogy ez mit akar örökké azzal a Boškóval?

A kanyargó gépkocsit követte sokáig két szempár. Még a völgy felé az úton is ott láthatták a fénycsóvánál.

Kemény tábori ágyán sokáig hánykolódott ezen az éjszakán a férfi.

Vőlegény, alighanem. Kétoldalt átokkal, egy balról, egy jobbról. A nagy szerelemben el is felejtette a harmadikat, a minisztert. Az is hátra van még a lángpallossal!

A nyitott ablakból hallotta, hogy sikong a fúró és sír a fűrész az erdőben a bányatelepen. Kalapácsoltak is hozzá vadul. S még azt mondták neki, megeszi majd a csönd és az unalom itt a hegyek között. Amióta megszületett, nem volt ennyi zaj körülötte és ennyi izgalom.

A fogdában, a főbírói lak egyik épületében egy befogott csavargó átkozódott. Alkudozott az őrt álló csendőrrrel, rimáncodott neki, kerítsen pipát vagy dohányt, mert megbolondul.

— Csönd! — ordította ki az ablakon a főbíró. — Csönd legyen!

Akkor odahúzta az ágyat a keleti ablakhoz. Vaksötét éjszakát látott csak, de arra van az a hegycsúcs valahol.

Így aludt el megbékülve.

A pergő, tovasiető hetekben ki tudja ugyan követni annyi sok levél útját, amennyi elindult Riljéből meg a járási székhelyről, meg az egész nyugati völgyből azzal a hírrel, hogy két ember egymásra talált.

Leglelkesebben a kis tanítónő ontotta ezeket a híradásokat. De voltak egészen obskúrus híradások is. A nagy bajszú járásbíró például ilyeneket írt valakinek: A kerület, az biztos a számomra. Zsebemben a főbíró, a belügyminiszter sógora.

Ellenkező irányba is vitte a híreket a gyors lábú Hermész, a szárnyakon talpaló postás.

„Zora, hát igaz? Igaz ez? Jaj, az egész egyetem oda van” — így szólt a levél nem kis túlzással. Aztán a tördőfés: „A fiú most nagyon szomorú, iszik. Minden este velünk iszik bánatában.”

Ki volt ez? A sodródó lányok közül egy.

Ott lapulnak a levelek a kis postaasztalon, az altiszt érzéketlenül ütögeti rájuk a pecsétet. Az induló és megérkezett levelekre. Aztán kioltja a petróleumlámpát: mára elég volt, gyerünk aludni.

Reggel szétválnak a levelek. Az indulók a postaszákba kerülnek, a többieket küldönc viszi. Egész éjszakát töltöttek együtt, egymás közelében, hogy szétmenjenek és ne találkozzanak soha többé. Ha átsúgnák tartalmukat egymás felé ezen az éjszakán, de sok zavar és bosszúság születne.

Születik zavar és bosszúság így is. Elég gorombák azok a levelek a károlyvárosi bélyegzővel. „Hát ha úgy gondolod, legyen úgy. Csak vigyázz, más fajták azok mégis.” Ezt az apja írta, Ivo apja.

Szarkaláb betűkkel, izgalomtól fűtve, a lány is megírta két bátyjának az újságot. S hogy teljes legyen a családi kör, mindkét nagybátyjának is. Csodálkozó, tétova sorok érkeztek válaszul: Nézd csak, a kislány! A kis béka. Hát sok szerencsét!

A miniszter levelét a titkár bontotta fel. Ezer másik levél között hanyódott. Átesett már két rostán. „Családi ügy” — írta rá piros ceruzával a jól vasalt fiatalember. Kicsit beleolvasott, elmerengett, mert jó szagú volt a levél, friss. A miniszter úr családja! Patriarkális íz csengett ki a szavakból.

— No csak gyerünk!

Gyorsan hajtogatta az írásokat, az ország dolgai között a hatalmas úr. Újabb leveleket terített eléje a titkár.

— Ez mi?

— Eljegyzés.

— Eljegyzés?

— A családban, igen.

Nézte a jegyzetet, a piros ceruzás széljegyzetet.

— Ezt haza a feleségemnek — rendelkezett.

Ott feküdt a levél a kis asztalon, árván. Később unottan felvette a miniszter. Pár percet késett a referens, ezalatt olvasgatta.

— Nézd csak, a riljeiek. A pópa lánya.

Főbíró? Na! Emlékezetében végigfutott sok arc — nem, egyik sem. Fiatalember lehet. Bekérette személyi lapját.

— Lássuk csak!

Fejcsóválva olvasta a feljegyzéseket. Hümmögött. — Ez itt marad — szólt a titkárnak.

Áthelyezés készül. De nem. Levelet diktál személyesen. Mindennapi ügy.

— Írja: Jelentkezzen haladéktalanul a titkáromnál. Udvariasan írja. Nem, az osztályfőnöknek ehhez semmi köze. Majd aláírom magam.

Kész volt a levél, tíz perc múlva. Most borítékot.

Aztán kivette, átolvasta megint. És ráírta saját kezűleg: „Gyere, beszélni szeretnék Veled!”

Így. Így jó ez. Jámbor léleknek élmény egy életre. A miniszter levele.

A postás erre is érzéketlenül verte rá a pecsétet. Csak amikor megforgatta, akkor született önkéntelen tisztelet benne. Nem dobta a csomagba a többi közé. Ejtette. Angyalszárnyon.

Hétkor indul a vonat reggel a nyugati völgyből. A gyors.

Zorának már csak üzeni tudott. Az egyik pandúr vitte a hírt a hegytetőre.

— Elutaztam, csak ennyit mondjál. Fontos ügyben.

Nézte a tovatűnő küldöncöt. Csak el ne felejtse, amit mondott!

Már jött is a vonat. Hely, persze, alig volt rajta. A folyosóról nézte a suhanó tájat. Mögéje lesett a bánat kerítésnek, a kohók izzó fénye megvilágította a hajnali szürkületet. Már nyüzsgöttek mindenfelé a munkások. Percekig tartott a vágatás a telep mellett. Hogy nyújtja szét csápjait az üzem. Nemsokára elnyeli a falut is! Csak amikor helyet kapott végre, akkor gondolt a maga dolgára.

Pár száz főbíró nyújtózkodik most kényelmesen ágyában szerte az országban mindenfelé. Még a korán kelő is legfeljebb most készülődik. Egyik sem siet a legfőbb hatalom, a miniszter elé. Furcsa rokon látogatóba, idézéssel. Vagy hogy lehordják, azért. Ezek biztosan összetartanak. A pópa meg az öccse — talán az lesz a család tolmácsa, a hatalmasabbik. Nyomósabb érvekkel. Talán már integet feléje a búcsú az állami szolgálatból. Akkor lehet írni valahol, ügyvédjelölt legfeljebb. Vagy odaülhet az apja mellé Károlyvárosba, összeszorított szájjal gyűlölni a vlahokat. Ahogy feléjük a szerviánusokat mondják. Ebbe a felemás életbe vigyen asszonyt odaátról?

Elővette a levelet, elolvasta megint, morzsolgatta. Az eleje hivatalos, rideg, de ott a családi toldalék. Sokat abból sem olvasott ki, legfeljebb azt, hogy aki írta, szereti megnyomni a tollat a merített finom papíron. Vékony, vastag, aztán megint vékony, vastag.

A riljei jegyző jutott eszébe. „Szép kézírásod van.” Ennek is azt kel-

lene mondani, ha sértegeti: Szép a kézírása, miniszter úr! Hogyan fogadná ugyan a váratlan bejelentést? Talán iskoláskora óta nem közölte vele ezt senki.

Jó szagú, csinos nő ült vele szemben éppen az ablaknál. Tolakodó, erős parfümillat hatotta át a fülkét. A férfi lehunyta szemét egy percre: Nem vagy érdekes — gondolta. Gondba borult vőlegény számára nem lehetsz érdekes.

Ez olyan, mint amikor a kigyógyított alkoholista először találkozik a kísértéssel, az itallal.

A vőlegénységről jutott eszébe: a gyűrűket is meg kell venni még, azt rábízták.

Fél óra múlva megéhezett. Reggelizni ment az étkezőkocsiba. Hosszasan vándorolt imbolygó, zsúfolt kocsikon át, amíg végre kiköthetett.

A csillogó ezüst és a hófehér teríték mellől a sziklás tájat nézte. Kecskék, kondák, szegényes állomások. Mit érezhet itt a világjáró utas, ha átsuhan a tájon? Mit érezhet itt az erős és jó szagú kávé, friss vaj és ropogós sütemény mellől? A kisasztalkán dzsem, üvegen ásványvíz, virágok. Neki is ritkán volt része benne, ritkán kapott ízelítőt abból a világból, de ismerte legalább, tudott róla, vágyódhatott utána. Reménye volt, hogy eléri. Utoléri. De ezek itt kétoldalt a sínek mentén, akiknek csak elsuhanó ördögi kattogás az egész, ezek hogy nézik a vonatot?

Megint megrohanta a nő átható parfümje. Orrával érzékelte, hogy az is itt ül valahol a közelben. Idegen nyelven hajbókoló pincérek, mintha ki is néznék csöndben a belföldi utast. „Hogy fogod azt a kést, te szerencsétlen?” — mintha ez lenne a tekintetében.

Vágtat a vonat. Gyöngyöző, friss ásványvíz mellett ült, a hegyeket kémlelte, mély völgyek nyugtalanították. Kísért már egyszer udvari vonatot is, szalonkocsit — idegen világ volt mégis számára idebent. A sín-pár századokat hidal át. Vagy ez így van mindenütt, szerte a világban?

Elmosolyodott. „Zorával egyszer megpróbáljuk majd, együtt jövünk, mint az a pár ott.” Odaképzelte a lány finom szőkeségét, arcát, alakját a szemközti ülésre. Biztosan gúnyolódik majd itt is: ó, a kultúrember, a nyugati ember íme, méltó környezetben!

A felső ablakot visszacsapta valaki. A füstöt ritkítaná vele, a dohány-füstöt. Lassított a vonat és megállt a nyílt pályán. Most tisztán hallotta a reggeli harangszót valamelyik völgyből. Betört ide is illetéktelenül és hangosan összekeveredve a mozdony dohogásával, szuszogásával.

— Harangzó — mondta valaki. Talán ő értette csak a kocsiban. A többi táplálkozott, evőeszközöket csörgetett, és beszélt — folyt a szó szüntelenül keveredve, sokféle nyelven. „Harangzó.”

A számlát kérte.

Ott volt a fájós lábú altiszt, félparaszti bizalmasságával. Az öblös székek. Minden úgy volt, ahogy már látta egyszer a nagy csarnokot a minisztériumban. Akkor kérni jött, instanciázni. Most hívták.

A titkárhoz könnyű volt bejutni a bűvös levéllel.

— Ó, tisztelem, kollégám! Tisztelem. Nagyon örülök. Bátor voltam felhívni a miniszter úr figyelmét mai látogatására. Már elő is jegeztük!

Az új generáció — gondolta.

Arany karóra csillogott a titkár kezén. Franciául idézett hibátlanul egy mondatot. Félig lehunyta szemét, amíg beszélt. Mögötte az altiszt hűségesen. Mintha vágott volna tekintete: Hallod-e, te vidéki. Ezt is tudjuk.

A süppedő szőnyegen hangtalanul jött-ment a szolgál. Ruhája aznapi vasalású. Csak a feketét kínálta súgva, változatlan modorban. Adjuk meg a gyomornak, ami az övé és a szolgának, ami neki jár.

Megváratták így is egy jó órát. Ki tudja, mi történik most odabent, a párnás ajtó mögött?

Nem is az az ajtó volt! Egy másik bejárathoz vezették. Valaki eléje jött, rosszul szabott kabátban, öreges keménygallérral — kövér ember, hanyagul öltözött. A jól ismert kép. Újságokban láthatta sűrűn. A vaskeű miniszter.

— Te vagy az? Csak gyere beljebb!

Később odabent folytatta a monológot.

— Nem ismertelek még. Tudtam, hogy nem ismerlek, de kíváncsi voltam mégis emlékezőtehetségemre. A legtöbb főbíró arca előtttem van. Különösen ezek itt közel hozzám.

A vendég nem tudott válaszolni erre a szóáradatra. Most a főnök beszél, vagy a rokon? Nincs határvonal, elmosódik.

— Csak ülj le, na, vedd úgy, mintha otthonomban fogadnálak. Tudom, hogy ez illetet volna — elmosolyodott —, ti ezt jól tudjátok odaát, és sokat is adtok rá. De hát van nekem magánéletem, ráérek én?

Sajnálni kellett a miniszter urat, a hajszolt embert, sajnálni kellett feltétlenül. Örökké siet, egy perc, két perc, öt perc legfeljebb.

Családi ügyben? Tíz perc, legfeljebb. Ha neki is szívéen fekszik a dolog. Elhadarta, nagyon örül.

— Hogyan ismerkedtetek meg? Hivatalos úton, persze? Ott fent a hegytetőn, mi? Hogyan jutottál fel? Őszvérhátan — jaj, ez nagyon jó, ne haragudj, most nevetek veled, ez nagyon jó. Látod, ezt szeretem. Nem riadsz vissza semmitől. Ez jó csemege lesz a minisztertanácson. Nevek nélkül, persze, szigorúan diszkrécióval. Na hallod! Az ismeretlen főbíró kálváriája. Közigazgatás nálunk. A nemzeti hős még táltoson járt, utóda, a főbíró, már csak őszvérhátan.

Ez nevet rajtam — gondolta. Nem baj, így kedélyesebb.

Arról szárnyalt most a hatalmas úr, hogy szeretne ő is a hegyek egy-

szerűségében élni a nép között. Odafent egy hegytetőn valahol. Micsoda élet...

— Persze, most sokat jársz föl oda, mi? — kedélyesen hátba ütögette. Ellenkezőleg, mióta vőlegény vagyok, nem voltam náluk.

— Na?! A hivatal talán? Ugyan eredj, előttem nem kell szépíteni a dolgot. Rokon vagyok most, nem miniszter.

— Nem azért. Az öreg kitiltott.

— Hogyhogy? Hát nincs még rendben a dolog? A húgom pedig azt írta...

Furcsa csodálkozás ült a kövér ember arcára. Ejnye, mit bizalmaskodik itt ezzel az idegennel?

— Nem, a dolog rendben van, a lány miatt, csakhogy — római hitű vagyok!

Megenyhült az arca.

— Így már értem. Persze, hiszen te horvát vagy! És az öreg Jevrem, persze! Látod, erre nem is gondoltam. De félre az előítéletekkel! Csak nem gondoldod, hogy ez nálam számít? Sőt! S az öregasszony is, persze, az is ellened van, mi?

— Nem, miniszter úr, az mellénk állt.

— Hú, akkor te nagy ember vagy, fiam! Talán a földjét is odaadja? Bólintania kellett: menyasszonyomnak igen!

— Le a kalappal, főbíró úr! Tudod — folytatta bizalmasan —, mesélnék neked sokat a családi dolgainkról, felnyitnám a szemedet, de hát ráérek én, mondd, ráérek?

A föld jár ennek is a fejében, azt látta a főbíró. Csodálatosak az emberek. Ilyen magas polcon is mintha irigyelné.

— Hiszen akkor nincs baj veletek, örömmel hallok. Én, persze, igyekezni fogok... Kell egy mutatós koma? Miniszter? Na, majd megoldjuk ezt a dolgot. Fényképed nincs a menyasszonyodról, mutasd! Elég régen láttam.

Vállát veregette: — Szerencsés fickó vagy egyszóval. Majd vigyázzok rád. Tu-u-dom, tu-u-u-dom, az apa szemével, úgy értettem, hisz kitagadtak!

Aztán búcsúzott. Letelt a tíz perc.

Ezért jöttem?! — gondolta Ivo. Szíves volt, igaz, de: ezért jöttem?

Nem ezért. Az ajtóban derült ki. Visszahívta.

— Gyere csak, várjál! Mondd, ott van az a bánya nálatok a völgyben. Közel van?

— Nemsokára elnyeli a falut! Éppen reggel néztem a vonatból.

— Hát szóval terjeszkedik. Hm-hmm.

Betette az ajtót megint. Fel-alá járt a szobában.

— Eszembe jutott valami. Én benne vagyok, tudod, az igazgatóságban, abban a bányában. Hivatalból, persze. Nekem tetszik az egész dolog. Az ország érdekében, ne érts félre. Az egész völgynek nagy jövője van.

Oda kellene valaki most, fél-állami megbízatással. Volna itt ember, per sze, de úgy gondoltam, a család mégis... hiszen értesz!

— De a szolgálat — miniszter úr?

— Mi az az öt év? Ugyan menj! Néztem a személyi lapodat. A politikusok is kikezdték, fel van oda írva minden. Ne félj, amíg én ülök itt. Le is törölhetem — de odaát is vezetnek egyet, az állatvédelminél. Oda pedig nem ér el az én kezem sem. Szóval: vágd oda! Tudod, hogy mit jelent, amit most ígérek? Úr leszel! Ha én oda behelyezlek, nem távolíthat el senki.

Bizalmasabb lett. Lehalkította hangját.

— Terveim vannak! Ott leszek, ne félj, akkor is, ha elszáll a miniszterség.

Széles mozdulattal mondta aztán, pátosszal:

— Ez legyen a nászajándékom! A földdel, tudod, ami a tiétek, nem vagytok szegények, az is latba esik ám! Bár minden tisztviselőmnek lenne annyi. A hivatal legyen kicsit nobile officium. Látod, ez a baj. Ezt nem értik a miéink! Ezért olyan éhesek.

Kis szünet után folytatta:

— Nem kell mindjárt válaszolnod, aludj rá egyet. Gondolkozz. Esküvő után ráérsz.

— De hiszen... a legnagyobb akadály itt... hogy nem vagyok szakember — dadogta.

— Hát aztán? Eszed, az van, látom. Aki ilyen feleséget választ! Kirtartó is vagy, felülsz az öszvérre. Elveid is vannak. Látom a személyi lapodról, és ez becsület dolga nálam. Nem is lármáznak a miéink, prékói vagy. Egymást marják, egymást eszik, és ha valaki odaáról jön, azt még inkább eltűrik. Csak ne legyen közülük való. Érted ezt? Neked csak figyelni kell az ország érdekeit. S a mi érdekeinket is... A családjét, egy kicsit.

Nem mondta ki, de benne volt a tekintetében: dinasztia alapítására készülök, elég volt a szegénységből! Jöjjön már az a vagyon! Tartsunk össze: mi Aksentijevicek. Te ugyan nem vagy az, nem baj, legalább véd az idegen név. Nem tudja azt senki, a rokonságot. Legfeljebb sutto gják.

Már letelt a tíz perc háromszor is. A titkár az óráját nézte: lehetséges ez? És mélyen meghajolt a kilépő ember előtt.

Még családtagnak is csak ritkán jár ki háromszor tíz perc a vaskezü miniszternél.

REGÉNY JELEN IDŐBEN*

Majtényi Mihály kiadatlan regényéről

JUHÁSZ GÉZA

Eléggé általános vélemény szerint Majtényi Mihály a Vajdaság, pontosabban a Bácska és Bánát közelebbi vagy távolabbi múltjával foglalkozik legszívesebben. Ismeretes, hogy a *Császár csatornája* és az *Élő víz* című regényekben a török dúlás után lassan benépesülő Bácska életét, e tájegység újabb kori történetének egyik sorsdöntő mozzanatát rajzolja meg, a csatornák (a Duna—Tisza csatorna, vagyis a „bácsi csatorna” és ezt a csatornát a Dunával összekötő „leágazás”) megépítését, a láp és ingovány lecsapolását, hajók megjelenését a pusztán, illetőleg a kapitalizmus betörését a nemzeti és osztályellentétek kiegyezését — egyszóval a 18. és a 19. század végét. A *Garabonciás* és a *Bigé Jóska házassága* című regényekben pedig a „félmúltat” ábrázolja, azt a világot, „amely már a múlté ugyan, de emlékeivel, üzeneteivel és egyre fogyó szereplőivel még itt él közöttünk” (Szelei István).

A három éve elhunyt író kézirati hagyatékában azonban fennmaradt még egy, eddig ismeretlen vagy részleteiben (és kevesek által) ismert regény teljes kézirata. A *Hétfejű sárkány* című regény** tanúsága szerint ez a múltbanzés Majtényinál alighanem későbbi jelenség, s ő valójában a maga korának ábrázolójaként kezdte pályáját. Első kisregénye, az 1928-ban (a szabadkai *Napló* hasábjain folytatásokban) megjelent *Mocsár* szintén „jelen időben” játszódik, s az általa közvetített életérzés nemkülönben időszerű századunk húszas éveiben. Valójában az első nagy világégés okozta pusztulásból, a forradalmak vagy forradalmi kísérletek kudarcaiból ocsúdó Európáról van szó, amikor egyesek gyorsan színt és meggyőződést váltva karriert csinálnak, vagyont szereznek, miközben az emberek többsége teljes létbizonytalanságban él, némelyek pedig lejtőre csúszva a mélybe zuhannak. Ebből a létbizonytalanságból, a szinte min-

* Fejezet a szerzőnek a Forum Könyvkiadónál hamarosan megjelenő Majtényi-kismonográfiájából.

** A regénynek két címe van: a hagyatékból előkerült kéziraton már a *Fekete fű* szerepel. A regényrészletet a szerző halálának harmadik évfordulója alkalmából közöljük. (A szerk.)

denkire leleselkedő veszedelemből, pontosabban az ember féltéséből, az érte érzett szorongásból táplálkozik a korszak — mindenekelőtt német — expresszionizmusa, de jórészt Csuka Zoltán ekkori lírájának és Majtényi *Mocsárjának* alapélménye, életérzése is.

Némely jelek arra utalnak, hogy Majtényi Mihály nem sokkal a *Mocsár* megírása után, 1929 és 1937 között, tehát a Zomborban töltött években alkotta meg a *Hétfejű sárkányt*, amelynek tárgyát ismét a maga korából vette.

Nem lesz talán érdektelen a regény részletes ismertetése előtt néhány szóban vázolni annak „regényét” is, azaz kálváriáját, kéziratban maradásának valószínű okait. Hogy a két háború között tett-e kísérletet az író könyvének kiadására, arról nincsenek adatok, de hogy 1944-ben, egy évvel a *Császár csatornája* sikere után erre kilátás nyílt, az bizonyosnak látszik. A *Kalangya* ugyanis 1944. január 15-i számában részletet közöl belőle a következő lábjegyzet kíséretében: „Részlet a szerző *Hétfejű sárkány* című sajtó alatt lévő regényéből”. Elképzelhető, hogy ugyanannál a kiadónál lehetett előkészületben, amely előbbi könyvét is kiadta, s a háborús események akadályozták meg a könyv megjelenését. Közvetlenül a háború után nyilván nem gondolt Majtényi e mű kiadására, hisz akkoriban írónak, könyvkiadásnak egyaránt elébbvaló vagy ilyenek hitt teendői voltak, mint egy ilyen lényegében szerelmi tárgyú, a királyi Jugoszlávia kapitalista rendszerét korántsem élesen bíráló regény megjelenítése. Maga Majtényi is valóban minden figyelmét a jelenre irányította, az új társadalom építésére, az elért sikerek kiemelésére, a visszahúzó erők leleplezésére, esetleg a múlt negatív példáinak felmutatására. Megírta hát a *Májusfa* és a *Forró föld* c. kötetekbe gyűjtött írásokat és hozzálatott a csatornaregény átdolgozásához, kibővítéséhez.

A *Hétfejű sárkányról* azonban sosem feledkezett meg véglegesen, sohasem mondott le végleg a kiadásáról, hanem újra kézbe vette és láthatóan előkészítette kiadásra. Egy 1966 végén vagy 1967 elején adott nyilatkozatában (a *Garabonciás* és a *Bigé Jóska házassága* második, együttes kiadása kapcsán) többek közt a következőket olvashatjuk: „A kiadónál van egy a két háború közötti időkből való kéziratom, a *Hétfejű sárkány*. Egyelőre még nem tudom, mi lesz a sorsa . . .” Az lett, hogy továbbra is kéziratban maradt! Pedig a szerző jelentős változtatásokat hajtott végre a kéziratban. Igaz, nem olyan természetűek, mint a csatorna-regényen, vagyis nem tett hozzá semmit, nem mélyítette el, mondjuk, a társadalomrajtot, nem élezte ki a társadalombírálatot, csupán el- és kihagyásokra szorítkozott, ún. húzásokra. E húzások természete tanúskodik legeggyértelműbben arról, hogy a beavatkozás a háború után történt, s hogy az immár kialakult, gyakorlott író biztos keze vezette a törlő piros ceruzát. Elsősorban a királyi Jugoszlávia társadalmi, politikai, nemzetiségi viszonyainak, a szerbség múltjának, a több száz éves török uralom még felismerhető nyomainak részletező leírásától tisztogatta meg a kéziratot, ame-

lyek a mai olvasó számára unalmasak lennének, szájbarágásnak hatnának, helyenként pedig a cselekmények sodrát is megakasztanák. Egyszóval e „húzások” egészében hasznára váltak a regénynek, s várható, hogy ha végre sor kerül a kiadására, a kiadó tiszteletben tartja e szerzői szándékot, és abban a formában adja közre a *Hétfejű sárkányt*, amelyet láthatóan az író véglegesnek tekintett.

Ha e regény helyét keressük Majtényi írói opusában, külön pedig a Majtényi-féle regénykoncepció alakulásában a *Mocsártól* a *Császár csatornáján* és az *Élő vizen* keresztül a *Garabonciáig* és a *Bige Jóska házasságáig*, akkor mindenekelőtt Bori Imrének arra a megállapítására kell figyelmeztetnünk, mely szerint „a *Császár csatornája* nem természetes következménye a *Mocsárnak*, hanem egy azzal ellentétes esztétikum terméke már...” Annak ellenére, hogy a cselekménye s az ábrázolt viszonyok jelen idejűek, mégis a *Császár csatornájához*, e történelmi regényhez áll legközelebb mind szemléletében, mind írói módszerében. Érthető is, ha emlékeztetünk rá, hogy bizonyára ezekben az években került egészen közeli kapcsolatba Szentelekyvel, a *Magunk nyomában* tanúsága szerint „vezér” és „közlegény” viszonylatában, ami azt is jelenti, hogy Majtényi magáévá tette a vezér couleur locale elméletét, és igyekezett is azt műveiben érvényesíteni. Ezt fejtegeti majd 1943-ban a palicsi írótáborban tartott előadásában, sőt még 1961-ben a Nobel-díjas Ivo Andrićról tartott rádióelőadásában is. „Általában a kis népeknek az irodalmi univerzumba elsősorban tájszínekkel, egzotikummal lehet bejutni vagy olyan földrajzi és lelki határokról, amelyek megborzongatják a fantáziát.” A továbbiakban, elutasítva az absztrakciót, „a minden ház falára ráillő reprodukciót” úgy véli hogy a nagy népek irodalmi közvéleménye elsősorban arra kíváncsi, „van-e sajátos viharunk, saját forró szelünk, saját imaginációnk, amely különleges és csak itt lehet: nem szereti az azonosságot (úgy látszik) a lelkén áthömpölyögtetni, hanem a lelki hidat (bármilyen ellentmondóan hangzik is) a különbözőség pilléreire akarja látni”. Említett palicsi előadásában pedig, melynek már címében is a szín és hangulat szerepét hangsúlyozza, mintegy a csatorna-regény témaválasztását indokolva, képzeletbeli utazást tesz az alföldön, s megállapítja, hogy „különleges, az alföldtől elütő hangulatot itt csak a csatorna mentén találunk”. Mondanunk sem kell, hogy mindkét fejtegetésben a *különösön*, a *különlegesen*, a csak itt található *színen* és *hangulaton* van a hangsúly, amelynek ábrázolásával Majtényi meggyőződése szerint a vajdasági írók érdemlegesen mondhatnak ország-világ számára. Hogy pedig a Szerbia szívében élő, patriarchális életformát folytató pravoszláv pópa, a hódító törökök útvonalától távol, hegyek oltalmában megbúvó kis szerbiai falu csakúgy, mint az innen felkapaszkodott, miniszteri rangra jutott testvér, a belgrádi csarsi stb. éppoly különlegesség Majtényi szerint jugoszláviai viszonylatban, mint a csatorna és vidéke bácskai viszonylatban, azt nem szükséges részletesebben bizonygatni.

Közel áll egymáshoz e két regény nemcsak az írói szándék, hanem az ábrázoló módszer és az alkalmazott kompozíciós elv tekintetében is. Majtényi ezekben az években elsősorban sikeres, olvasmányos regény írására törekedett, tehát nagyon ügyelt a cselekmény folyamatosságára, a szerkezet szilárdságára, egységére. A felszabadulás majd ezen a területen is jelentős változást hoz, és Majtényi éppen ezt az olvasmányosságot, az egységes kompozíciót áldozza fel a mondanivaló kedvéért, az *Élő vízben* például a részletes, már-már szociológiailag pontos társadalomrajz kedvéért. Itt inkább, impresszionista technikával dolgozik, egy-egy színfoltot vet vászonra, de romantikus színezetű szerelmi történetekkel is szívesen élénkíti a cselekményt (a *Császár csatornájában* Jablonczy Gáspár és Kiss József unokahúga, a *Hétfejű sárkányban* Zora és Ivo Benč, majd a bácskai magyar orvos, Péter közötti szerelemmel). Nem kétséges, hogy mind a *Császár csatornája*, mint pedig a *Hétfejű sárkány* olvasmányosabb, jobban szerkesztett, egységesebb kompozíciójú regény, mint akár a *Mocsár*, akár a későbbiek.

A regény cselekménye Belgrádban indul, ahol egy szerbiai falusi pap leánya orvosnak tanul, azaz meglehetősen szabadosan, minden előítélésre fittyet hányva éli társasági életét, de csak konzervatív környezetet, lakásadóntője és magas rangú tisztviselő nagybátyja hiszi, hogy feslett életet is él, mert kiderül, hogy csak keresi, de nem találja meg a nagyvárosban sem életének értelmét, sem tartalmát. A férfiak ugyanis vagy gorombán tolakodók, vagy csak sóhajtoznak és verseket írnak hozzá. Az apja azonban véget vet ennek az életnek, s hazaparancsolja Zorát, mert özvegy lévén, a teljesen elaggott anyósával már lehetetlen együtt élnie. (Pl. egyszer a galambot megfőzi anélkül, hogy felbontaná és a belét kidobná!)

A pasák útjától távol eső, onnan alig is látható, eldugott kis faluban, Riljében Zora továbbra is nadrágban jár, kerékpárjával száguldoz a hegyek között, csendes közbotránkózást váltva ki a környéken. A belgrádi élet mozgalmasságából kicsöppent és kétségbeesett paplány azonban éppen itt, az isten háta mögött talál rá az igazi szerelemre, amit hasztalan hajszolt a fővárosban. Apja ugyanis meghívja ebédre a felügyelő körúton járó új főbíró, a Karlovacról büntetésből (az író csak sejteti, hogy ennek politikai oka lehet) ide a járásba helyezett Benč Ivót, s a fiatalok szinte egyszerre egymásba szeretnek. Ami ezután következik, azt már eleve részletesen megindokolta az író, főleg a riljei pap, Jevrem Aksentijević remek figurájának megrajzolásával. Esperes lányát vette feleségül húsz dulumnyi, egytagban fekvő földbirtokkal, elsőként épített kőházat a faluban, s maga is esperességről álmodozott. Ám felesége halála után mintha megszakadt volna benne valami, visszasüppedt a falusi papok kicsinyes, egyhangú, perspektívtalan életébe; fiai messze mentek, s Zora az egyetlen reménysege és támasza. Utazásának, majd Zora szobájában asztalcsapkodásának remek leírása, aztán a miniszteri osztályfőnök öccsénél tett látogatása során (a hivatalban, ahol az ajtónállónak nem árulja el kilétét,

és szabályszerűen várakozik az előszobában) igen eredeti, hús-vér figuraként állítja elének, akinek legfőbb jellemzője a vidékiesség, a hivatalához és a hagyományokhoz való hűséges ragaszkodás. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a főbíró Ivo édesapja egy régi vágású k. u. k. tisztviselő, akkor nyilvánvaló, hogy a szerb—horvát, de inkább a pravoszláv—katolikus ellentétet igen kiélezett helyzetben ábrázolja az író. Ezért érthető, hogy amikor Ivo ismét megjelenik a paplakban és szabályosan megkéri Zora kezét, a pap hevesen zihálva, homlokát törölgetve, így beszél:

„— Lenyelted a pálinkát. Megnyugodtam. Bolond vagy, te Jevrem, mért kell ezeknek egymásba szerinte csak azért, mert találkoztak egyszer? Véletlenül egyszer? Annyi ezer fiatal van szerte a világban...

Lehajtotta a fejét, úgy mondta tovább, mintha gyónna:

— Megvert az isten, mert vétkeztem gondolatban, mert felidéztem a bajt. Nem tudom, hol találkoztatok, nem is kérdezem. Csak azt tudom, hogy mint papi ember soha, érted, soha nem nyugodhatok bele ebbe a házasságba.”

Még közelebbi magyarázatot is ad hajthatatlanságára. Ivo ugyanis a család védszentje, a hétéfejú sárkánnyal hadakozó Szent György ikonja alatt ül, s erről mondja a pap:

„— Azt a képet ott a fejed felett püspök szentelte. Éppen amikor a lányom született. »Isten adja, hogy bőséges termékeny asszony váljon belőle hitünk dicsőségére« — ezt mondta a bölcső fölött. Fülemben csengetnek most is a szavak. Hát lehet az másként is isten segítségével? — az villant fel bennem akkor, esküszöm.”

Ivo is tisztában van vele, hogy Jevrem Aksentijevićben „két lélek birkózik. Az apa és a lelkész.” De nem kergeti el a leánykérőt, sőt meg sem tagadja tőle leánya kezét, csak ennyit mond:

„— Az én vendégem nem lehetsz többé. A ház vendége vagy. Ha itt vagy, én nem lehetek jelen.”

Majtényi azonban nem egyszerűsíti le a dolgokat oly módon, hogy a maradi őrgek a vallási türelmetlenséget képviselik, a fiatalok pedig könnyedén túteszik magukat a vallási különbségeken. Igaz, Ivót is kitagadja az apja, ám Jevrem anyósa, az esperes özvegye, aki a földbirtok tulajdonosaként még mindig a papi család legfőbb hatalma, szívvel-lélekkel a fiatalok mellé áll, sőt még Bácskába is elkíséri őket, ahol az ellentéteket áthidalandó, polgári házasságot kötnek. Másrészt, a fiatalok sem teljesen mentesek az előítéletektől, legalábbis Ivo nem. A nagy jólétben bekövetkezett elhidegülés idején — amikor az asszony szeretőt tart, s ugyanezt feltételezi a férjéről is —, amikor Ivónak leáldozóban van a szerencséje és a miniszter nagybácsi is cserbenhagyja, ilyen szavakat vág Zora fejéhez: „Még a fajtádat is gyűlölöm... Mert ti csak így tudtok: orvul szúrjátok le az embert.” Az író pedig mindezt így kommentálja: „Nincs járható út, úgy látszik, csak gyűlölködés van. Kiterjed fel- és lemenőre, oldalágra.”

Persze, ez is csak egyik oldala az igazságnak. Amikor ugyanis Ivo az immár belügyminiszter nagybácsihoz, tehát hivatali feljebbvalójához kihallgatásra indul, még nem tudja, mi vár rá. Fél az elbocsátástól, attól, hogy figyelmeztetik korábbi bűnére, amiért idehelyezték és arra kényszerítik, hogy félreálljon. Ha azonban politikáról, főleg pedig üzletről van szó, akkor a burzsoázia egykönnyen sutba vágja a nemzeti és vallási különbségeket. A miniszter, aki már készül átlépni a belügyminiszteri székbe, nagyszerű lehetőséget lát a fiatalemberben arra, hogy a közéletben politizálva, a kulisszák mögött üzletelve, rajta keresztül érvényesítse érdekeit. Átmenetileg áthelyezi egy bácskai kisvárosba, hogy a polgári esküvőt megejtsék, s megígéri, hogy rövidesen kinevezeti az újonnan megnyíló bánya kormányzójává. Ha kissé késedelmesen is, de beváltja ígérését, s képpen oktatja ki az újdonsült bányakormányzót:

„— Két rész van. A társaságé a nagyobb, a kisebb egy belföldi csoporté. Ezek érdekében működik a bábkormányzó. Nem vagy te kisebb úr a belgánál. Istenemre nem! Mögötted áll a minisztérium mint felügyeleti hatóság. Ha bajod van, csak vedd fel a kagylót.”

Kettejük viszonyát és a belföldi csoport érdekeinek érvényesítését pedig így magyarázza:

„— Hát sokan vannak, többen. Egészen kis parány én is lennék közöttük, de sokan vannak. Én vagyok a hangjuk. Csakhogy miniszter is vagyok, érted, és a hangomat rajtad keresztül hallatom. A te hangod az enyém is!”

De nemcsak a politika és az üzlet síkján, a házastársak között is kiderül, hogy mégis van járható út. Zora például, aki korábban, jó módjában, mint a többi unatkozó úriasszony, szeretőt tartott, s arra biztatta a szegény bácskai fiatal (magyar) orvost, hogy szökjenek meg, kész őt követni a szegénységbe, ez a Zora most, amikor a szökésre a legnagyobb lehetősége volna, sőt oka is talán (férje börtönben, a nagyanyjától rámaradt vagyont a tudta nélkül beolvasztották a számlákba, tehát elúszttatták), és a fiatalember kecs egetető ajánlatot kapott Belgiumban, akkor ez az asszony így küldi el a fiút:

„— Nem igaz, hogy nem szeretlek, nem igaz, hogy hazudtam! De ezeket most nem hagyhatom itt. A bányakormányzó elkényeztetett felesége játszhatott veled és a gondolattal, hogy követ a szegénységbe is... De most megváltoztak szerepek! Most verekednem kell a gyermekemért, az uramért, aki börtönben ül.”

Írói következetlenség? Semmiképpen. Zora egész alakja, jelleme, kissé excentrikus viselkedése ellenére is egyedül ezt a végkifejletet teszi logikussá.

A társadalomrajz ott a legszínesebb és legelevenebb, ahol személyes élményeire támaszkodhat. Ilyen például a rohanó tempójú fejlődés Belgrádban, a felhőkarcoló gyors felnövése, hatalmas vagyonok és politikai

karierek születése és a gyors bukások s mindennek a megvitatása a csarsin, a belgrádi utcákon és kávéházakban.

„Az emberek összedugták a fejüket az esti lap felett, és hevesen szölogatták keresztnevükön a minisztereket. Az újságból.

Az újságcikk volt az élet, az olvasmány, a perspektíva — minden. Hadonászva ágáltak, miniszteri keresztnevekkel a szájukon: ez volt a fórum politikája.

És azok is odaültek néha, beültek a vendéglők széksorába, a miniszterek. Nem törődött itt senki azzal, ki ül mellette. Velük sem törődtek soha. A miniszter az újság hasábjain él — hogy a valóságban is élő ember itt melletted, mögötted, azzal te ne törődj.

Beszédeiket, panamáikat hangosan szellőztette a fórum. De védszent-ünnepükről ugyanilyen jól értesült. Meg hogy melyik vidékre vezethető a családfájuk, gyökerük. Ki volt a miniszter apja, sógora, falubelije. Így volt ez mindenkivel, politikussal, sarki fűszeressel.”

Ez a társadalmi regény azonban a polgár Majtényi szemléletét tükrözi, s nem is volna értelme marxista szellemű társadalomrajzot számon kérni tőle. Igaz ugyan, hogy az *Élő víz* regényességének, kompozíciójának sem vált nagy hasznára a hamarjában megtanult történelmi materialista tételék azon frissiben történt felmondása, mivel nem tudta azokat sem a kompozícióba, sem a történetbe és az alakok rajzába szervesen beilleszteni, mégis azt mondhatjuk, hogy a *Hétfejű sárkány* társadalomszemlélete egy — később — Majtényi által is meghaladott felfogást rögzít.

Elég csak végigtekintenünk a szereplők galériáján, s nyomban látni fogjuk, hogy valamennyien polgárok, értelmiségiek. Még a bányában sem találkozunk egyetlen bányász figurával sem, sőt az életükről, kizsákmányolásukról sem tudunk meg semmit. Elmondja az író, hogy a kipárolgás elpusztítja a legelőket, kiszárítja a fákat, ismeretlen betegséggel sújtja a munkásokat, s hogy az egyik művezető bányamérnökre rossz szemmel néznek, mert sokat beszélget a bányászokkal. Ezen túl azonban a munkások úgyszólván nincsenek jelen a könyvben, a történetben.

A legnagyobb gonddal és körültekintéssel, egyúttal a legkövetkezetesebben is a főhős Zora alakját rajzolja meg. Ízig-vérig polgár ő is, a paplány, a leendő polgárok életét éli egyetemi hallgató korában is, de még inkább a tipikus parvenü férj, a bábkormányzó Benč Ivo feleségeként. Őt azonban bizonyos mértékben eszményíti az író, különben rajzolja legtöbb egyetemista társánál, különösen a hirtelen meggazdagodott polgárcsemetéknél, akiket nem áall kellemetlen helyzetbe sem hozni, hogy henczésük torzképét felmutassa nekik. Egyszer egy áztüllött éjszaka után hazafelé tartott egy ilyen szépreményű polgárfiúval; ez olyan feleségről álmodott, aki belekóstolt az orvostudományba, de „orvosnót márványtáblával” már nem venne el, „az már sok. Túl komoly”. Majd a fiú egy ház előtt azt mondja, hogy ez az ő háza. Zora odavonszolta a kérkedőt a kapuhoz, és becsengetett, hogy megkérdezze, valóban az övé-e a ház.

S mikor kiderült, hogy apjái a négyemeletes modern bérkaszárnya, csak ennyit mondott: az más. De nem érzi jól magát a bánya vezetői krémjének társaságában sem. Némi értetlenséggel hallgatja férje kioktatását arról, hogy kik felelnek meg az ő rangjuknak, s kik nem, kiket lehet meghívni, s kikhez lehet csak elmenni látogatóba. Ezt a különállást, különbségét hangsúlyozza az író akkor is, amikor a bukás pillanatában vállalja a család gondját, terhét, a verekedést értük, s nem viselkedik gyáva polgár módjára.

A férj alakja meglehetősen elhalványul Zora alakja mellett, s az író láthatóan nem is őt, hanem a hegyvidéki, kissé patriarkális szerb családból származó Zorát kívánta mint a szerb parasztság csaknem első egészséges hajtását az olvasó elé állítani minden szépségével, a külsőnek ellentmondó hamvas tisztaságával, szilárd erkölcsi tartásával. Ez pedig nyilván egyenes folytatása az apa és főleg a nagyanya romlatlan erkölcsiségének.

A novellista Majtényi természetesen itt is jelen van, s néhány remekbe szabott epizóddal gazdagítja a cselekmény, illetőleg epizódfigurákkal a szereplők galériáját. Megállapíthatjuk azonban, hogy Majtényinak ebben a legcselekményesebb és kétségkívül legjobb kompozíciójú regényében még a legönállóbb, a magukban is leginkább megálló epizódok is elég szorosan kapcsolódnak a főcselekményhez, az epizódfigurák sorsa pedig a főhősökéhez. A leginkább önálló, novellának is kitűnő epizód a két tanítónő reménytelen és kiúttalan helyzetét, egy eldugott faluban végleg vakvágányra futott életét ábrázolja. Nem véletlen, hogy az író épp ezt a részletet közölte a *Kalangya* már említett számában. Ružica, az idősebb a változhatatlanba való belenyugvás rezignált hangján meséli el fiatalabb kolléganőjének eddigi hányattatását, kiszolgáltatottságát a tanügyi és egyéb hatóságoknak, néhány szép esztendejét, kellemes állomáshelyét, szerelmi fellángolásait és hajdani bizakodását s mindezek semmibe vesztését, tovatűnését örökre. Szinte kétségbeejti a még reménykedő fiatalabb pályatársát, amikor taposómalomszerű életét és munkáját jellemzi, miután a sors és a hatóságok szeszélye idesororta „egy szűk völgykatlanba és ottfelejtette”, ahol aztán belemerült „a sokéves olvasásba, amelyből nincs kiút, csak szünet van. Szünet a tanításra, sétára — aztán megint és örökké ugyanaz”.

Ez a Ružica azonban azonos Zora hajdani barátnőjével, aki a Riljéhez közeli járási székhelyen tanított épp akkor, amikor Benč főbíró oda helyezték. Ružicának is megtetszett a jóképű fiatalember, de amikor megtudta, hogy annak meg Zorán akadt meg a szeme, szerényen félreállt, sőt vállalta a szerelmi postás szerepét is. Most a fiatalabb tanítónő mesél egy jómódban élő családról, melynek gyermekét tanította és aranykeresztet kapott az anyától jutalmul. Úgy tudja, hogy az asszony nem volt boldog, sőt szeretőt tartott. Amikor aztán a fénykép is előkerül, Ružica megtudja, hogy Zoráról van szó. Valami homályos aggodalom támad benne, s nyomban levelet ír, amelyben csak ennyi állt:

„Még élek, ha el is felejtettél. Nem is írom meg, hol. A napokban imádkoztam érted és gyermekedért.”

Aztán ráírta nagyobb betűkkel:

„Vigyázz, nagyon vigyázz, az istenre kérlek!”

Ebből Zora természetesen már tudta is, ki írt neki. „Azt is, hogy miről. Volt a sorokban valami szomorú, valami fenyegető.”

Ahogy ez az epizód valami sejtelmes veszedelem előrevetődő árnyékként borul Zora és Péter, az ifjú bácskai orvos szerelmére, hasonlóképp, de még erőteljesebben színezi — tragikus végkifejletet sejtetve — e szerelmi kapcsolatot a regény kétségkívül legmarkánsabb, legsikerültebb epizódfigurája: Koča Miloje művezető bányamérnök. A fiatal orvos mindjárt első éjszakai ügyelete alkalmával megismerkedik vele a kórházban, s egyszerre valami barátságféle szövődik köztük, kölcsönös rokonszenv, amely tartósnak is bizonyul. Amikor Koča megtudja, hogy az orvos az északi szárny kettes szobájában kapott szállást, nyomban figyelmezteti, hogy a szoba ablakán azért nincs redőny, mert egyszer ott a redőny miatt gyilkosság történt. Mikor ott ketten leeresztették a redőnyt, valaki belőtt az ablakon. Miloje ugyan tisztázta magát a gyilkosság vádját illetően, a tényleges gyilkos (annak az asszonynak a férje, aki ott szerelmi találkán volt) börtönben is ül, ám a gyanú sehogy sem oszlott el Miloje alakja körül. Végül megtudjuk, hogy ő is szerelmes volt abba az asszonyba, s vak szerelemfáltésból figyelmeztette a férjet az esetre. Az asszony pedig, aki azóta félőrültként bolyong a hegyek között, mindezt jól tudja, s egy alkalommal kilesi Milojét és megszúrja. A mérnök azonban nagynehezen túléli ezt a sebesülést.

Koča Miloje alakját azonban nemcsak e szerelmi tragédiával kapcsolatos gyanú és múltjának titokzatossága emeli ki a bánya műszaki gárdájából és vezetői hierarchiájából. Ezek közé életformájával sem illeszkedik be. Mindvégig a bányatelepen kívül lakik, s a fiatal orvost is oda csalogatja, mondván, „a faluban mécses világít, azt akkor oltod el, amikor akarod. S ha valaki besurran hozzád: a kettőtök ügye marad örökké . . .” Egyébként szertelen, részegeskedő, de a legkiválóbb szakember: „lelke eleven varázsvessző, mert megérzi az aranyat, szenet, rezet a föld hasában . . . ha Miloje azt mondja neked, ebben a tárnában kár a munkáért, kár a fúrót koptatni, meg is fordulhatsz aztán.” Odafönt azonban eleinte nem hallgattak rá, nem vették komolyan, s most, mikor már komolyabban veszik, ebből sem kíván tőkét, illetőleg pozíciót kovácsolni magának, csak azt a különös ambícióját éli ki, hogy szabad odamondogatnia hangosan. „Más főmérnök akar lenni, vagyont akar gyűjteni, én megelégszem, ha gorombáskodhatom!”

A vezetői ranglétrán való felemelkedésben még az is gátolja, hogy nemcsak életmódjában marad a nép közelében, gondolkodásában is. A főmérnök figyelmezteti is, hogy a fegyelem szempontjából nem előnyös a munkásokkal való barátkozása. Miloje azonban visszautasítja a gyanúsí-

tást, s arra a kérdésre, hogy miről tud annyit beszélgetni a munkásokkal, csak ennyit válaszol: „Hogy miről? Hát mindenféléről. Hogy tavasz van, például arról.”

A regény cselekménye Péter és családja révén kerül kapcsolatba szűkebb hazánkkal, közelebről Bácskával. Mint már említettük, a belügyminiszter nagybácsi egy bácskai kisvárosba helyezteti átmenetileg unokahúga férjét, Benč főbíró, hogy ott polgári házasságot köthessenek. A kisváros a Tisza mentén fekszik, s a fiatalok épp a volt főbíró, a nyugdíjba küldött előd „foglalt” szobájában kaptak lakást — magyar családnál. E család és a vidék leírásában ismét csak a polgári szemléletű író szólal meg, látható rokonszenvvel rajzolgatva a „nyugodt méltósággal” mozgó félreállított magyar főbíró, a város patináját, a háziak, főleg az apa hűvös előkelőségét, a rendezett, aszfaltozott utcákat, ahol „hosszúlélegzetű, nehézség volt minden... Barátságos volt a villanyfény és az emberek megállapodott nyugalma egyaránt”, s ahol „nem ordítottak úgy az ellentetek, mint nálunk” (Szerbiában). Benč főbíró szájába adva a szavakat, azzal magyarázza ezt, hogy „itt nem menekültek az emberek minden emberöltőben hanyatt-homlok valami elől”. Egyébként „kétnyelvű volt a város már századok óta”, s Zora „Bámulva adózott készségüknek, ahogy váltogatták a nyelvet: ugyanazzal a lélegzettel beszélgettek kétfelé, kétféleképpen. Hogy nem vétik el soha a szavak ütemét!”

Igen, ugyanannak a Péternek a családja ez, aki majd a bányakórházba kerül orvosnak és Zora szeretője lesz. Családja, amely nyilván a rendszerváltás következtében csúszott le, orvosnak taníttatta a fiút, de arra már nem futja erejéből, hogy rendelőt nyisson és rendezzen be számára. Magyar létére pedig állami vagy kórházi állásra nem számíthat a királyi Jugoszláviában. Ekkor támad anyjának az a mentő ötlete, hogy az egykor nálunk lakott fiatalasszonyhoz, az akkori belügyminiszter unokahúgához fordul segítségért, akiről tudja — hisz az asszonyka még itt tartózkodásuk idején elhencegett vele —, hogy férje vezető állásba került egy újonnan nyitott bányában. Péter mindezt csak jóval később, már a bányatelepen tudja meg, de az álláshoz valóban Zora közbenjárásával jutott.

Ez a bácskai közbjáték és Péter bekapcsolása a főhős Zora életébe azonban nem a véletlen műve, hanem az írói nézőpont vagy alapállás egyértelmű meghatározása: érthetően kívülről, a vajdasági ember, jórészt Péter és családja szemével látja és láttatja a szerbiai eseményeket, illetőleg a vajdasági újságíró-író szemével a hirtelen felnövő nagyváros, Belgrád nyüzsgő-pezsgó életét.

Ez a közbjáték a későbbiek során jelentőségében messze túlnő egy epizód keretein. Bármilyen merésznek is hangzik, azt mondhatjuk, hogy a *Hétfejű sárkány* — jórészt közvetett ábrázolásban — a Vajdaságról és benne a kisebbségi magyarságról szól. A regény egészét tartva szem előtt, úgy találjuk, hogy mindaz, amit Szerbiáról, Zoráról és családjáról, a bányá-

ról stb. megtudtunk a regény első felében, voltaképpen azt a színhelyet és környezetet ábrázolta, amelybe majd Péter, a bácskai magyar orvos belekerül, azokat az embereket mutatta be, akikkel majd kapcsolatba kerül. S innen kapja meg valódi jelentőségét a bácskai epizód is, tehát Vajdaságról vagy inkább csak Bácskáról Szerbiával, a bácskai magyar(ság)ról a szerbekkel, főleg Zorával való kapcsolatán keresztül kapunk képet. Ezt az állítást támasztja alá az a körülmény is, hogy a regény második felében Zora férje és családja fokozatosan szinte kimarad a cselekményből s helyüket Péter foglalja el.

A már említett interjúban, amely a *Dolgozó*ban jelent meg, még a következőket is olvashatjuk a *Hétfejű sárkánnyal* kapcsolatban: „Folytatni akartam olyképpen, hogy a felszabadulás utáni időkbe is átnyúljon a történet, de eddig még nem tudtam erre rászánni magam...” Ha nem is így, ahogyan e nyilatkozat szerint tervezte, hogy a történet „a felszabadulás utáni időkbe is átnyúljon”, de Majtényi folytatta a történetet, mégpedig az *Így is történhetett* című kisregényében. Minthogy azonban az olvasó számára ismeretlen regény fonalát bonyolította tovább, nem kapcsolhatta szorosán ezt a történetet az előbbihez, s az utalásokkal is óvatosan kellett bánnia, nehogy megnehezítse a regény megértését.

A főhős, Péter (itt teljes nevén szerepel: Bernát Péter) ugyanaz a fiatal magyar orvos, aki Bácskából a szerbiai bányába került, s ott a báb-kormányzó feleségének, Zorának lett a szeretője. Az előbbi történet, mint emlékezetes, a bánya körüli panama kipattanásával, a miniszter nagybácsi és az ő hangját hallható bábkormányzó lebukásával, Péter Belgiumba szóló megtisztelő meghívásával és Zorával való szakításával végződött. Az *Így is történhetett* cselekménye innen folytatódik: Bernát Péter útra kel Belgiumba, de úgy határoz, hogy állomáshelyének elfoglalása előtt egy szép hónapot az örökké áhított Párizsban tölt. Itt aztán utoléri a második világháború, a német megszállás, s ebben nyoma vesz.

Péter múltbeli életére ilyen hasonlatokkal utal: „mintha csak apró bányászlámpák világítanak útját”, majd ismételten doktor úrnak szólítják, s arról beszélnek neki, hogy Belgiumban „tele vannak a bányák otthoni emberekkel, téged is azért fogadtak fel talán, hogy otthoni hangsúllyal mondják neked tolmácsolásra ott a munkások: fáj a hasuk”. Ugyanilyen egyértelműek a Péter lelkiállapotára, szerelmi bánatára, a Zorával való fájdalmas szakításra történő utalások: „Ha a szikrázó csillagok most fájni tudnak benne, azok fájdalma egyféle: egyedül és csakis azé, aki elveszett. Azé az asszonyé.” S az ilyen általánosítás is pontosan érvényes Péter lelkiállapotára: „A boldogság néha közel jön, és mégsem ér hozzád. Mindenki szíve őriz egy Velencét, de őriz fájdalmas csatavesztést is...”

Érdekes azonban, hogy a cselekmény e folyamatossága nem jár együtt a történelmi idő folyamatosságával. A *Hétfejű sárkány* cselekménye, a körülményekből ítélve, valahol a harmincas években játszódhatott, s Péter távozásakor a bányából még semmilyen jel nem mutat a második vi-

lágháború kitörésének lehetőségére vagy közeli kilátására. Az *Így is történhetett*ben pedig Péter már a vonatban megismerkedik Krausz úrral, a menekülő-bolyongó zsidóval, aki — már érvénytelen — osztrák útlevéllel utazgat, tehát már utána vagyunk Ausztria bekebelezésének, sőt Franciaországot is rövidesen legázolják Hitler hadai.

Mint látható, a két regény közötti összefüggés igen laza, s bár kétségtelen, hogy a *Hétfejű sárkány* ismeretében sokoldalúbban bontakozik ki előttünk Péter alakja, lelkiállapota, sőt párizsi életvitele és emberi magatartása, cselekedetei is érthetőbbek számunkra, de a regény elején előforduló néhány visszaütéstől eltekintve és azoktól függetlenül, az *Így is történhetett* cselekménye a maga logikája szerint alakul, s természetesen magában is megáll. Feltehető azonban, hogy ha ismert, megjelent regény folytatásaként írhatja meg a szerző, sok tekintetben másként alakítja történetét.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ADY ENDRE LÍRÁJÁRÓL

BORI IMRE

Az elmúlt ötven esztendő távlatából szemlélve Ady Endre költészetét, mind egyértelműbbé válik annak összefoglaló jellege. Nem kezdett, lezárt egy költői (s nemcsak költői) korszakot — olyan módon, hogy benne a magyar líra közelmúltja éppen úgy tükröződik, mint ahogy azok a költői törekvések is üzennek, amelyek a tízes és húszas években bontakoznak ki. Szinte költőnemzedékek munkáját végezte el annak a lobogó életvágynak az ihletében, amely századunk első évtizedeiben fogságában tartotta a művészeket. Egy költő, akinek a művészi és ideológiai teljességet mintegy kezére játszotta korszaka történelmi-társadalmi, eszmei-művészi állapota! Nem korán s nem későn érkezett, időben jött költő volt Ady Endre, s nem is jelképes, valóságos érvénnyel bíró tény, hogy élete is azal a világgal ér véget, amely művészetének és eszmerendszerének az alapját képezte. Reprezentáns költője tehát annak a korszaknak, amelynek hajnala a múlt század utolsó évtizedeiben volt, delelőjére az 1900-as években ért, agóniája pedig a tízes években kezdődött, hogy az évtized második felében ágyúdörgés, vér, emberi jajszavak orkánjában jusson pusztulása pillanatához.

Reprezentáns volt világlátásban is. A magyar polgári gondolat benne öltött valójában testet, s ebben a költői megvalósulásban szemlélhetjük nagyságát és tragédiáját egyaránt, hiszen Ady nem csak ösztönösen fejezte ki korát, hanem benne mintegy a tudatosság teljességet igénylő fokára is emelkedett ez a gondolat, és érkezett a maga tagadása szükségességének a felismeréséhez is. Ady Endre ideológiájáról nagyjából már van megbízható képünk: legutóbb Király István vette számba Ady-monográfiája első két kötetében, már nem pusztán a gyakorlati világnézet, hanem a világlá-

tás vonatkozásaiban is. A „polgár” lép fel Adyval a magyar irodalomban — Petőfi után először oly meggyőző és kétségbevonhatatlan módon. Ady azonban már nem klasszikus polgáregyéniség. Amikor ő megszólal, Magyarországon is vége a hőskorszaknak, és az az eszményi kapitalizmus, amelynek képét még Jókai Mór melengethette pár évtizeddel azelőtt, éppen úgy vágykép lehetett csupán, mint a szocializmusé, amelynek lehetősége Ady szeme előtt rajzolódott fel a Monarchia társadalmi-politikai térképére. Ady is a válság gyermeke volt, s rá nagyobb buktatók, gyorsabb sodrású örvények vártak, mint az akkoriban oly boldognak képzelt polgár-nemzetek fiaira. A magyarországi kapitalizmus alakulástörténetében van tehát a magyarázata Ady oly jellegzetes ellentmondásainak: felléphetett a polgárinak olyan ember-igényével, amelyet nyugat-európai művésztsárai már nem ismerhettek, s olyan eszményeket is megkívánhatott, amelyek amazok számára még elérhetetlenek és megközelíthetetlenek voltak Ady történelmi évtizedeiben. A világ, amelyben a XIX. század örökségeként tovább tartott a magyar nemesség kapitalizálódása és a magyarországi polgárság feudalizálódása lépten-nyomon reprodukálta a „régit” és produkálta az „újat”, az akkori modern Európa mögött kullogott, és egyszerre meg is előzte nem egy vonatkozásában (miként azt a Monarchia népeinek művészete oly meggyőzően példázza!) — kivételes módon képezhette talaját egy olyan művészi teljességkoncepciónak, mit Ady elvitathatatlan sajátjának tudunk. Az ellentmondások teljessége ez, s csak halvány példája lehet, hogy az induló *Nyugat* vezércikkének Kelet népe a címe, vagy hogy Ady világának határai között maradjunk, hadd jelezzük, hogy annak a polgárnak, aki Ady Endre volt, tradíciói jellegezetesen a magyar kisnemesség történelmi örökségéből valók a pozitív magyar polgári múlt oly szembeötlő hiányai következtében. „Kétlelkűségének” sajátos vonásait tehát az ilyen szférában kell keresnünk, s ha nem érzékeljük Janus-arc’ságát, költészetének valóságos arányait sem tudjuk felmérni. Vissza- és előrepillantó volt egyszerre érzésekben, gondolatokban, ízlésben és esztétikai megvalósításaiban egyaránt.

Kivételes jelenségnek látszik — korától és két költői évtizedének művészeti törekvéseitől elszakítva. Így azonban elhomályosodnak valóságos arányai, költészetének értelmezése elé pedig legyőzhetetlen akadályok tornyosulnak. Költészettörténeti helyének leírása például ezért késik mindmáig. Szimbolizmusának felfogását alapjában véve még manapság is Horváth János egykori magyarázata határoz-

za meg, a szecesszióval szembeni fenntartások ugyanakkor lehetlenné teszik, hogy ennek ideológiai-ízlésbeli körében keressük helyét, holott kézenfekvőnek tetszik: a „polgár-Ady” szecessziós költő is. Nyitott kapukat döngetnénk állításunkkal? Diószegi András 1964-ben idézi Adyt: „Az én szecesszióm a haladás harca a vaskalap ellen.” (Ady, Csáth és a szecesszió.) Pók Lajos *A szecesszió* című könyvében (1972) emlegeti Ady szecesszióját. Király István ugyanakkor az „esztétizáló modernség” körében akarja szemlélni Ady-monográfiájában (1970), mondván, hogy a szecesszió-fogalomnak „egyszerre szűkítő-torzító s ugyanakkor tágító-parttalanító jellege” van, s Komlós Aladárral egyetértve vallja, hogy a szecesszió elismerése „túlságosan a német, illetve az osztrák törekvésekkel” kötné egybe a magyar művészeti életet. Az ünnepi pillanat nyilván nem alkalmas vitákat provokálni. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a szecessziónak az elismerése nélküli Ady költészetének egy nagy korszaka be nem illeszthető sem a magyar társadalmi alakulástörténet kontextusába, sem a művészetek történetébe. Ha más nem, a nemrég Párizsban megrendezett kiállítás (Az 1900-as évek művészete Magyarországon) mindenkit meggyőzhetett a magyar szecesszió általános jellegéről és egyetemesebb jelentéséről, az élet minden területén jelentkező voltáról. Nem lehetett kivétel az irodalom sem, s ha az egykori kortársaknak nem, kései utódaiknak megadatott a szecesszió ízlésrendszerének az áttekintése is.

A „szecessziós” Ady-költészet az Ady-értés kulcsa ugyanis. Különösen, ha nem csupán eszméinek egy elvont, költészeti képrendszerétől elvonatkoztatott körét akarjuk magyarázni, hanem Ady művészetének teljességét tartjuk szemünk előtt — egyrészt a tartalmi-jelentésbeli-alaki összefüggések, másrészt pedig a költői pálya egésze vonatkozásában, hiszen a sokat emlegetett teljesség-probléma csak ilyen módon vethető fel. Ady Endre költészete ugyanis nem az *Új versek* című kötetével kezdődött, s nem 1906-ban. Megcsontánánk életművét, meghamisítanánk a polgári korszak magyar költészetének alakulástörténetét, ha nem vennénk tudomást a költő első két kötetéről. Mert Ady Endre költészete mintegy reprodukálta majdnem egy fél évszázad költészetét: Reviczky Gyulától az expresszionista és szürrealista indításokig. Hogy ez az út a szecessziós költészen át vezetett Ady költői gyakorlatában is, kétségtelen, hiszen az 1906-os nevezetes költői fordulatát a szecesszió csillagképe jegyében hajtotta végre. Ebben — Lukács György szavaival — a „sors poetizálásának” a folyamata éppen úgy bennfoglaltatik, mint

a szecessziós ízlés elhatalmasodása a költői képekben, az „esztétikai kultúra” problematikája, amely a „sorsalkotás igénye” meghirdetésével szorul háttérbe, majd az ebben való hives elvesztésével egy újabb költői-eszmei fordulat bekövetkezte. Ady költészetében tehát a költői énről és az emberi létezés lehetőségeiről való tudásnak és művészi kifejezésének három fokát szemlélhetjük. A polgár-művész „fejlődéstörténetének” három szakaszáról van tehát szó: a XIX. század második felében gyökerező kezdeteiről, a századfordulótól az 1910-es évekig tartó delelőjéről, s az 1910-es években a válság-érzettel összeforrt helyzet rögzítő törekvésekről.

Az első szakasz a magyar irodalomban is az ember és társadalom között addig létezett patriarkális harmónia bomlását tükrözi. Ady azoknak a költészetét követi, akik már érzékelik, a népnemzeti iskola a kapitalizálódás korában az emberről és a világról nem tud tartalmasan, lényegest mondóan szólni. Már a „modern” költő kérdéseiről volt szó, akinek a szeme láttára válik problematikussá a világban a „való”, és aki az álrealitások hazájában honját sem lelheti. Kezdeti korszak ez, kevesebb hát benne az esztétikai kérdésfelvetés, de felhangzanak érzelmi jelzések, amelyek a modern művész tragédiájáról adnak hírt. A közvetlen ábrázolás még az eszmény éppen ezért, holott ez válik mind lehetetlenebbé. Az eltűnő valósággal egyetemben tűnőben van a költői személyiség is, aminek nemcsak az alacsony hőfokú közlésmód lesz a következménye, hanem a vallomás kevésbé általános érvényűsége is. Megkívánja a századvég modern magyar költője tehát a jelképet már, amely az élet integritásának vélt illúzióját dajkálja, de a költői ént autonómmá tenni még nem tudja.

Ady Endre (és a magyar költészet) nagy fordulata akkor következik be, amikor az emberi sors már emlegetett poétizálása lehetőségét ismeri fel, azaz a költő-ember a költői énre ruházza a közlés feladatát. Leegyszerűsítve nevezzük szecessziós szerepjátszásnak az *Új versek* című kötetével új szakaszába lépő Ady Endre költői gesztusainak sorát, hiszen az átpoétizálás nélkül nem játszódhatott volna le. Az átpoétizálással a stilizálás is együtt járt, és az 1900-as évek végén már kialakulnak a frontvonalak: az egyik oldalon ott vannak azok, „akik az életet félig-élik” (*Új könyvem fedelére*), másikon a világból kiszorult Művész, kinek „tudása” magáról és az életről olyan új minőségeket mutat, amelyek pár esztendővel azelőtt elképzelhetetlenek voltak a magyar költészetben. Valóságos emberi-politikai, érzelmi-gondolkodásbeli konfliktusait adott társadalmi

körülményeivel, de emberi valójával is, csak ebben a szecesszionista koordináta-rendszerben tudta magas művészi szinten megfogalmazni — mintegy stilizálások változataival érni el a „valóságot”. A legkézenfekvőbb példája ennek a stilizáló átértelmezésnek az Ady-versek Lédája, akiknek több művészi köze van egy Rippl-Rónai József képeinek nőalakjaihoz, mint Brüll Adélhez, akivel a köztudat egynek tudja. Különben az Elbocsátó, szép üzenet híres sorai („Általam vagy, mert meg én láttalak / S régen nem vagy, mert már régen nem látlak.”) egy ilyen átképzésre utalnak. Szuverén költői világ autonomitása — ez Ady műve az 1900-as évek második felében, s hogy költőnk egyik kedves jelképével éljünk, nevezük költői életfának, hiszen egy ideológiai, művészi szempontból egyaránt terebélyesedő, lombosodó költészetet látunk kibontakozni, a szüntelenül épülőt figyelhetjük. A hagyományos tükröződési elmélettel nyilvánvalóan nem lehet az ilyen költészetet megközelíteni sem a társadalmi élet, sem pedig a költő magánélete vonatkozásaiban. Több és más ez a költői világ, mint az adott realitásoké: gondolati többlete, hogy végül is a világ megváltoztathatóságának igénye szólalhat meg benne, s művészeti többlete az Ady motívum-rendszerének rácsára vetített képvilág — szecesszionista rajzú „égi mása” a szürkébb és primitívebb valóságnak. Hogy közben gondolati-költői értelmezésének a folyamata is adott, egészen kézenfekvő s megvizsgált kérdése az Ady-irodalomnak. Nagy gondolati útról van tehát szó. Kezdeteinél a költőt látjuk, aki művészi hontalanságában arra döbben, hogy a világ tele van emberekkel, akik az életet csak félig élik, mert teljességétől meg vannak fosztva végpontjához a filozófus költőt látjuk érni, aki megállapítja:

Minden Egész eltörött,
Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban,
Minden Egész eltörött . . .

(Kocsi-út az éjszakában)

Ne zavarjon bennünket, hogy egy 1909-es verssel jelöljük egy nagy és jelentős költői pályaszakasz végét, holott a költői gyakorlata bizonyítja, még az 1910-es évek elején is az eszmei-művészi megoldások már kialakult rendjét követi. A Kocsi-út az éjszakában című versével ugyanis az új, lényeges vonásaiban az előző korszak-

kától különböző költői világ üzent, ez adott jelt magáról, hogy a tízes években mindinkább elszaporodjanak azok a vonások, amelyek alapján Adynak önmagáról és az emberi létezés lehetőségeiről szerzett tudása új szakaszáról beszélhetünk.

A „Művészetről” az „Ember” veszi át a szót a tízes évekkel kezdődően, hogy 1912 után ez hangosodjék fel Ady egész költészetét betöltő erővel. Részletesebb leírása máig sem készült ennek a költészetnek, Schweitzer Pálé dicséretes kivétel itt (*Ember az embertelenségben*. Budapest, 1969), aki a háborús évek verseinek szimbolikus motívum-csoportjait vette számba. Pedig nem közönséges költői váltásról van szó. A megfigyelhető változások költészettörténeti szempontjai legalább olyan jelentősek, mint Ady költészete öntörvényeinek alakulástünetei. Adyval ugyanis a magyar költészet itt, ezen a ponton haladja meg az ún. polgári költészetet mind gondolati, mind pedig esztétikai vonatkozásaiban. Az 1910-es években tehát Ady költészetének már szinte nincs köze a „nyugatos” költészethez, nem Babitsékat magyarázza, hanem Kassákék felléptét profétálja. Eszmei síkon a szocialista forradalom eszméjének megkívánása hozza az újat, és ez olyan távlatot biztosít Ady „emberköltészetének”, amely nélkül a modern magyar költészet egészére sem vonhatnánk le messzemenő következtetéseket, annak ellenére természetesen, hogy Ady 1912-es forradalmi várakozásainak be nem következését tragikus módon élte meg, a világháborút pedig az emberi létezés mélypontjának tartotta. Nem véletlen tehát, hogy egy egész forradalmár-nemzedék a tízes évek második felében ebben az Ady-költészetben fedezte fel a forradalmi cselekvés vállalásának érzelmi-emberi, mondjuk így: antropológiai „okát” — ahogy azt Lukács Györgytől Sinkó Ervinig a példák bizonyítják. Mert annak tényét, hogy „Egész világ szőttje kibomlott” élesen, emberileg és költőileg kiélezett, s végleteit is jelző módon Ady Endre költészete rögzítette, minthogy Ady érzékelte, megszűnt a dialógus lehetősége, a „másik” ember is már fikció csupán, maradt a magánbeszéd, a monológ-vers. S ha előbb Lédát hoztuk fel példának, írjuk most le Csinszka nevét, hogy a hozzá írt versekkel bizonyítsuk, mennyire elérhetetlen messzeségbe került az egyik ember a másiktól ebben az egyetemes bomlási folyamatban.

Nem kevésbé jelentősek a tízes években írott Ady-versek esztétikai tanulságai. A korszak polgári gondolkodását meghaladó Ady Endre versében feltűnnek ennek a ténynek esztétikai konzekvenciái is. Hogy megfigyelhető az expresszionista versre jellemző vonások

felerősödése, már ennek a bizonyítéka — csak az ilyen irányú elemzések hiányával magyarázhatjuk, hogy a költő expresszionista költészetéhez közelítő verseiről oly keveset tudunk. Ezért szokták A Kalota partján című költeményét is impresszionista jellegűnek tartani, holott e vers színhasználata már jellegzetesen expresszionizmusról tanúskodik: az ő színei már „töltéssel” bírnak, intenzitásukkal kitörnek az impresszió köréből. De nem szeszély mondatta a költő Nagy Lászlóval sem: „Ady verse, A föltámadás szomorúsága, élén járhatott volna a világhódító szürrealizmusnak.” Tamás Attila már kimutatta (*Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig*. Budapest, 1964) Ady verseiben a szabadabb asszociációs munka nyomait, és szögezte le, hogy „spontán módon Ady közeledik olyan líra megteremtéséhez, mely a szürrealistákéval rokon”: Egy-két verse mintha a Breton-megfogalmazta program szellemében íródott volna, aki a szellem és a dolgok felszabadítását követte a valóság törvényei alól, »a szellem diktatúráját«. Ezek mintha csakugyan valamilyen »valóság fölötti« világ képét adnák. A képzettársítások bizonyos fellazítása, a belső világ enyhén homályos, enyhén hullámos tükrén lágyan egymásba mosódó, majd egy-egy ponton hirtelen élesen kirajzolódó, a külvilágot egyszerre tagadó és igenlő ábrázolásmód a francia szürrealistákat jellemzi; némely elemei azonban itt-ott már Adynál is megjelennek.” A csak szimbolizmusra figyelő irodalomtörténet-írás nyilvánvalóan nem értékesítette (és nem értékesíthette) az Ady-líra ilyen jelenségeit, következőképpen költészettörténeti jelentőségét sem tudta felmérni: az erre következő ötven esztendő alakulástörténete távlatából, amelyben különösen az expresszionizmus és szürrealizmus jelentős szerepet játszott. A magyar avantgarde-ra néző költészet tehát az 1910-es években Ady Endre lírája jelentkezését mintegy magyarázza, mutatva, hogy mind eszmei, mind esztétikai szempontból megért rá az idő.

Egy költői korszak zárult le 1919-ben, halálával: a magyar polgári korszak lírája vele jutott deklarációjára — akik utána léptek fel, tovább képviselték ezt a lírát, a teljességnek a gazdagságát azonban már nem adatott meg nekik ismerni. Az Ady-lírában érvényét megszerző költői logika egyértelműen jelezte a líra fő útját a magyar irodalomban is: Kassák Lajos kezdeményezésein át József Attila költészetéig. S ez volt a természetes alakulási iránya is a magyar lírának.

A MŰVELŐDÉSI OTTHONOK SZEREPE AZ ÖNIGAZGATÁSI ALAPON SZERVEZETT KULTÚRÁBAN*

VARGA LÁSZLÓ

Legyen szabad megjegyezmem, hogy a Jugoszláviai Műépítésszek Szövetsége valóban a legalkalmasabb pillanatot választotta arra, hogy vitát szervezzen a művelődési otthonok szerepéről. A legalkalmasabb időpontot, mivel szocialista öngazgatású társadalmunkban — a kultúrának a társult munka rendszerébe való beépülése révén — mind egyértelműbben jut kifejezésre a kultúra forradalmi és felszabadító jellege, s a művelődés egyre kifejezettebben tér vissza önnön forrásához, a munkához és az emberhez. Fokozatosan túlhaladjuk azokat a nézeteket, melyek szerint a kultúra a művelődési értékek összessége, a művelődési javak tárháza csupán. A JKSZ X. kongresszusa, az új alkotmány meghozatala után létrejött társadalmi-gazdasági és művelődési-politikai viszonyok közepette egyre inkább világossá válik, hogy a kultúra nem korlátozódhat tovább csupán az intézmények szintjére, nem jelentheti csupán a múltbeli és a jelenlegi kulturális értékek egybegyűjtött és felhalmozott összességét, hanem át meg át kell szőnie a dolgozó mindennapi életét, egész lényét, ténykedését, egyszerűen az ember életmódjává kell, hogy válljon. Ha így tekintünk a kultúrára, akkor kétségtelen tényként kell elkönyvelnünk, hogy a művelődési otthonok a művelődési alkotótevékenység alapját képezik.

Hogy a művelődési otthonok milyen mértékben tudják betölteni a szocialista öngazgatású társadalmunk művelődéspolitikai célkitűzéseiből eredő feladatokat, nevezetesen azt, hogy a művelődést egészében visszaszármasztassák a dolgozóknak, az — a művelődési otthonok cselekvési programjának az irányvételén túl — igen nagy mértékben függ az objektumok létrehozóitól, az építészektől is. A műépítésszek, a tervezők és az építkezés kivitelezői természetesen nem lehelhetnek életet ezekbe a létesítményekbe, munkájukkal azonban nagyban hozzájárulhatnak ahhoz,

* A kumroveci politikai iskola hallgatóinak tartott előadás.

hogy a művelődési otthonok maradéktalanul betölthessék szerepüket. Bizton állíthatjuk, hogy e téren nem kis feladat hárul az építészekre. A létesítmény megalkotójának tisztán kell látnia az objektum társadalmi és művelődési funkcióját, fel kell ismernie azt a tényt, hogy amit alkot, annak többnek kell lennie a művelődési javak egyszerű tárházánál. S ha az ilyen látásmód megfelelő, ihletett alkotóerővel párosul, akkor a művelődési otthon mindenképpen eleget tud tenni rendeltetésének, s a tömeges alkotótevékenység gócpontjává válik, amelyben ugyanakkor a művelődési javak minden ember számára hozzáférhetővé válnak.

A kultúra forradalmi és felszabadító funkciójának érvényre jutása, a művelődésnek a munkához és az emberhez való visszaszármasztatása alapjában véve attól függ, hogy milyen mértékben ismertük fel annak szükségességét, hogy művelődési politikánk súlypontját az intézmények pusztá pártfoglalásának szintjéről a dolgozók művelődési igényeinek a kielégítésére helyezzük át, illetve milyen mértékben tudunk oda hatni, hogy a kultúra tényleges hatósugarán eddig kívül rekesztett dolgozó a művelődési tevékenység aktív részesévé, a kultúra szubjektumává váljon.

S ha kiállunk e mellett az elv mellett, ha tevékenységünkkel következetesen arra törekszünk, hogy a kultúra magvát az intézmények pusztá fenntartása helyett az ember valóságos művelődési igénye képezze, állásfoglalásunkkal máris három olyan alapelv valóra váltása mellett köteleztük el magunkat, melyek alapjaiban határozzák meg az emberközpontú kultúráért folyó harcot. Az első ezek közül az, hogy az egyén maga határozza meg művelődési igényeit és ezek kielégítési módját. A társult munka és az öngazgatói érdekek alapján történő társulás rendszerében alapjában véve erre megvannak a feltételek.

Az emberközpontú kultúra létrehozásának másik alapelve az egyén alkotói képességének a továbbfejlesztése. Nem véletlenül említettem itt az egyén alkotóképességét és ennek fejlesztését, s nem korlátozódok csupán a kivételes tehetségu egyének ihletett alkotótevékenységére. Szocialista öngazgatású társadalmunknak múlhatatlan igénye, hogy a művelődési javakat és értékeket a művelődési élet valóságos szubjektumai, a társadalom minden tagja saját erőfeszítése révén tegye magáévá, más szóval: az egyén életét, tudatát, teljes lényét olyan értékeknek kell átszöniük, melyeknek létrehozásában, illetve fedezésében maga az egyén is teljes lényével részt vesz, tehát nem kívülről erőszakolták rá. Ennek az elvnek a valóra váltása céljából szükség van arra, hogy felébredjünk az egyénben szunnyadó, még motiválatlan igényeket, mindazt, ami még nem emelkedett a tudatos cselekvés és életmód szintjére. Régi igazság — a marxisták fogalmazták meg a legpontosabban —, hogy az ember saját erőfeszítései révén fejlődik leglendületesebben, leggyorsabban. E tényt alapul véve művelődéspolitikánkat olyan irányban kell továbbfejlesztteni, hogy lehetővé váljon az olyan helyzetek megteremtése, amelyek állandó erőfeszítések kifejtésére s ezzel egyidőben az alkotóképességek kibontakozására készítetik az egyént.

Az ember — a szó legigazabb értelmében — ily módon válik teljes emberré, érett öngazgatóvá. A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy egész társadalmunk, és művelődéspolitikánk külön is, nem véletlenül karolta fel a művelődési és a művészeti öntevékenységet, az amatőrizmust, s az sem véletlen, hogy olyan távlatokat biztosított számára, melyek lényegesen túlszárnyalják az unalomból vagy kedvtelésből végzett tevékenység kereteit.

A harmadik alapelv, amelyről manapság igen sok szó esik, hogy az értéket általában, korunk művelődési értékeit pedig külön is hozzáférhetővé kell tenni a dolgozók számára. Ez az elv arra hivatott, hogy leoldja az osztálytársadalom által létrehozott korlátokat, felszámolja az elitizmust és a bürokrácia álszent kultúraindatát, s a kultúra eddigi szentélyeit a tényleges emberi tartalmak elsajátításának a színhelyévé varázsolja.

Művelődéspolitikánknak az ember önmagára ismerésével és az emberközpontú kultúra létrehozásával kapcsolatos, fentebb vázolt három alapelve közül az utóbbi kettő nagyobbára éppen a művelődési otthonokban juttatható érvényre. A művelődési érdek meghatározása, valamint a valóságos művelődési igényeket kielégítő programról való döntés joga visszavonhatatlanul a társult munka-szervezetben, a helyi közösségben és a művelődési öngazgatási érdekközösségben társult dolgozót illeti meg. E tekintetben túl vagyunk már az első lépéseken: megteremtettük azt a történelmi és társadalmi keretet, a tényleges távlatokat és a közvetlen akcióhoz szükséges feltételeket, melyek révén ez az elv életre kelhet.

A művelődési öntevékenység kibontakoztatása, illetve a művelődési értékek közkinccsé tétele viszont elsősorban a helyi közösségek, a társult munka-szervezetek és a községek szintjén lényegileg összefügg a művelődési otthonok tevékenységi programjának az irányvételével, valamint a létesítmények nyújtotta térbeli és egyéb lehetőségekkel.

S éppen ennek kapcsán merül fel a művelődési otthonok mibenlétének a kérdése, pontosabban az, hogy milyen szerepet töltenek be ezek a létesítmények az öngazgatási alapokra épülő művelődési életben.

Nálunk is, máshol is sok szó esett erről, sokan megpróbálkoztak a művelődési otthonok rendeltetésének és a bennük folyó tevékenység alapvető tartalmának a tömör meghatározásával.

André Malraux, De Gaulle művelődéspolitikájának a megalapozója 1966-ban, a francia parlament előtt, a művelődési otthonok építésére vonatkozó nemzeti programot indokolva egyebek között a következőket mondotta: „A művelődési otthonnak vallás nélküli templommá kell válnia, olyan helyé, ahol az emberi jószág találkozik az emberrel.”

Egy másik író — Európa másik részében — egy nagyszerű művelődési otthon megnyitásakor azt mondotta, hogy a látogatóknak a világot kell ide behozniuk s kivinniük innen: mindazt, ami szép, jó, nemes; lényegében mindazt, ami az ember számára értéket képvisel.

Olyan érdekes megjegyzések ezek, melyek a művelődési otthonok jellegét és rendeltetését illetően mindenképpen figyelemreméltóak.

Ide kívánczik azonban egy másik gondolatsor is.

Leninről azt tartják, hogy a művelődéspolitikában — és általában az emberekhez való viszonyulásában — fölmegoldásokat nem ismerő, látszatra szinte könnyörtelen ember volt. A kispolgári tompaság, opportunizmus és életfelfogás elleni harcban állhatatos következetességgel buzdította polgártársait arra, hogy ne békéljenek meg szokásos életmódjukkal. A kispolgár alapvető igénye viszont — amint azt annak idején Makszim Gorkij is megfogalmazta —, hogy senki és semmi se zökkentse ki megszokott életmódjából.

Mindezt figyelembe véve, a művelődési otthonok rendeltetésének a vizsgálatakor éppen Lenin és szocialista öngazgatású társadalmunk művelődésfelfogásából indulhatunk ki. Nevezetesen, a művelődési otthon az a hely, ahol az ember saját erőfeszítésével a maga örömeire serkenti önmagát, hogy másképpen éljen, mint ahogyan azt eddig megszokta.

A művelődési otthonok rendeltetésének és tipológiájának a meghatározása természetesen nem lehet egyértelmű. Ez ugyanis számos tényezőtől függ: a település jellegétől, nagyságától, földrajzi és egyéb helyzetétől, a településen belüli művelődési intézmények hálózatától, pontosabban attól, hogy van-e más ilyen jellegű intézmény, pl. színház, múzeum, képtár, munkás- illetve népegyetem, könyvtár, könyvkölcsönző és olvasóterem stb.

A művelődési otthon — mint intézmény és mint létesítmény — jellegének és rendeltetésének a meghatározásakor tehát számos körülményt kell figyelembe venni. E témákról beszélve feltétlenül szólnunk kell néhány olyan tényezőről, melyek esetenként még a programtevékenység irányvételét is befolyásolják, sőt határt szabnak annak.

1. A művelődési otthonokat joggal a legjelentősebb művelődési intézmények között tartjuk számon. Természetszerűleg adódik a tény: az otthonok szerepét, feladatát a helyi közösségekben, illetve a község területén működő művelődési intézmények száma és jellege lényegesen befolyásolja. Ha a művelődési otthonon kívül még számos kultúrintézmény működik az adott területen, akkor a művelődési, oktatói és nevelési célokat nyilvánvalóan együttműködve, az egyéb művelődési intézmények jellegét figyelembe véve kell meghatározni. Más szóval: a helyi közösségben, illetve a község területén működő művelődési intézményeknek szoros kapcsolatban kell állniuk egymással, programjaik révén kölcsönösen ki kell egészíteniük egymást. Ennek a kölcsönös egymásrautaltságnak az építészeti vonatkozásokban is kifejezésre kell jutnia. Az építészeti megoldásoknak tükrözniük kell továbbá az objektum rendeltetését, nevezetesen azt, hogy a művelődési intézmény olyan hely, ahol a dolgozó mint a kultúra szubjektuma közvetlen, célirányos tevékenységet fejt ki.

2. A művelődési otthonok esetében építészeti szempontból nem mel-

lékes tény, hogy az objektum — alapvető művelődési célokat kielégítő funkcióján kívül — milyen rendeltetésnek tesz még eleget. Sok esetben például a helyi közösség társadalmi-politikai igényeit is (évi közgyűlések, különféle értekezletek, évfordulók megünneplése, sorozás stb.) ezekben az objektumokban elégíti ki, de gyakran itt kell teremteni lehetőséget egyéb hivatásos művelődési és művészeti intézmények és társulatok működésére, fellépésére és vendégszereplésére is (könyvtár, színház, képzőművészeti csoport, mozi, esztrád- és artistatársulatok stb.).

3. A művelődési otthon funkcióját igen nagy mértékben határozza meg a település típusa is. Azokban a kisebb helységekben és helyi közösségekben, illetve a fejletlen községekben például, ahol — a mozin, színházon és hasonló általános társadalmi igényeket kielégítő intézményen kívül — nincsenek szakosított művelődési intézmények, a művelődési otthonok tevékenysége természetesen sokrétűbb, és gyakoribb az együttműködés más települések, illetve községek megfelelő intézményeivel.

A kisebb helyi közösségekben, illetve a művelődési szempontból elmaradottaknak tekinthető községekben elvben az általános iskola is betöltheti a művelődési otthon szerepét (könyvtár, oktatói-nevelői tevékenység, művelődési öntevékenység, a hivatásos művelődési intézményekkel, múzeumokkal, képtárakkal való együttműködés stb.). Ilyen esetben az általános iskola társultmunka-alapszervezetét képesíteni kell az ilyen feladatok végzésére, s az egész munkaszervezetet be kell vonni a művelődési önzagatási érdekközösség munkájába. Mindezt természetesen figyelembe kell venni az általános iskola épületének a tervezésekor is.

A nagyobb településekben, különösen pedig a községi székhely területén működő helyi közösségekben és társultmunka-alapszervezetekben, továbbá azokban a nagyobb városokban, ahol a művelődési intézmények tevékenysége sokrétűbb, szükség mutatkozik a művelődési otthon tevékenységi tervének a fokozottabb differenciálására, valamint ennek az egyéb művelődési intézmények programjával való egybehangolására. Különösen érvényes ez a vegyes nemzetiségű területekre, ahol sok esetben éppen az együttműködés — esetenként a községen kívüli intézményekkel való együttműködés — révén válik lehetővé a lakosság művelődési igényeinek a teljesebb kielégítése.

4. A művelődési otthonok elsősorban helyi jellegű intézmények. Ténykedési területük eszmei vonatkozásait, a tevékenység céljait, formáit és hatósugarát alapján véve művelődéspolitikánk általános célkitűzése határozza meg. E szempontból, s természetesen a létesítmény tervezése szempontjából is, döntő fontosságúak még az alábbi tényezők: a település jellege (város, külváros, átmeneti jellegű település, falu), a gazdasági fejlettsége és szerkezete, a lakosság szociális összetétele, az egyes társadalmi rétegek érdeklődési köre és általános műveltségi szintje, a művelődési hagyományok, az örökölt tényezők és a szokások, a különféle művelődési

intézményekkel és szervezetekkel való együttműködés lehetősége (az érdeklődéssel és a szükségletekkel összhangban).

5. A művelődési otthonok munkája — célkitűzésük és tevékenységük alapelveiből eredően — akciójellegű. Ebből következik, hogy a tevékenység jellege, formája és tartalma a művelődési otthonok tevékenységét igénylő kisebb és nagyobb közösségek szervezett együttműködésének a függvénye. Helyzetadottság következtében (gyakran megtörténik azonban, hogy szubjektív tényezők is közrejátszanak) esetenként egy-egy tevékenységi forma, nemritkán az ifjúsági tevékenység, dominál.

Mindezt azért mondtam el, hogy hangsúlyozzam: a helyi közösségekben, illetve a község területén működő művelődési intézmények rendszerében — a sajátos tevékenységi formák révén — a művelődési otthon a szó legigazibb értelmében nem csupán közvetítője a művelődési értékeknek s az ezekbe foglalt nemes vagy kevésbé nemes célzatú közléseknek.

A hagyományos módon szervezett művelődési intézményekben, a színházban, moziban, múzeumban, képtárban, a hangversenyteremben — sőt még a könyvek társaságában is — az ember általában még mindig arra van utalva, hogy kisebb-nagyobb mértékben passzív szemlélőként fogadja be mások közlését. A művelődési otthon ez idő szerint éppen abban különbözik az egyéb művelődési intézményektől, hogy itt az ember — tevékenysége révén — kifejezésre juttathatja alkotóképességét még a műalkotások pusztá prezentálása esetén is, ami különben a hagyományos szervezettségű művelődési életben (a nézőtérén, a képtárban pl.) az értékek passzív befogadására korlátozódik csupán.

Szeretném ezúttal rendszerbe foglalni a művelődési otthon alapfunkcióját.

Első helyen a dolgozó művelődési öntevékenységet vagy, amint azt nálunk mondani szokás, az amatőrizmust említeném. Marx egy alkalommal arról írt, hogy eljön majd az idő, amikor az emberek kedvtelésből írni, festeni, zenélni fognak, noha erre nem készültek hivatásszerűen. De nem ezért említettem e tényezőt az első helyen, hanem azért, mert a dolgozóknak a kultúra iránti aktív viszonya szocialista öngazgatású társadalmunk művelődési politikájának forradalmi vívmányai közé tartozik. A művelődési öntevékenységekben pedig az ember alkotóképessége a legközvetlenebb módon jut kifejezésre.

A művelődési otthon tervezésekor tehát nem szabad magunkat ahhoz a régi sablonhoz tartanunk, amely szerint — e létesítmények régi, nagyteremközpontú funkciójához igazodva — az intézmény legfontosabb része a központi nagyterem, s ez a művelődési tevékenység szinte kizárólagos színhelye. A mai igényeknek olyan létesítmények felelnek meg, ahol az alkotók kisebb, húsz, negyven, hatvan, száz személyből álló csoportja tevékenykedhet. Az e téren szerzett eddigi tapasztalatok alapján az öt-hat, sőt tíz helyiségből álló létesítmények a legfunkcionálisabbak, bennük bonyolítható le az ún. kicsocportok tevékenysége — klubok, alosztályok,

társulatok — munkája. Az ily módon szervezett otthonok látogatottsága igen nagy, szinte megszakítás nélkül nyitva lehetnek, s a művelődési öntevékenységet kifejtő egyéneket tartós jelleggel csoportosíthatják.

Nem céloim ez alkalommal, hogy vázoljam, milyen nagy szerepe van a művelődési öntevékenységnek a közösségi szellem kialakításában és — különösen a vegyes nemzetiségű területeken — az együvé tartozás érzésének az elmélyítésében. Ezen a helyen csupán azt szeretném hangsúlyozni, hogy a művelődési élet — formai és tartalmi vonatkozásban egyaránt — mindig, minden korban és társadalomban (így természetesen társadalmunkban is) szorosan összefüggött a társadalmi élet formájával és tartalmával. Ha e korreláció megbomlik, válság áll be. A művelődési és a mindennapi élet formai-tartalmi megnyilvánulásai között fennálló szoros összefüggésről beszélve elsősorban azt a tényt kell szem előtt tartani, hogy szocialista öngazgatású társadalmunk napról napra fokozottabban igényli a kollektív tevékenységet. Maga az öngazgatás is kollektív cselekedet, ugyanúgy, mint az öngazgatású társadalomban élő egyének életének, életmódjának a megszervezése is, természetesen aktív egyének, szubjektumok teljes közreműködésével. Mindebből nyilvánvalóan adódik a tény, hogy öngazgatású társadalmunk művelődéspolitikájának a körvonalazásakor azokra a művelődési tevékenységekre kell helyezni a hangsúlyt, melyek filozófiai, szociológiai, de mindenekezlött társadalmi szempontból formailag és tartalmilag azonosak a mindennapi életmegnyilvánulásokkal, vagy legalább hasonlóak azokhoz. Kutatni kell tehát az olyan kollektív művelődési tevékenységi formák után, melyek a lehető legnagyobb mértékben igénylik az egyéni szerepvállalást, a szubjektum angazsáltóságát. Ilyen értelemben, társadalmi funkciója szempontjából, a művelődési öntevékenység a közösségi élet, az együvé tartozás nagy iskolája. Nyilvánvaló tehát, hogy nem a múlt iránti nosztalgiából fakadóan hangsúlyozzuk a művelődési öntevékenység szerepét a szocialista öngazgatású társadalomban, s az a következtetés is egyértelműen adódik, hogy a helyi közösségben és a társultmunka-szervezetekben működő művelődési intézmények rendszerében a művelődési otthonnak jut elsősorban az a szerep, hogy lehetőséget nyújtson e tevékenységi formák kialakításához.

A művelődési otthonok másik feladata, nézetünk szerint az, hogy kellő mértékben bemutassa szocialista társadalmunk és általában az egész emberiség művelődési értékeit. E funkcióról nem kell részletesen szólni, hiszen hagyományosnak, klasszikusnak mondható. Egy dolgot azonban semmiképpen sem szabad elfelednünk: a kulturális értékeket közvetítő hagyományos művelődési formákkal és intézményekkel szemben, mint például a színház, képtár, múzeum, mozi, a művelődési otthonnak az értékek befogadtatásán kívül még legalább két olyan fontos funkciója is van, amelyeket az objektum tervezésekor semmiképpen sem szabad szem elől téveszteni. Az egyik ezek közül az előkészítő funkció, vagyis a közönség felkészítése az alkotások befogadására. Más szóval: ezeknek

az intézményeknek nem csupán a hivatásos művelődési intézmények által létrehozott vagy ott tárolt értékeket kell közvetíteniük oly módon, ahogyan azt a klasszikus művelődési intézmények teszik, pl. nagytermi színházi előadások és hangversenyek, képzőművészeti, múzeumi gyűjtemény-, fényképkiallítás az erre alkalmas előcsarnokban stb. Ha ez így történne, akkor a művelődési otthon egyszerűen a hivatásos kultúrintézmények passzív nyúlványa lenne, olyan intézmény, amely — lényegesen más körülmények közepette — a professzionális intézmények által létrehozott értékeket prezentálja csupán. A művelődési otthonokban szorgalmazni kell azokat a tevékenységi formákat is, melyek révén a közönséget bevezethetjük a művelvészetbe, illetve amelyek tartósítják a szemléltetőben az észlelt értékeket. Nem jelenti ez természetesen azt, hogy a szakosított, modern művelődési intézmények nem járhatnának el ugyanígy, hiszen épp ezáltal tárulkozhatnak ki teljesebben. A művelődési otthonok tervezésekor és építéskor, különösképpen pedig a belső élet megszervezésekor ezeket a mozzanatokat a lehető legnagyobb mértékben szem előtt kell tartani.

Amennyiben a művelődési otthon saját keretében, átmenetileg, olyan funkciókat is ellát, amelyeket egyébként, más esetekben a szakosított művelődési intézmények végeznek (könyvtár, mozi, helytörténeti gyűjtemény stb.), úgy az épület megtervezésekor (és működésének megszervezésekor) az ide vonatkozó szabványokat kell alkalmazni. Még a tervezés során alaposan szemügyre kell venni, mikor milyen rendeltetésnek kell, hogy eleget tegyen a létesítmény, továbbá hogy a feladatok végzését önállóan vállalja-e, vagy pedig valamelyik megfelelő, legközelebbi hivatásos intézménnyel együttműködve (könyvtár, képtár, múzeum, mozi vagy filmforgalmazó stb.). Ez esetben a döntő tényező a település jellege, a művelődési igények összessége és minősége, továbbá, természetesen a település, illetve a község vagy a tágabb környezet területén működő művelődési intézmények elhelyezkedése, jellege és hatósugara.

Még valamiről szólni kell ezzel kapcsolatban. Az egyes helyiségek megtervezésekor törekedni kell a típustervezésre, tekintettel a hivatásos művelődési intézmények esetleges vendégszereplésére is. Ez különösen vonatkozik a színpad, a megvilágítás, a kiállítási tér és hasonló esetekre.

A művelődési otthon harmadik funkcióját nem szükséges különösebb módon részletezni. Arról van szó ugyanis, hogy a mindennapi tevékenység keretében a művelődési otthon betöltheti a hivatásos művelődési intézmények egy-egy feladatkörét is. Példa erre az az eset, amikor a művelődési otthon keretében működik könyvtár, mozi, képtár, helytörténeti múzeum stb.

A művelődési otthon negyedik feladata a szórakoztatás megszervezése. A fentebb említett tevékenységi formák közül egyik-másik szintén a kulturális szórakozáshoz tartozik, de ez korántsem jelenti azt, hogy ezzel kimerítettük a szórakoztatás, különösen pedig a fiatalok szórakoztatásának minden lehetőségét. A művelődési otthonoknak lehetőséget kell nyúj-

taniuk a sokrétű szórakozásra. Tegyük azonban ehhez mindjárt hozzá, hogy volt időszak, amikor az otthonok, illetve az ott foglalkoztatott néhány művelődésügyi dolgozó kizárólag e területre próbálta irányítani a művelődési otthonok tevékenységét, méghozzá a legkönnyebb műfajokat művelték, mivel — állítólag — a közönség ezt kedveli leginkább. A liberális elhajlások kora volt ez, amikor a művelődés területéről ki akarták rekeszteni az eszmeiséget, s amikor ezeknek az intézményeknek a feladatát a pusztá szórakoztatásban látták. Ebben az időszakban a művelődési intézmények tevékenysége a könnyű, kétes esztétikai értékű filmek bemutatásában s a népies műzene művelőinek a tömeges vendégszerempeltetésében merült ki. Ezek az előadások gyakran az ízléstelenség határát súrolták, s nem egy esetben az alantas indulatokat szították. Azóta a helyzet e tekintetben megváltozott, s lényegesen módosult ezeknek az intézményeknek a társadalmi és művelődési szerepvállalása.

Egyes szakemberek még egy feladatkört külön kihangsúlyoznak: az ún. népművelői tevékenységet, ami a szélesebb néprétegek oktatását és társadalmi-politikai képzését, előadások szervezését, a tudományok és a művészetek népszerűsítését foglalja magában.

Kétségtelen, hogy mindez jelentős helyet foglal el a művelődési otthonok ténykedésében. Meg kell azonban mindjárt jegyezni, hogy itt nem önálló tevékenységi formáról van szó, hanem olyanról, amely lényegében a felsorolt alaptevékenységek valamelyikéhez tartozik. A tudományos és a művészeti értékek népszerűsítését általában egy-egy alosztály vagy klub végzi saját keretében, a társadalmi-politikai képzés és a tájékoztatás pedig általában a helyi közösség társadalmi otthonának az elsődleges feladata, s e tevékenységi formával csak ritkán foglalkozik külön katedra vagy tribün. Bizonyos mértékig önálló tevékenységnek számíthatjuk a felnőttképzést, ha a művelődési otthon ezáltal kiegészíti az általános iskolának és a munkásegyletemnek a társadalmi-politikai képzés terén végzett munkáját.

Ezt az aktivitást azonban mindenképpen méltányolni kell, attól függetlenül, hogy a tudományos és a művészeti értékek népszerűsítését a művelődési otthon önálló tevékenység formájában végzi-e, külön katedrák, tribünök keretében, vagy pedig a már meglévő klubok és alosztályok végeznek ilyen jellegű tevékenységet — esetleg a nép- vagy munkásegyletemekkel, illetve a politikai iskolákkal és egyéb központokkal együttműködve.

A művelődési otthonoknak a kultúrpolitikában betöltött kivételes szerepéből kiindulva egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy a különféle társadalmi-politikai aktivitások révén oda kell hatni, hogy minden helyi közösségnek legyen saját művelődési otthona. Ez elfogadott irányelv a Szerb SZK területén, a Szlovén SZK-ban jelentős eredményeket is érték már el e téren. A Horvát SZK-ban is vannak ilyen irányú törekvések, noha ott sok esetben társadalmi otthonról beszélnek. Ismeretes például,

hogy Pulának mind a 12 helyi közösségében működik ilyen intézmény, Varaždinban pedig a társultmunka-szervezetekkel együttműködve hoznak létre ilyen központokat.

Vajdaság mintegy 500 helyi közösségében jelenleg 217 művelődési otthon, illetve központ működik. Ez az ország ilyen jellegű intézményeinek 43 százalékát teszi ki. Csupán az elmúlt négy évben 25 művelődési otthon létesült Vajdaságban. Az otthonok rendezvényeit — a próbákat, üléseket, vitaesteket és a szórakoztató jellegű esztrádműsorokat nem számítva — az elmúlt idényben mintegy 3,5 millió ember tekintette meg, túlnyomórészt fiatalok. VSZAT Képviseletéből ezekből az eredményekből kiindulva hozta meg A kultúra öngazgatási alapokon való továbbfejlesztéséről szóló határozatát, melynek értelmében 1985-ig minden helyi közösségben létesíteni kell művelődési otthont.

Ezek az országszerte észlelhető törekvések egyértelműen arra utalnak, hogy folyamatban van a művelődési otthonok társadalmi és művelődési funkciójának az újraértékelése, s ily módon ezek az intézmények fokozatosan a helyi közösségek művelődési életének a gyújtópontjába kerülnek. A helyi közösség ugyanis — az alkotmányban meghatározott elvekkel összhangban — csak akkor tudja betölteni szerepét, ha van olyan művelődési központja, amely révén társadalmi, politikai és eszmei hatást tud gyakorolni.

Végső fokon nem is lényeges túlságosan, hogy hogyan nevezzük ezt a központot, művelődési otthonnak, a művelődési egyesület otthonának, a helyi közösség társadalmi otthonának, ifjúsági otthonnak vagy más egyéneknek. A lényeges kérdés az, hogy valóra tudják-e váltani ezek az intézmények a szocialista öngazgatású társadalmunk művelődéspolitikájából eredő feladatokat. Természetesen megtörténik, hogy ezek az általában művelődési otthonoknak nevezett intézmények esetenként sajátos feladatok megoldásán tevékenykednek, lényegében azonban mindig a helyi közösség kulturális-művészeti aktivitásának a középpontjában állnak.

A „Minden helyi közösségnek művelődési otthont” jelszó alatt folyó akció célja tehát végső soron az, hogy olyan központokat hozzunk létre, amelyek nemcsak sugározzák a műveltséget, hanem a dolgozók mindennapi életének a szerves részévé válnak. Nem túlbuzgóságról, fanatikus népművelésről van szó ez esetben, hiszen e törekvéseket reális igények hívták életre, nevezetesen az, hogy minden helységben, minden lakott területen, minden helyi közösségben léteznie kell egy olyan központnak, amely alkalmas a kollektív vállalkozások kivitelezésére, valamint arra, hogy művelődési, társadalmi és politikai aktivitásra ösztönözze a dolgozókat és a polgárokat.

A fentebb vázoltakból azonban nem következik az, hogy a társultmunka-szervezetek, különösen a nagyobbak, nem létesíthetnek művelődési otthonokat. Öngazgatási társadalmunk jellegéből fakad, hogy a dolgozó személyisége és a közös szükségletek a munkahelyen, tehát a társult mun-

ka szervezetében és a lakhelyen, tehát a helyi közösségben jutnak kifejezésre. Megfontolás dolga és a tevékenység célszerű megszervezésétől függ, hogy a munkahelyen, a munkaszervezetben, vagy pedig a dolgozók és polgárok társadalmi-politikai tömörülésének a színhelyén, a helyi közösségben hozzák-e létre ezt az intézményt. A lényeges az, hogy létrehozzák, akár művelődési, akár társadalmi vagy ifjúsági otthonnak, akár a művelődési egyesületek otthonának is nevezzük őket. Hiszen a cél nem magának az intézménynek a létrehozása (nem is tekintjük őket tulajdonképpen intézményeknek a szó klasszikus értelmében), hanem egy olyan központ létesítése, ahol a dolgozó kifejezésre juttathatja alkotóképességét, teljes kreativitását. Mert csakis ily módon lehetséges az osztálytársadalom örökségének és a fogyasztói társadalom férckultúra-kényszerének túlhaladása, melynek fő célja a kultúra szubjektumának, az embernek kívülről való irányítása.

ATLAS LINGUARUM EUROPAE (ALE) — EURÓPAI NYELVATLASZ

PENAVIN OLGA

Napjainkban egy nagyon fontos és az összehasonlító nyelvtudomány meg más számos tudomány számára felbecsülhetetlen értékű megmozdulásnak vagyunk tanúi és részesei. Arról van szó ugyanis, hogy az Európaszerte működő nyelvészeti, nyelvjáráskutató központok és egyénileg munkálkodó nyelvtudósok összefogásával tervbe vették az Európában használatos különböző nyelvcsaládokhoz tartozó, élő és beszélt nyelvek, nyelvjárások azonos kérdőívek alapján a nyelvföldrajz, a kontrasztív nyelvföldrajz módszereinek felhasználásával történő szinkron vizsgálatát és a felgyűjtött adatok nyelvatlasként való közlését, azaz térképlapokra vitelét. A kapott adatok azután kiváló alapul szolgálhatnak a többnyelvűséget érintő kutatások számára. A nyelv atlasz bizonyos általános nyelvészeti kérdésekre is feleletet ad majd, pl. ilyen és hasonló kérdésekre: vannak-e hasonló struktúrák a nem rokon nyelvekben; melyek a nyelvi univerzáliák? A nyelvi tipológia is profitál majd az adatokból. Tekintve, hogy Európában többnyire az indoeurópai nyelvcsalád tagjai élnek, fény derül majd sok indoeurópai jelenségre s történeti fejlődésükre. Valószínűleg Európa nyelvi differenciáltságának a legteljesebb képét fogjuk kapni az ALE lapjain, illetve olyan adatokkal fog szolgálni az atlasz, melyekről eddig nem is tudtunk vagy csak sejtettük, illetve csak részben ismertük. De fény derül az európai kontinensen található nyelvi kontaktusokra is. A sok nyelv összehasonlítása is újabb eredményeket fog hozni.

De nemcsak a nyelvi kapcsolatokat ismerjük meg pontosabban, hanem a kulturális kapcsolatokat is; a különbségeket, a hasonlóságokat egyaránt. Kiderül az is, milyen külső faktorok milyen szerepet játszanak a kapcsolatok kialakításában, meghaladva a nemzeti és nyelvi határokat. A substrat, superstrat, adstrat és infiltrat hatások is bizonyára világosabbá válnak.

A kontinens nyelv atlasza elkészítésének gondolata nem új. Már 1929-ben W. Pesler javasolta. A fonológusoknak megtetszett az ötlet, s 1936-

ban Roman Jakobson a Koppenhágában tartott Nemzetközi Nyelvészeti Kongresszuson kidolgozott kérdőívet mutatott be, ugyanakkor javasolta, hogy a kérdőívet juttassák el minden országnak, a befutott adatokat pedig térképlapokra vezetve jelentessék meg. R. Jakobson az 1939-es oslói kongresszuson el is vállalta a kérdőív véglegesítését. Sajnos, a II. világháború ezt is, mint sok más hasznos kezdeményezést csírájában elfojtott. A háború alatt még többször felvetődött az európai nyelvatlasz készítésének ötlete, de a körülmények nem kedveztek a megvalósításnak. 1956-ban majd 1959-ben Bukarestben R. Jakobson és E. Petrovici néhány javaslatot terjesztett elő az európai nyelvatlasz ügyében. Nagy megértésre talált az ötlet, ugyanakkor megindult a találgatás, mit tartalmazzon a nyelvatlasz, hogyan jussanak az adatokhoz, hogyan prezentálják a kapott anyagot, milyen méretű legyen a gyűjtés, milyen legyen a kutatópont-hálózat sűrűsége és ami még ezenfelül is sok fejtörést okozott, meg kellett határozni Európa határait. Ez, noha könnyűnek tűnik, mégsem olyan egyszerű. Különösen nehéz a keleti határt meghúzni. Végül is, a nyelvészek megegyezése szerint, keleten Kujbisev város és környéke lett a határ.

Egyes nyelvtudósok világméretű kutatásokról ábrándoztak, olyanról, mint amelyet W. Schmidt végzett 1926-ban. Schmidt ugyanis 14 térképlapon mutatta be a világ nyelveinek néhány fonetikai, morfológiai, sőt szintaktikai jelenségét. H. Cohen pedig 1931-ben kiadott és a kutatóknak szánt kézikönyvében, a *Questionnaire linguistique*-ben mutatta be ilyen irányú kutatásait.

Több próbálkozás után a II. Nemzetközi Nyelvjárási Kongresszuson 1965-ben Marburgban az utrechti Olasz Nyelvi és Irodalmi Intézet igazgatójának, Mario Alineinek javaslatára elhatározzák egy olyan nyelvatlasznak az elkészítését, amely az indoeurópai fonémák fejlődését mutatná meg. Meg is alakítják a nemzetközi bizottságot, és felhatalmazzák az előkészítő munkálatok megkezdésére. A bizottság felvette a kapcsolatot a szláv nyelvatlaszmunkálatok szervező bizottságával, mert nélkülözhetetlenek tartotta az együttműködést.

Időközben kikristályosodott az a nézet, hogy a nyelvatlasznak a nyelvészet minden ágára kiterjesztett kutatást kell reprezentálnia, tehát a fonetika, a fonológia, a nyelvtani és szókinctani morfológia, a lexika, a szemantika, a szintaxis, a frazeológia területéről kell hoznia adatokat. Mivel ilyen nagy kiterjedésű lesz a nyelvatlasz, komoly segítséget fog nyújtani a nyelvtipológiának, a civilizáció történetének és az antropológiának is. Az ALE megmutatja még majd többek között egy-egy nyelvnek a szomszédos nyelvekkel közös strukturális jegyeit is.

Az elsődleges vélemények szerint az atlasz lapjain egész Európa szerepel, de nincs kizárva, hogy bizonyos jelenségek, melyek erre vagy arra a területre jellemzők, részleges térképlapon szerepeljenek. Ilyen lehetne pl. a két nyelv, két nyelvcsalád átmeneti határzónáiban található jelenségeket bemutató részleges térkép.

Sok levélíró, sok vitázó az előkészítő üléseken sokféle véleménynek, beállítottágnak adott hangot. Abban azonban mindnyájan megegyeztek, hogy az adatokat nem a regionális köznyelvből kell gyűjteni, hanem a nyelvjárásokból. Úgy gondolták, ez a legalkalmasabb pillanat arra, hogy egy eltűnőben levő nyelvi anyagot felgyűjtsenek. Ugyanakkor fel kell használni a tudományos értékű nyelvjáráskutatás eddigi eredményeit is (nyelvjárasi atlaszok, szótárak). Megegyik azonban, hogy Európa sok vidékén már nem élnek a nyelvjárások, ezért ott az olyan nyelvi rendszert kell vizsgálni, amelyik különbözik az irodalmi nyelvtől és amelyet csak otthon beszélnek. Az atlasz langue-jelenségeket tükröz, noha a nyelv-atlasznak szociolingvisztikai implikációja is van, a szociolingvisztikai kutatások pedig a beszédaktuson alapulnak, azzal foglalkoznak, amit felhasználnak, ami a gyakorlatba kerül, amivel a gyakorlatban élnek. A jól összegyűjtött adatok segítenek majd, hogy jobban megértsük a különféle nyelvi szisztémák alkalmazásában jelentkező általános tendenciákat.

HOGYAN TÖRTÉNIK A GYŰJTÉS?

A gyűjtés kérdőfüzetekkel történik. Szóbeli, direkt gyűjtést kell végezni indirekt kérdéssel. A keresett szót nem ejtjük ki az adatszolgáltató előtt, neki kell kimondania a keresett adatot, neki kell válaszolnia a kérdésre, neki kell befejeznie az elkezdett mondatot. Ha mégis nem jutnánk ilyen módon vagy mondjuk kép felmutatásával a várt adathoz, csak direkt rákérdéssel, akkor azt külön jelölnünk kell.

Ami az adatszolgáltatók megválasztását illeti, a nyelvjáráskutatók előtt a gyakorlatból jól ismert szempontok az irányadók, azaz csak helybeli születésű, lehetőleg 40—70 év közötti, a nyelvjárást jól beszélő adatközlőket keresünk. Adatközlőkkel, tehát *nem egyetlen* adatközlővel dolgozunk! Ha így tennénk, akkor nem langue-jelenség, hanem parole-jelenség kerülne elő, már pedig nem ez a cél. A cél a tipikus, a jellemző, a közösségben használt, a szociális értékű nyelvi jel kiderítése, feljegyzése.

Előreláthatólag 3 kérdőfüzet 500—500 kérdésére kell majd feleletet adni, illetve kérni az adatszolgáltatóktól. Mindegyik kérdőfüzetnek meg van szabva a tartalma. Az I. — amelyet most kérdeztünk ki — szöföldrajzi anyagot várt feleletként. Ezt a fajta gyűjtést aránylag könnyű elvégezni, részint a kikérdezendő szavak általánosan ismert volta miatt, részint azért, mert már vannak előzmények és jól felhasználható gyűjtések egyes országokban. Úgy is kérték a gyűjtők a kérdőfüzet kérdéseinek összeállítását, hogy a már meglévő adatokat felhasználhassák, s ezzel csökkentsék az anyagiakat, az időt, energiát, ne végezzék ugyanazt a munkát kétszer (az orosz, francia, svájci nyelv-atlaszok készítői). Az *Opšteslovenski lingvistički atlas*-ból pl. összesen kb. 800 lexikológiára és morfológiára vonatkozó kérdést vettek át a 3 kérdőfüzet anyagába.

Hosszas viták és megbeszélések után az I. számú szóföldrajzi kérdőfüzetbe 500 lexikológiai kérdés került. A kiválasztásnál arra külön figyelték, hogy a kérdezettek szerepeljenek a már elkészült több nyelvű összehasonlító művekben. A szavakat Rudolf Hallig rendszere szerint csoportosították. Az 500 szó azonban nem fedi az általános európai szókincset, ezért a II. kérdőfüzet lexikai részében szerepelnek még majd általános szókincsbe tartozó szavak a mezőgazdaságból, iparból, a tengeri és hegyi lakosságra vonatkozó szókincsből. Noha jól tudjuk, hogy ezeket nem fogjuk mind megtalálni egész Európában, de a geomorfológiai helyzetnek megfelelően a legnagyobb területről be kell gyűjteni. Nehézségeket fog okozni előreláthatólag a törvényszerűségek levonása, mert nincs meg minden szó minden nyelv nyelvjárásában, illetve egy fogalomra több szó is létezik, de különbség van köztük, pl.: német: Mann — Mensch, az orosz knjiga megfelel a francia le livre, un livre és livre szavaknak. Mivel az I. kérdőfüzet már megjelent művekre épül, ezeket a specifikus eseteket nem fogja tisztázni, a strukturához kötött jelentéskülönbségeket majd a II. kérdőfüzet fogja megvilágítani. Ismeretes, hogy az egyes terminusok szemantikai tartalmainak nyalábja az egyes nyelvjárásokban különböző, nehéz olyan térképeket készíteni, amelyen fel van tüntetve minden jelentés. A térképek csak jelentésrészeket, illetve csak egyes jelentéseket mutatnak majd meg. Az adatok összehasonlításakor ezt figyelembe kell majd venni! Nem lehet pl. egy térképre vinni a knjiga — un livre adatokat, csak akkor, ha a kérdezett szó un livre. A magyar nyelvjárásban pl. megesik, hogy egy-egy fogalomnak nincs olyan bontása, mint ahogyan a kérdező mondat megköveteli: nincs külön unokahúga, unokanővére, unokaöccse, unokafivére, hanem mind a négyet unokatestvérnek nevezik. Ennek fordítottja: a dohányzik szót nem használják, helyette: cigarettázik, pipázik, szivarozik járja. Mivel ilyen különbségekre kellett és lehetett számítani, azért a kérdéseket nagyon pontosan kellett megfogalmazni. A pontos fogalmazással elérjük, hogy az informátornak nem szükséges válogatni a lehetőségek közül. A szabatos megfogalmazás kedvéért minden kérdés mellett 5 nyelven (francia, orosz, angol, német, spanyol) közlik a kérdezett terminust, címszót. Ez némileg segít az esetleges bizonytalanságok kiküszöbölésében, noha ez az 5 nyelvű adat még nem európai modell.

Ha a kérdések — melyeket a Nemzeti Bizottságok fordítanak le saját nyelvükre, illetve nyelveikre, vagy kölcsön kapják más, azonos nyelvű nemzeti bizottságoktól — még így sem lennének egyértelműek, segítenek a külön füzetben kiadott rajzok. A rajzok mellett nincs szöveg, csak a kérdés száma áll a rajz alján. Megesik azonban, hogy az illető tárgy nem minden országban azonos alakú, mint pl. a targonca egyes helyeken két-kerekű, másutt viszont csak egykerekű.

AZ I. KÉRDŐFÜZET FOGALOMKÖREI:

A) Az ember környezete:

Az éghajlat és az égitestek. Az időjárás, a szél, a légköri viszonyok. A föld felszíne és az ásványok, a növények általában, a fák, általánosságok, az erdei fák. A gyümölcsfák, az ehető bogyókat és gyümölcsöket termő bokrok, az élelmiszernövények, a gabonafélék. A konyhakerti növények. A rétek és ligetek növényei és bokrai. A négylábúak: a háziállatok, a mezei és erdei állatok. A halak, kételtűek és csúszómászók.

B) Az ember és tevékenysége:

Az ember, általánosságok, a test és a végtagok, a belső szervek, az érzék-szervek és működésük. A mozdulatok és a cselekvések. Az emberi élet általában, az ember szükségletei: élelem, ital, dohány. A ruházat és a tisztálkodás. A gondolkodás és az emlékezet, az érzelmek, az erkölcs. A dolgozó ember, általánosságok, a mezőgazdaság: a talaj és a talajmunkák, a szántás, az aratás, a cséplés, a szénakaszálás. A gazdaság és tartozékai, az udvar és állatai, a baromfiudvar és a baromfiak. A háziállatok. A tejgazdaság, a legeltetés, a földműves egyéb termékei és elfoglaltságai. A mesterségek és foglalkozások: a szerszámok általában. A kenyérfőzés. A vadászat, a halászat és a hús feldolgozása. A fafeldolgozás, a kovácsmesterség. A ruhaneműek és a lábbelik készítése. A kereskedelem, a pénzügyek és a vagyon. A lakás, általánosságok, az épület, a bútortart. A konyhaeszközök. A főbb háztartási munkák. Az út és a szállítás. A társas élet: a házasság, a család és a rokonság. A nyelv és az érintkezés. Az ünnepnapok. A társadalom szervezete. A helységek és az oktatás, a vallás és a babona. Az ember és a világmindenség. Az „a priori”, a számok és a mennyiségek. A tér és a térbeli viszonyok. Az idő és az időviszonyok. Összesen: 546 kérdés, illetve felelet.

Az I. kérdőfüzetben, mint látjuk, az alapszókincs rétegei szerepelnek. Az utasítást kidolgozó csoport tagjai: A. Weijnen (főszerkesztő), Mario Alinei, Manuel Alvar, R. I. Avanesov, Jaromir Belić, Boris Casacu, Witold Doroszewski, Corrado Grassi, Terho Itkonen, Pavle Ivić, Ludwig-Erich Schmidt és Gaston Tuailon. Az utasításból többek között megtudjuk, mit kell tenni a fonológiai, fonetikai változatok esetében, a szó morfológiai alakjának lejegyzésében, a kérdezés módjának megválasztásában. Néhány technikai kérdésre adott válasz segíti még a gyűjtőt.

A GYŰJTÉS, LEJEGYZÉS

A Nemzeti Bizottság kötelessége a kérdőfüzet biztosítása. Egységes a kérdőfüzet minden nyelvre. Hasonlóképpen egységes kérdőívet kaptak a gyűjtők a feleletek beírására. Ezeket úgy szerkesztették meg, hogy ha

feldarabolják, kártyákat kapnak, így a számítógépek minden nehézség nélkül feldolgozhatják. A kártyák fejlécén a következő adminisztrációs adatok szerepelnek: ország, hely kódja, a gyűjtés és a kérdés száma, szimbóluma, a következő sorban az első, nagyolt átírással jegyzett alak található, ezt a megjegyzés sora követi, a 3. sorban az ALE fonetikai átírásával leírt adat van, az utolsó sorban a köznyelvi alak, ha nincs, akkor a nyelvjárási alakot köznyelvesítve, esetleg nyelvjárási alakkal magyarázva.

Az adatokat általában úgy kell lejegyezni, ahogyan halljuk. A nemzetközi latin ábécé betűivel azonban nem lehetséges minden hangot visszaadni, a specifikus hangjelenségeket nem lehet velük érzékeltetni. Éppen ezért külön átírási jelrendszert állítottak össze az ALE-ra. Egyszerű ez a jelrendszer, kevés benne a diakritikus jel. Ezekre azonban szükség volt a zártság, a labializáció, az elő-, utóképzés érzékeltetésére. A jelrendszer nem követeli meg a diftongusoknál az erősségi fok jelölését, de megkívánja a hangsúly feltüntetését, a diftongusok, a kettőzött mássalhangzók és az afrikáták aláhúzását. Az ALE jelrendszere lehetővé teszi a legkülönbözőbb nyelvek hangjainak visszaadását, transzkribálását. Ugyanakkor alkalmas a lexikológiai adatok feljegyzésére is. A specifikus fonetikai és fonológiai adatok rögzítésére valószínűleg majd más jelrendszert kell kidolgozni. A nemzeti bizottságok, ha szükségesnek tartják, más jeleket is bevezethetnek, így pl. a szerbhórvát adatok visszaadására bevezették a félhosszúság jelölését.

Miután már elvégeztük a gyűjtést, a transzkribálást, nyugodtan elmondhatjuk, nem volt nehéz a munka. A minden korosztályból választott adatszolgáltatókat nem fárasztotta ki a kérdésés. A kérdésekre kivétel nélkül tudtak válaszolni, spontán választ adtak. Csak 2 kérdés maradt megválaszolatlanul, mert ismeretlenek a kérdezettek vidékén: a vízholdó rúd és a boróka. A négyféle fenyőre kérdésés illetve a válaszadás sem ment minden nehézség nélkül, de csak előkerült az erdei fenyő, lucfenyő, ezüst fenyő, vörösfenyő név. Érthető ez a bizonytalanság, Bácskában a fenyő csak díszfa, nem tartozik a környezet mindennapos fáihoz, a borókabokor sem honos erre felé. A vízholdó rúd pedig Topolyán, kutatópontunkon teljesen ismeretlen, mert nincs és sohasem volt rá szükség, lévén Topolyán minden utcában, minden sarkon iható vizű kút, nem kellett megszűrni a vizet, bármikor ki lehetett szaladni friss vízért a közeli kútra. Még a padlásokon sem hánykódik az öregek használta vízholdó rúd.

A II. kérdőfüzetben — a tervek szerint — azok a szavak kerülnek kikérdezésre, amelyek majd minden európai nyelvben, legalábbis az indoeurópaiakban megtalálhatók és amelyek töve azonos (francia: vent — szerbhórvát: vetar, francia: cent — szerbhórvát stotina stb.). Ha nincs meg az illető szó, az is sokat mond.

Ennek a kérdőívnek az összeállítása körül is sok vita folyt. Egyesek

pl. azt kívánták, hogy a kevésbé sűrű kutatópont-hálózatban csak hasznos eredményeket hozó kérdéseket tegyünk fel, mások viszont azt szorgalmazták, hogy minden fogalomkört és minden foglalkozás terminológiáját kérdezzük ki. Mivel a teljességre törekvés nagyon elhúzná a gyűjtés idejét, szükség van megszorításokra. Mi csak a mi generációnk számára készíthetünk munkatervet. Ha az általános nyelvészet új vizsgálatokat kívánna, a mi modellünk rendelkezésére áll, de ez bizonyára már csak a következő generációt érdekli.

A II. kérdőfüzetet összeállító bizottságot is már kinevezték. Képviselik benne magukat az onomasziológiai lexika, a lexikológiai és strukturális szemantika, a morfológia (flexió, szóképzés), a szintaxis, a fonetika és fonológia szaktudományainak kutatói.

A II. kérdőfüzet előreláthatólag a strukturális lexikológiára vonatkozó kérdéseket tartalmazza. Az I. kérdőfüzetben megvilágosodott, de eddig ismeretlen szemantikai struktúrában jelentkező európai szintű különbségekre utaló külön fejezet is szerepelni fog a II. füzetben.

A KUTATÓPONT-HÁLÓZAT

A kutatópont-hálózat sűrűsége aránylag megfelelő, kb. 2000 km²-re esik 1 szimbólum, ami 4 kutatópontot foglal magában. 2 kutatópont között a legkisebb távolság 30 km. Így azután pl. Finnországra 160 kutatópont, Magyarországra 40, Romániára 118, Svájcra 22 (ebből német: 9, francia: 7, olasz: 3, rétoromán: 3), a Szovjetunióra kb. 514, Jugoszláviára 108 kutatópont esik. Egész Európában 3000 kutatópontot vettek fel. A jugoszláviai kutatópontok megoszlását illetően a Nemzeti Bizottság 1976. április 12-én megtartott ülésén a következő határozat született: az 1971-es összeírás alapján a szláv nyelvűeknél minden 450 000 lakosra jut 1 kutatópont. Ez azt jelenti, hogy az *Opšteslovenski Lingvistički atlas* kutatópontjain kívül Macedóniának még 5, Crna Gorának 3, Szerbiának 10, Bosznia-Hercegovinának 7, Horvátországnak 13, Szlovéniának 7 kutatópont jut. A nem szláv nyelvűek közül az albánok 3, a magyarok 1, a románok 1, az istrorománok 1 kutatópontot végeznek gyűjtést. A kutatópontok kiválasztása elég összetett feladat volt. Arra kellett törekedni, hogy olyan helyek kerüljenek be a jegyzékbe, ahol megbízható informátorokkal lehet dolgozni. Azt kellett szem előtt tartani, hogy város is legyen a kutatópontok között meg falvak is. Az egyes nyelvjárások között az izoglosszák legyenek a határok.

A kutatópontok jegyzéke az egyes népköztársaságokban az *Opšteslovenski lingvistički atlas* kutatópontjain kívül még a következők:

- 1) macedón nyelv: Lazaropole, Ljubance, Peštani, Izvor és Berovo = 5.
- 2) szerbhorvát nyelv:
 - a) Crna Gora: Andželat, Radovići és Golubovci = 3;

- b) Szerbia: Sivač, Bašaid, Osečina, Nemenikuće, Jasenica, Tučepo, Pljačkovica, D. Dušnik, Kalna, Čajetina = 10;
- c) Bosznia-Hercegovina: Lohovo, Drvetine, Vijaka, Špionica, Grude, Lug, Jasenik = 7;
- d) Horvátország: Magića Mala, Gradište, Otok, Cavtat, Žminj, Rukavac, Sali, Vrbanj, Začretje, Trebarjevo, Virje, Severin na Kupi = 13;
- 3) szlovén nyelv: Komen, Hrušica, Srednja vas, Valburga, Ribnica, Spodnja, Ložnica, Gomilice = 7;
- 4) albán nyelv: Babuš, Bela crkva kod Orahovca, Vrapčište = 3;
- 5) magyar nyelv: Bácsstopolya;
- 6) román nyelv: Uzdin;
- 7) olasz (istriai): Rovinj.

A kutatópontokat a kutatott kérdések szerint esetleg meg lehet változtatni (pl. halászat, hajózás, ipar, földművelés, állattenyésztés köréből). Az I. kérdőfüzetre, mint látjuk, pontosan meg vannak határozva a kutatópontok, a II.-ra esetleg némi változtatást lehet eszközölni a szükség szerint.

A TÉRKÉP, A TÉRKÉPRE VITEL

Az alaptérkép a topográfiai földrajzhoz alkalmazkodik. A lépték: 1:5 000 000. A térkép kidolgozásához igénybe veszik a számítógépeket is. Általános vélemény szerint jó lenne, ha a jelenlegi politikai határokat is meghúznák, bejelölnék a fővárosokat és a nagyobb városokat, azokat, melyeknek legalább 500 000 lakosuk van.

A munkatérkép a jelenlegi lingvisztikai állapotot fogja rögzíteni. A belső migrációk esetében a jelenlegi lakóhelyeket kell jelölni, nem a kibocsátó helyet. A munkatérképen nem szerepel a kutatópont-hálózat, csak az adatok szerepelnek szimbólumok alakjában. A kis térkép ugyanis nem teszi lehetővé az adatbeírást, mint annak idején az ALF-ben Gillieron és Edmond tette. A szimbólumhasználat hibát eredményezhet, mert nem lehet pontosan tudni az adatok származási helyét. Ezt majd a kommentár hivatott kiküszöbölni. Előnye viszont, hogy a már felgyűjtött adatokat térképre lehet vinni, nem kell újból kikérdezni. Lehetséges, hogy nem kerül elő minden kérdéses adat ugyanazon a kutatóponton, ezért meg van engedve, hogy 30 km távolságban fel lehet gyűjteni az adatot mint az illető pont reprezentánsát.

Az atlasz nem szándékozik jelölni a különbséget és határt a nyelvjárás és a bizonyos kultúra nyelve között, de jelöli a nyelvi szigeteket más nyelvek között.

Ha két adat is van ugyanarra a kérdésre, akkor a főalaknak minősített alakot viszik térképre, de valami jellel megjelölik, hogy még van más változat is. Egyáltalában fontos az eredeti és az átvett alakok meg-

jelölése, mert ez megmutatja a szó esetleges európai vándorlását, összevetését az egyes nyelvekben, megmutatja a közös eredetet, az átvétel periódusait és útjait.

A SZERVEZÉS

Egy ilyen nagy vállalkozást csak több csoport, szerv tökéletes együttműködésével lehet irányítani. A szervezet kb. így fest: a tudományos munkát a szerkesztőség, a titkárság, az egyeztető osztályok és a bizottságok irányítják. A szerkesztőségben minden nagyobb nyelvcsalád képviselteti magát. Ennek szerve a titkárság, mely Nimegben (Hollandia) székel. Az ottani Dialektológiai és Onomasztikai Központ vállalta magára ezt a nem könnyű munkát. A Nemzetközi Bizottságban minden ország egy képviselője vesz részt. Azok az országok, amelyekben több hivatalos nyelv használatos, több képviselőt küldenek. Viszont ha az illető nyelvet több országban beszélik, akkor azok alkotnak nemzeti bizottságot. A Nemzeti Bizottság szervezi a gyakorlati munkát a saját nyelvterületén, tartja a kapcsolatot a többi szervekkel. A mi Nemzeti Bizottságunk elnöke Pavle Ivić professzor, a köztársaságokból pedig egy-egy tag vesz részt, akiket az illető akadémiák delegáltak, a nemzetiségek képviselőit (egyet-egyet) az illető anyanyelvi tanszékek jelölték ki a nyelvjáráskutatók közül. A bizottság székhelye Belgrád. A Nemzeti Bizottság jelöli ki a kutatópontokat, a munkatársakat, végezteti a kérdőfüzet lefordítását, a rajzok biztosítását, szervezi a gyűjtést, a begyűlt adatokat továbbítja a titkárságnak. A Nemzeti Bizottság elnöke tagja a Nemzetközi Bizottságnak. A titkárság darabolatja fel a gyűjtőfüzeteket kártyákra, ellenőrzi az adatokat, ha esetleg bizonytalannak, kétesnek tartja az adatokat, utólagos gyűjtést kér.

A gépi feldolgozási központ Marburgban végzi a kódolást, a kártyák lyukasztását, elvégzetteti a számítógépekkel az azonos vagy hasonló típusok kiválasztását, próbatérképet készít, s elküldi minden nemzeti bizottságnak, hogy ellenőrizze Európa térképén saját országa adatait, vegye el az esetleges javításokat, kiigazításokat és küldje vissza a térképet a szerkesztő bizottságnak. A titkárság összegyűjti a nemzeti bizottságok javaslatait, a próbatérképeket megküldi a megfelelő koordinációs osztálynak, amely a nyelvcsaládok szintjén elemzi az adatokat. A szerkesztő bizottság még egyszer felülvizsgálja a térképeket, és végleges határozatot hoz. Ezután megszületik a végleges térkép a jelmagyarázattal, mely a köznyelvi adatok jegyzékét tartalmazza.

Az atlasz 5 nyelven fog megjelenni: francia, orosz, angol, német és spanyol nyelven. A francia az elsődleges nyelv.

Jegyezzük még meg, hogy a kérdőfüzeteket ad hoc bizottságok, nem állandó bizottságok dolgozzák ki.

Ami a nagy apparátus és a gyűjtés, feldolgozás pénzelését illeti, egye-

lőre csak annyit mondhatunk, hogy minden részt vevő ország akadémiaja, illetve akadémiai vagy a nemzeti bizottságok fedezik. Maguk biztosítják az anyagi eszközöket a saját kutatásaikra és adminisztrációs tevékenységükre.

A Jugoszláviában folytatandó gyűjtést és adminisztrációt Pavle Ivić irányítja. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Tudományos és Művészeti Akadémiájának Tanácsa 1974. II. 14-én és 15-én tartott XX. plenáris ülésén jóváhagyta a jugoszláviai Nemzeti Bizottság megalakítását azzal, hogy minden köztársaság és a nemzetiségi nyelvek is képviseltetik magukat a bizottságban.

A fentiek szerint megalakult bizottság több ülést tartott, kijelölte a kutatópont-hálózatot, beszerezte a kérdőfüzeteket, lefordította. Egy ülésén olyan határozat is született, hogy az OLA már meglévő és felhasználható adatait is be lehet írni a gyűjtőfüzetbe. Az I. kérdőfüzet kikérdezését 1976 decemberéig kellett elvégezni. Mi az egy magyar kutatópontra (Bácstopolya) a begyűjtést elvégeztük, elvégeztük a transzkripciót is, a gyűjtőfüzetet leadtuk a Nemzeti Bizottság titkárnak.

A II. kérdőfüzet kidolgozása most van folyamatban, 1977-ben annak kikérdezése is aktuális lesz.

Ha ez a nyelvföldrajz történetében első ilyen nagyarányú és jelentős összefogás valóban eredménnyel jár, akkor elmondhatjuk, ez a generáció sokat tett a nyelvészet, a nyelvjárástan, az általános nyelvészet és még sok más nyelvészeti és egyéb tárgyú tudomány előrehaladásáért. Többek között a tapasztalatokat is fel lehet majd használni a fejlődőben levő országok nyelvatlaszának és majd talán valamikor a világ nyelvei atlaszának elkészítésében.

VALAMI RÉMSÉG KÉSZÜL

Interjú Mándy Ivánnal

FARKAS ZSUZSA

Az étteremben kellemes zsongás, félhomály. Az asztalok fölött mézszínű fényt csorgatnak a lámpák. Vendég kevés. „Van még itt valaki?” „Balra, a kisterembe tessék.” Tányércsörrenés, pohárkoccanás. Csöndes beszédfoszlányok. Vakító fehér terítő a terem közepén. Háttal az ajtónak Mándy Iván nyúlánk alakja, amint a tányér fölé hajol. „Pardon, egy fölvétele — mondanám, ha volna nálam fényképezőgép. — Találóbbr, stílusosabb környezetet aligha választhatott volna, Zsámboky uram.” Feszélyez, hogy ebéd közben háborgatom. Mosolyog, s máris ott ülök Mándy Iván mozijában.

— *Inkább írásban küldeném el a kérdéseket...*

— Szó sincs róla, nem szeretem az olyasmit. Kérdezzen most mindjárt.

— *Mindenekelőtt a nálunk is roppant népszerű Csutak-sorozat írójához fordulok. Csutak alakja pusztán az írói képzelet szüleménye, vagy élő alakról mintázta meg?*

— Élő alakról. Pesten a Rádió felé menet, a Szentkirály utcán egy rollerverseny állított meg. A közönség fergetegesen szurkolt. Egy Csutak nevű fiú ért célba utolsónak. Csak a szétesett rollert láttam belőle. Elég megejtő volt. Akkor gondoltam, hogy meg kellene írni a gyerekek hétköznapijait. Mert mindig inkább a hétköznapiok a fontosak, mint az ünnepek...

— *A szürke ló élménye és Csutak között milyen kapcsolat van?*

— A pesti utcán, a kihunytt fényreklámok alatt egy kövér, piros arcú fuvarosnő egy valószínűtlenül sovány, roppant „lerobbant” szürke lovat vezetett. Egész menet alakult ki az utcán körülöttük. Volt, aki támadta a nőt, hogy nem adott neki eleget enni, volt, aki védte. A bámészkodó gyerekek is két táborra szakadtak. Csutak nem volt ott. De eszembe jutott, hogy itt kellene lennie, harcolnia kellene a lóért. Ebből lett a Csutak és a szürke ló...

— *Rossz filmet csináltak a Csutakból... Szemmel láthatólag nincs ínyére a magyarázkodás, de mert faggatom:*

— Nem volt beleszólásom a rendezésbe. Eljártam ugyan a forgatásra, mert érdekeltek a statiszták. Ott lödörögtem közöttük, és bámultam az arcokat.

— *Úgy érzem, bosszantók lehetnek az írók számára a lexikonok rájuk vonatkozó, címszó jellegű megállapításai. Mándy Ivánnak mi a véleménye az irodalmi lexikonnak erről a kitételéről: „Világnézete formai erőnyei mellett erősen pesszimiztikus, helyenként az egzisztencializmus határát súrolja...” (Irodalmi lexikon, II. 183.)*

— Tartalmatlan, felületes megállapítás. Már maga az a tény is, hogy az ember leül, és elkezdí az írást, egyfajta optimizmus. Sem optimistának, sem pesszimiztának nem nevezném magam, műveimben keveredik a kettő. Az ember egyszerűen *van*, létének pesszimizta és optimista kihangzásaival együtt. Az egzisztencializmus gondolati tartalma egyébként egészen távol áll tőlem.

— *Hogyan határozná meg az írói lét, az írói szerep fogalmát?*

— Írónak lenni számomra alapvető tartalom, életforma. Nem jó és nem rossz, mást nem tudnék csinálni. El sem tudom képzelni, hogy másként éljek. Azt nem mondanám, hogy írás közben szenvedek, de ma is a régi hidegrázásos rémülettel írok.

— *Egyérintő című kötetének előszavában Schöpflin alakját idézi. Mint mondja, nagy hatással volt íróvá érésére...*

— Igen. Ő tudatosította bennem, hogy az írást rendkívül komolyan kell venni. Ilyeneket mondott: „Nem szabad erőltetni. Ha nem megy, nem megy.” Őt évig írtam anélkül, hogy közöltek volna, és szorgalmasan viszegettem neki a novellákat. Kétévenként egyet. Schöpflin döntötte el végül is, hogy egyáltalán megjelenek. Egyik legnagyobb élményem volt, amikor egy novellámra ezt mondta: „Korrekt írás, itt tartom a Tükör részére.” Aztán mégis kicserélte egy másikra. Bogár címűre. Kötetben is megjelent. Majdnem 20 éves voltam akkor. Schöpflint csak mint szerkesztőt ismertem. Ami leginkább megragadott benne: rendkívül kedves mogorvasága és a stílusa. Csikorgó stílusban írt írókról — mint ahogy a vasúti szerelvények egymáshoz torlódnak —, de ebből mindig kiderült, milyen az író lénye.

— *Úgy tudom — a Mi az, öreg? című könyvének közvetítésével —, hogy korán abbahagyta az iskolát. Miért?*

— Ötödikes gimnazista voltam, amikor egy mozielőadás után egyszerűen elhatároztam, hogy nincs többé iskola. Rosszul indult a dolog. Tele voltam szorongással, rémülettel. Az első osztályban a tanítóm kihívott, hogy tegyek egy pontot a táblára. Sírva fakadtam. Úgy éreztem, képtelen vagyok rá. Tudtam volna, persze, de egyszerűen megbémultam. Azt éreztem, inkább megrettenteni akarnak, mintsem ismereteket átadni. A társaimtól abban különböztem, hogy ők csak az órákat

utálták, én meg a szüneteket is. Az iskolaszagot. A kréta, a pad, a tábla szagát.

— *Hogy gondol vissza erre a lépésére?*

— Újra otthagynám az iskolát. Nem nekem való.

— *S ha a tanítók, tanárok ideális pedagógusok volnának?*

— Leülnék velük egy eszpresszóban beszélgetni.

— *Milyennek képzeled el az ideális iskolát?*

— Talán föl kellene tární minden gyerek természetét, és e szerint meg a tehetsége szerint vezetni arrafelé, ami közel áll hozzá. És meg egy dolog. Ha már nem segítjük elő a gyerek fantáziájának működését, talán békén kellene hagyni. A gyerek álomvilága egy ponton megszűnik, azaz lassan-lassan elvész. Ezt kellene megtartani. Elérni, hogy ne szégyellje, hanem őrizze meg magában. Egyébként azért nincsen gyerekem, mert teljesen tanácstalan vagyok nevelési kérdésekben. Amennyire lehet, lazán és kötetlenül nevelném. Távolról persze nem lehet tanácsot adni, még önmagamnak is nehéz.

— *Írni mikor és miért kezdett el? Föltételezem, hogy a magyart mint tantárgyat azért jobban szerette a többinél...*

— Magyarból is rosszul álltam. Akkor kezdtem el intenzíven írni, amikor abba hagytam az iskolát... Társadalmilag hirtelen megszűntem, nem volt kihez szólnom. Szüleim elváltak, a törvény az apámhoz rendelt. Sokat laktunk szállodában. Barátaim nemigen voltak. Borzasztó mafla voltam. Szóval ez a kiszorultság-érzés hajtott az írás felé. Néhány ember, a könyvek, az írás és a mozi tették számomra elviselhetővé az életet.

— *Gyermekkoráról, ifjúkoráról kérnék néhány jellemző filmkockát, amelyeknek, érzése szerint, meghatározó jelentőségük volt további élete szempontjából.*

— Apám gyakran vitt moziba és futballmeccsre. Futballozni nagyon szerettem volna, de nem tudtam. Esményképem nem volt. Ami szerettem volna lenni, az volt az eszményképem: karnagy vagy futballista. A futball sokáig nagy élmény volt számomra, és közrejátszott életem egy részének alakulásában is. Ebből az élményanyagból született a többi között *A pálya szélén* című regényem. Egy ideig sportújságíróként is dolgoztam. De csak a futballhoz értettem.

— *A másik nagy befolyásoló tényező — a film — mennyiben hatott világvizonylatban is modern epikai világképének, a jellegzetes Mándy-féle stílusnak, az inkább képi, mint elbeszélő, rendhagyó jellegű prózájának a kialakulására?*

— Maga a film óriási élmény volt számomra. A csodát szolgáltatva az életemben. A film, amely ábrázol és nem magyaráz. (Utálok minden esetlegességet.) A legfontosabb, amit a filmtől megtanultam: a vágás technikája. Elhagyni valamit körülbelül olyan fontos, mint amit megír az ember.

— *Kritikusai rendszerint felhívják a figyelmet írásaiban az összevont, koncentrált időre: Tér és idő leigázódnak, „folyékonnyá” lesznek prózájában, állapítja meg az elsők között Bori Imre. Ezáltal megszabadul a külső kötöttségektől, s a lélek állapotának rajzaira, a mindennapi élet lélektanának ábrázolására összpontosíthatja erejét. Nem külső alkalmazkodás tehát, hanem belső írói természetből eredő kényszer hozza Mándy novelláinak „örök jelenét”, hőseinek mindig jelenben életét. (HÍD, 1966. június, 650. o.)*

— Nincs nálam múlt, és nincs jelen. Összefonódik a kettő. A halottaknak is van egy állandó jelenlétük. Mindenki mindig velem van. Az emlékek folyton belejártsanak az ember életébe. Egyidejűségben élnek figuráim.

— *Írásaiban rendkívül nagy szerep jut a tárgyának mint apró építőköveknek.*

— Általában szeretem a tárgyakat. Egy öreg csengőt, kilincset, szódásüveget. De nem gyűjtök semmit. Nagyon bennük érzem az embereket, az emlékeket, az emberek jelenvalóságát. Rá tudok nézni egy kabátra, és máris érzem az életét.

— *Álomképeket, groteszk jeleneteket sző bele írásaiba, az ébrenlét gyakran keveredik az álommal. Milyenek is valójában Mándy Iván álmai?*

— Általában rosszak. Kuszák, nyomasztóak. Sokat adnak nekem, de mégiscsak rosszak. Talán mert a valóság születik újra bennük. Hogy használni tudom őket, más kérdés. Gyötrelmem számomra az is, hogy nem értem, reggel miért ébredek. Különösen, ha idegen szobában ébredek. Ezért gyűlölöm egyrészt az utazást is. Mindenféle szorongás kitör rajtam. De azért utazom. Külföldre is. A feleségem olykor mégiscsak kilendít a Teleki térről.

— *Általában azt tartják, hogy novellát írni a legnehezebb az összes prózai műfajok közül, mert minden egyébnél nagyobb önfegyelmet igényel a szerzőtől. Mándy István legkedveltebb műfaja mégis — ha egyáltalán lehet esetében műfajról beszélni — mintha a novella volna. Egy egészen egyéni, „az író tehetségének törvényei szerint” íródott novella, amelyben szinte semmi sincs a hagyományos novella ismérveiből. Miért? Vagy hogy egy divatos kérdéssel éljek: a regényt idejemúlt műfajnak tartja talán?*

— Ugyan már! A regény nem dekadens műfaj. Én még az eposz jövőjében is hiszek. A műfajok élete és halála mindig az írókon dől el, a műfajt az író élteti. Tehetség dolga az egész. Ha valaki berobban az irodalomba valami remekművel, a mű élni fog, függetlenül attól, milyen formában íródott. A műfaj megválasztása inkább életérzés dolga. Magam mindig egy szeletet kihalásítok a világból — mint ahogy a reflektor fényszórója kihalásít a sötétből egy részt —, s azon át próbálok elmonda-

ni valamit. És ez inkább a novella érzékelés- és látásmódja, mint a regényé.

— *Ha már itt tartunk: kíváncsi volnék a Mándy-novella keletkezés-történetére.*

— Valami kevés a valóságból mindig kell. Egy csészealj, egy kéz, egy kilincs, ócska lavór — amiből meg tudom csinálni. Aztán több kilincs jelenik meg, több kéz... és elindul valami, amit novellának nevezünk. Megyek tovább, a tárgyaktól kiindulva. Rendkívül nehéz az első mondat megtalálása. A nyitó mondaté. Néha hónapokig keresem. Előre ki gondolt váz nincs nálam, illetve roppant laza ez a váz, s ha nem változik meg ez a laza szerkezet is, akkor baj van, akkor az írás nem kap igazi életet. Általában reggel dolgozom. Reggeli alkat vagyok. Ez az, ami a napban biztos. Hogy könnyebb legyen a dolgom, előző este ki gondolom az indító mondatot. Mintegy három flekket írok meg naponta.

— *A nap többi részében mit csinál?*

— Nagyon szeretek a fürdőszobában lenni. Valamifajta védettséget érzek ott. Aztán lerohanok az utcára, s elvégzem körútjaimat. Jövök-megyek, ácsorgok, ücsörgök, főleg a városon belül. Bebámulok egy kapualjba, egy ablakon, mindenféle beszélgetéseket hallgatok. Általában az pusztít el, hogy egyszerre vagyok rettenetesen kíváncsi és néha borzasztóan fáradt. (Utazni, mint mondtam, nem szeretek. Elég, ha egy kerülettel arrább megyek, máris van élményanyagom.)

— *Mi fárasztja ki leginkább?*

— Talán az üresjárat. Maga a butaság, ami üresjáraton fut.

— *Milyen kapcsolatban van az emberekkel? Mi a véleménye a barátságról?*

— A barátaim nagyon rendesek. Ami kapcsolatainkat illeti, én vagyok inkább a hanyag. Nekem nem a barátok, hanem a nők az igazi élmény. Ebbe sok minden belejárt. Az is, hogy negyvennyolc éves koromban nősültem. A házasságot nem tudom elképzelni szerelem nélkül.

— *Íróideáljai voltak-e, vannak-e?*

— Azt mondanám talán, hogy mindig az írói és emberi tartás volt az ideálom. Krúdyt nagyon szeretem, de nem kevésbé Kassákot a magukon következősségével. Nem az írásai eredményét — kitűnő bár —, hanem a magatartását. Móricz Zsigmond is ezért áll közel hozzám. A maiak közül: Ottlik, Csúrkó, Örkény, a világirodalomból Csehov, Hemingway... És Faulkner — alkatilag különbözik ugyan tőlem, de nagyon szeretem.

— *Mándy Iván szerint felállíthatók-e bizonyos mércék a művek valóságos értékének megállapítására? Vagy így is fogalmazhatnák: mi a nagy mű?*

— Egy alkotás mindig a személyiség csodája. A *Háború és béke* tele van rengeteg fölösleges résszel. Olvasása közben az az érzésünk, hogy

túl sokat locsog az író. De mindezzel együtt remekmű. Tolsztoj a maga varázsával mindennek életet és helyet tud adni. Az *Ivan Ilyics halála* ugyan közelebb áll hozzám, de ez más kérdés.

— *Milyennek látja a vajdasági irodalmat?*

— Csináltak itt egy rendkívül életképes folyóiratot, a *Hid*-at, amelynek profilja van. Nagyon markáns, nagyon egyéni hangú lap. A Pap József szerkesztette Hidat szerettem legjobban, az állt hozzám legközelebb. Otthont adott nekem. A halott katonák című írásom jelent meg e folyóiratban először, 1964-ben. Bori Imre vezérletével nagyszerű kritikai szellem alakult ki itt, amennyire elérhető: hajszálpontos értékrenddel. Nem divatokkal törődött, hanem mindig a belső, igazi értékeket nézte.

— *Mely vajdasági írók műveit olvassa a legszívesebben?*

— Gion Nándor és Major Nándor regényeit, Tolnai Ottó és Ladik Katalin verseit. Rendszeresen olvasom a vajdasági irodalmat, főleg a *Hidat*. Az *Új Symposion*hoz kevésbé jutok hozzá. A *Magyar Szó* Ki-látójáról csak hallani szoktam. (Miótán apám már nem lopja a *Magyar Szót*. Köteteket emelt el annak idején a Fővárosi Könyvtárból.)

— *Jelenleg min dolgozik?*

— A *Tájak*, az én tájaim című sorozaton. Két írás jelent meg eddig belőle az *Új Írásban*. Lényegében novellák ezek, ahol egy gang vagy egy mosoda, trafik, a trafikok világa kapja a főszerepet. A trafikosnőtől a szivarosdobozig. És a fiú, aki behajol a szivarosdobozba, magába szívja a szivarok szagát. Még négyet-ötöt szeretnék megírni belőle.

— *Egyéb tervei?*

— Félek tervezni. De azért mindig tervezek. Nem tudom elképzelni a jövőt. Nagyon ködös, nagyon borzasztó. Úgy érzem, mindig valami rémség készül. De hát vállalni kell. Az ember írja tovább a maga novelláját.

A RÉS ÉS A FOLT

Mándy Iván: *Alom a színházról*

A *Kortárs* 1976. novemberi és decemberi számában olvashattuk Mándy új regényét — most, körünkbe várva őt,* nemcsak azért nyúlunk e munkája után, mert a legújabb, hanem azért is, mert meggyőződésünk szerint, szerzőnk egyik legjobb alkotása.

* Elhangzott az Újvidéki Rádió Szempont c. műsorában 1977. március 22-én. Azóta a regény könyvformában is megjelent. (A szerk.)

Noha terjedelemre nézve az *Álom* kisregény, miniatűr prózák füzére, a folyóiratbeli megjelölés mégis pontos: regény. Pontos, mert Mándy a fejezetek-történetek (olykor briliáns prózaversek!) közötti fehérségeket teljes térré, regénnyé nyitja: egy, Fellini Nyolc és felét idéző, színház-regénnyé.

A kritikus paradox helyzetbe kerül Mándy prózájával foglalkozva. Rövid mondatok, rövid fejezetek — egy, a végsőig atomizált világ, de az atomok közötti összefüggések végtelen pályáival, pályarendszereivel. Mándy rövidségét, staccatóját csak egy hosszadalmas és aprólékos elemzés tudná igazán kibontani, érzékeltetni.

Igen, Mándy világa egy abszurd csuklórendszer, minden pillanatban ellenkező irányba, mindig váratlanul és mindig ellenkező irányba bicsakló-forduló, abszolút ízelt világ.

Minden mondata új látószöveget, új rést nyit. Rést egy nem létező színpadra, melyen végül mégiscsak bemutatják a félelem nagy — megíratlan — színművét.

Hősei, a szerző és a rendező például repedésekbe, résekbe bújnak, szöknek, és a repedésekből, lyukakból (színpad nélküli sűgőlyukból) lesnek, mint megrettent állatok, rovarok.

Hihetetlenül éles metszetek. Alig elviselhető pontosság. Ám, nem mézőlyi geometrizáló pontosság ez. Itt, a tömondatok pengéinek vonalkái egy gyűrődés, egy hirtelen elmosódó falt vonalkái. Úgy is mondhatnánk, hogy Mándy prózája a lét gyűrődéseit világítja meg réseiből, „irtózatossá, éles fénnel”. A semmiségek dürreri drapériái, amelyek aztán, akár a tűzbe dobott papiros, rongy, semmivé tűnnek.

Különös, nagyon eredeti színház a Mándyé: tükörszínház, papírszínház, a halottak színháza, ahogy a címek is jelzik.

A Bogdáné című kis fejezetben például szerzőnk áll a téren, és föl-néz egy ablakra — beúszik az ablak résén, speciális mikrorészleteket érzékeltet a lakásból, majd valaki megérinti vállát: „— Menjen arrébb, kérem! Föl kell állítani a sátrat. Cirkuszosok jöttek.” És így folytatja: „Bent álltam az elhagyott lakásban a szekrény előtt...” Tehát, e pillantásban valahogy egy cirkusz is bekalkulálódik, a minimumra koncentráló pillantás a végtelenbe tárul. Vagy íme egy még bonyolultabb váltás. Szerzőnk most egy trafik előtt áll, várja, hogy kinyisson és pengét vásárolhasson. Váratlanul, a rendező, a nem létező darab bujkáló rendezője terem mögötte. „Ajánlatot kaptam Berlinből” — mondja Mándy. „Kiviszlek vendég rendezőnek.” „Én nem vagyok vendég rendező” — válaszolja a rendező megsértetten.

A trafik előtti kis jelenet gyors, alig követhető váltássorozattal, szür-reális áttűnéssel folytatódik, fejeződik be:

„Hátrálni kezdett. Így hátrálva rohant bele az utcába.

Milyen borostás az arca! Nem is borostás. Fű nőtte be, olyan elsárgult fű.

Béla az üres kávéházban röpködött. Megriasztott, beteg madár. Ne-kiütődött a karzat páholyának. A nagy csillárnak. Belezuhan a mélybe.”

Az arc füves utcává szélesedik, de a figura borzas madárként csap-
kod, zuhan a mélybe...

Eredeti színház, mondtuk, eredeti színház, mely egy radikális pró-
zát eredményez: a magyar próza új csúc sát.

TOLNAI Ottó

HAGYOMÁNY

KÖRÖK ÉS VIRÁGOK

Népi epikánk perifériájáról

BURÁNY BÉLA

Az arató kaszája sosem csak a kenyérmagot vágja le. A néprajzi gyűjtemények anyagába természetsszerűleg kerülnek olyan termékek, amelyek nem tartoznak szorosan az éppen összegyűjteni szándékozott műfaj, műfajok közé. A lejegyzés mégis (legyen az akár tudatosan, szándékosan vagy éppen nem céltudatosan, úgymond „véletlenül” szalagra, papírra került adat) egy szempont szerint mindig indokolt: mi minden az a mag, amit a cséplőgép földünkről ma zsákokba ömleszt? A néprajztudomány szempontjából sohasem lehet érdektelen, mi minden az, amit a nép ma tud, sajátjaként ismer el, mi az, amit szeret, mikor, miért, mit énekel.

A szelektálás, a „mire való” már az okos tudomány és — nem utolsósorban — a szempontok kérdése.

Mert például, kiből nem formálódott még meg a gondolat: mennyivel gazdagabb lenne ismeretvilágunk magunkról ma, ha az új vallás papjai kilencszáz-egynéhány év alatt nem végeztek volna tűzzel-vassal éppen annyira lelkiismeretes, az egyedül üdvözítő hit értelmében öntudatos munkát, vagy ha (jóval közelebbi korból) mondjuk teljességében ismerhetnénk „tsatska fűzfapoéták fajtalan énekei” meg „fajtalan lutrikámos fűzfapoétáknak szemtelen beszéde” címmel bélyegzett virágénekeinket; vagy ha az írásbeliség különböző korából bár csak helyenként ránk maradt volna az énekelt, mondott, játszott dal- és szöveganyag teljes keresztmetszete!

Szem előtt tartva a dolgok természetes értékrendjét, ennek az írásnak a célja semmiféleképp sem a népszerűsítési szándék, nem is a messze gurult almák tisztára törlése. Megmutatás csak. A tisztábban látás érdekében.

EGY MŰBALLADA

Ma már mindenki előtt világos, hogy a népdalt nem úgy költi „a nép”, hogy egy-egy nótára alkalmat adó csoportosulásakor valakiben felöltött dallam- vagy szövegsorhoz egy másik éneklő új sort énekel. Ez a

kissé romantikus elképzelés gyakorlatilag — elképzelhetetlen. A népdal nótafák ajkán születik. Valaki szerkeszti őket tehát, csakhogy mind dallamukat, mind szövegüket illetőleg hagyományos formaigények külső és belső törvényei szerint. A csoportosulás csak a szájra kapásra, az eltanulásra ad alkalmat. Aztán a kezdeti forma alakul, változik, már egy közösség ízlése szerint, s válik egy közösség érzés és formavilágának eleven tükrévé, olyanná, ami vidékenként, falvakként vagy akár faluvégeként más és más árnyalatot mutathat.

Bár sok mindenben más, alapfokon hasonló a helyzet az epikai dalok, többek között a balladák esetében is. Ezek magva maga az esemény, melynek egyik lényeges jellemzője a konfliktusból eredő, jobbára tragikus vég, felépítésük egyik fő vonása pedig, hogy hagyományos formulák alkalmazásával, beépítésével alakul, melyek miatt teljesen különböző eseményekre épült balladák sokszor egymásból eredőnek vagy ronkíthatónak tűnnek. A kiválasztott tipikus esemény formába öntésekor, részint már az induláskor, de jóval inkább a terjedéskor a hagyomány „előre gyártott elemekkel” is szolgál. Aztán, egy-egy helyi eseményhez való idomulása közben új vagy újnak tűnő részlettel bővül a ballada, amit a továbbterjedés megtart, leválaszt vagy mással helyettesít, s ezzel a variációképzés számtalan lehetőségének nyit kaput, hisz az elemek, a formulák nem mindig maradnak a formai változatok keretein belül, hanem velük sokszor maga a cselekmény is változik.

A műdal, a műballada írott, fixált szöveg és ugyanilyen dallam. A szájhagyományos terjedés ezen is változtathat, alakíthat, ha a közösség elfogadja, éneklí, az írott forma azonban sokszor (sokáig?) visszanyarítja a változatképzést az eredeti külalakhoz. A népdalt az egyik faluban így éneklí, a másikban úgy. A népdal esetében a „nálunk ezt így éneklí”-hez nem lehet hozzáfűznivaló, legfeljebb az, hogy „ez szebb” (s ez lehet ízlés dolga is) vagy hogy „tisztább”, s ez a dallamnak vagy a szövegnek a hagyományos rendszerekhez való közelségére vagy távolságára mutat. A műdalt is helyenként máshogy éneklí, nem is keveset, hisz hány műdal volt népdalképzés kiindulópontja! Itt azonban a „nálunk ezt így éneklí” mögött ott a megjegyzés: „pedig ez így van!”, az eredetire utalva.

A műdal ezzel eleve erőszakosabban hat a közízlésre.

A modern információs eszközök: a nyomtatás, a rádió, a televízió, a rögzítő, tudatosító hatást hihetetlen mértékben felfokozzák a dalkultúra, a dalízlés terén is. Egy-egy kiválasztott formában sokat forgatott népdal a tájanként képzett változatokat is visszaszoríthatja. Egy-egy jó énekes ma még nemegyszer több változatban is ismer egy dalt, néha „mi így énekeltek” és „a rádióból így tanultam” tudatos elválasztásával. De csak az énekesek java.

A műdal nem minden esetben készül hagyományos vagy ezekből eredő, általánosoként is elfogadható ízlésnormák figyelembevételével. (Egy-

egy szöveg, sokszor minden szakismeret nélkül is könnyen megítélhető — bődületes marhaság.) Műsorra tűzésének nem áll elébe gátként egy szűkebb népközösség ízlés- és érdeklődésvilága: tetszik-e neki, megtanulja-e, befogadja-e (akkor tovább terjedhet), hanem egyenest a nagyvilágba száll. A műsorba engedéssel a kisebb népközösség szerepét egyedek vállalják. S mivel már a középkorban sem a keresztvíz tette a keresztényt s nem vált tudóssá, aki talárt öltött, a megítélés mércéje sokféle. És mi minden nyom a latban?! Az énekes, a zenész kívánságai, az egyéni ízlés, az, hogy ki a szerző s nem az, hogy mit művelt stb. stb. Egy-egy nemzeti címkével védjegyzett műsor („magyar” nóta, csárdás), bár sokszor képviseli, nem mindig hú tükre a címkét adó közösség lelkivilágának.

Vannak azonban műdalok, melyeknél már szakismeret kell a könnyebb vagy nehezebb műfaji elhatároláshoz: „műdal”, „műdalos”, „műdal eredetű” számtalan átmeneti lehetőséggel, jegyek, tulajdonságok szerint. Az „eredeti” felderítése sokszor korántsem könnyű feladat, máskor véletlen műve, illetve hatalmas anyagismeretet vagy sok munkát igényel.

Egy-egy újabb kori nép- vagy műballada eseményének, keletkezési körülményeinek felkutatása ma még sokszor könnyebb, hiszen maga a szöveg is nyomra vezethet. Elsődleges alakjának és főleg szerzőjének felkutatása azonban korántsem egyszerű, még akkor sem, ha az esemény emberemlékezettel befogható közelmúltban történt. Felkutatásuk azonban sok érdekes adattal szolgálhat.

Az, hogy egy dal a népdalok vagy a műdalok kategóriájába tartozik-e éneklés közben nem érdekli túlságosan a „széles népréteget”, legfeljebb azokat a mi vidékünkön elenyésző számú népdalkedvelőket, akiknél ez már tudatos, s igen sokszor a szó pozitív értelmében kicsitodorosság is. (Az elmélyült hozzáértéshez szélesebb körökben hiányzik az útmutató, a specifikus zenei oktatás. Zömmel itthon képzett zenei oktatóinkból is hiányzik. Hol tanulták volna? Zenei anyanyelvi képzettségünk így önképzés, esetleg szerencse, és sajnos nem rendszeres, metodikus oktatás dolga ma sem.)

A bogojai molnárlegényről szóló dalt a gombosiak sajátjukként éneklék és szeretik. Sokan és szívesen tartják „népi” eredetűnek (a népballedák „értékeinek” tudatában), bár ez nem sok szakismerettel is kizárható. A köztudat Kálóczy Imrének tulajdonítja szövegét, a falu nemrég elhunyt krónikás naiv költőjének.

A dalszületés előzménye, maga az esemény sok mindenben kedvezően hatott az elterjedésre és a megrögződésre. A falubeli vízimolnárlegény, Pásti Lajos tragikus halála mélyen megrendítette az egész falut. A „fiatal halott” s a „tragikus halál” már önmagában véve is megrendítő té-

nyén kívül közrejátszott ebben az esemény dátuma: pünkösdi vasárnapja, s mindezt felfokozta, hogy tervezett jegyváltása napján történt.

A megéneklés azonban mégis „kívülről” érkezett, az 1940. május 26-ai *Reggeli Újság* hasábjain, a következő levél kíséretében:

„Kedves Pásti Lajos Öcsém,
mire szerencsétlen végzeted híre hozzám eljuthatott, Te már elpihentél a bogojai akáclombos temetőben... Nem kísérhettelek hát el azon az úton, amelyen pünkösdi bálba akartál menni, de amelyen éppen piros pünkösdi napján ének és cigányzene kísért, de a sírodba...

Azonban ezúton még az éneket és zenét is túljazongta a zokogás: megsirattak drága Szüleid, itthagytott Mátkád, legény- és lánypajtásaid és velük az egész falu apraja-nagyja, mert egyike voltál falud legérdemesebb, legderekebb legényeinek...

Elküldöm azért én is sírodra sirató virágcsokromat... De nem olyan virágot, melyet a napfény elhervaszthat, vagy zápor porba verhet, hanem olyat, amely a sírodról szívekbe, onnan nótás ajkakra szállhat, hogy még sokáig viruljon...

Itt küldöm hát szülőfaludnak e Rólad síró versemet és dallamommal együtt. Bennük legény- és lánypajtásaid testvérhangokra találhatnak. Zendüljön fel hát ajkukon e dal és őrizze sokáig a Te drága, fájó emlékedet:

BOGOJAI VÍZIMALOM

Bo-go-ja-i vízi-malom de las-sú a ke-re-ke,

Bo-go-ja-i molnárlegényt mégis szíven ü-töt-te.

Bo-go-ja-i molnárlegény pünkösdi pi-ros ró-za,

Bo-go-ja-i vízi-malom, jaj, de megsápasztot-ta.

„Ne sírj, ne ríj, édesanyám, inkább hallgasd szavamat,
Vedd elő a sifonérből az ünneplő ruhámat,
Tedd ide az ágyam elé pörge, kis kalapomat,
De messze kell elmenni a te szomorú fiadnak!

Ne sírj, ne ríj, édesanyám, inkább gyere közelebb;
Vedd elő a sifonérből a szép selyemkendőmet.
Küldd el az én galambomnak és tiszteltesd nevembe,
Hulló könnyét, forró könnyét csak ezzel törülgesse.”

Megállt már a vízimalom, nem jár lassú lapátja:
Most indul a molnárlegény az utolsó útjára.
Gyertek, lányok, muzsikával kísérik koporsóját,
Úgy sirassuk a pünkösdkor lehullott piros rózsát.

Bodroghy Szabolcs¹

A dal költője, rendes nevén Tóth Béla Bajmokon született 1901-ben, s Magyarországon, Berkesd határában halt meg 1952-ben. Elütötte egy autó. A második világháború előtt és alatt is a *Reggeli Újságba*, a *Szívbe*, a *Munka* című lapba, de a *Kalangyába* is írt, jobbára verseket, különféle, elég sokat változtatott írói név alatt (Bodroghy Szabolcs, Pogány Csaba, Vajky Lehel). Tébécés volt. A második világháború előtt hosszabb ideig Dalmáciában élt, Dubrovnik környékén. Itt Don Albertóként ismerték.²

Nem teljesen véletlen, hogy a falu köztudatában Kálóczy Imre nevével fonódott össze a Bodroghy-féle dal szövege. Kálóczy krónikás költője volt a falunak. Minden apró eseményről verset írt. Természetesen a vízi-molnárlegény tragikus haláláról is:

A MOLNÁRLEGÉNY TEMETÉSE

Bokrétás kalappal a pajtasai el-elkísérik,
A harangok bús énekükkel azok is a sírig.
A leányok is virágokkal az utolsó útján,
Könnyeiktől ma a ruháik el-árván:
A hosszú gyászmenet a trombitáktól zajos,
Piros pünkösöd napja fekete, bánatos.

Koporsóját követi tört, roskadozó
Édesanyja, a szavát hallani: fiam, eltávozó?!
Édesapja arcbarázdái csordultig könnyel,
Megtörtén csorog le, mellyel a por nyel el...
A nő testvérje ki kesergőn így siratá:
Aranyos testvérem el-mégy s itt hagyá?

A menyasszonya ki ma földig gyászba,
Zokogva kíséri el kedvesét a békesség honába.
Neked nyugtod lesz, de én majd sorvadám.
Nekem te voltál mindenem s itt hagyál?
Te voltál a Duna csillámló igaz gyöngye,
Te voltál a füzes partnak ékessége, tükre.

¹ — Hecskó Endre és Narainé szül. Pásti Mária (Gombos) útbaigazító információit ezúttal is köszönöm.

² — Herceg János író nyomravezető, jó néhány bajmoki megkérdezett, valamint Tóth Béla Szabadkán élő két nővérének adatszolgáltató információit ezúttal is köszönöm.

Tebenned magukat a habok szépítették;
Nyomajd a parton nefelejtsek díszítették.
Te is virág voltál, kelyhed tele mézzel,
Mely ma bánattal telt s innom kell...
Siratnak ma téged templomunk harangjai,
Elhallatszik messze, a trombiták szavai.

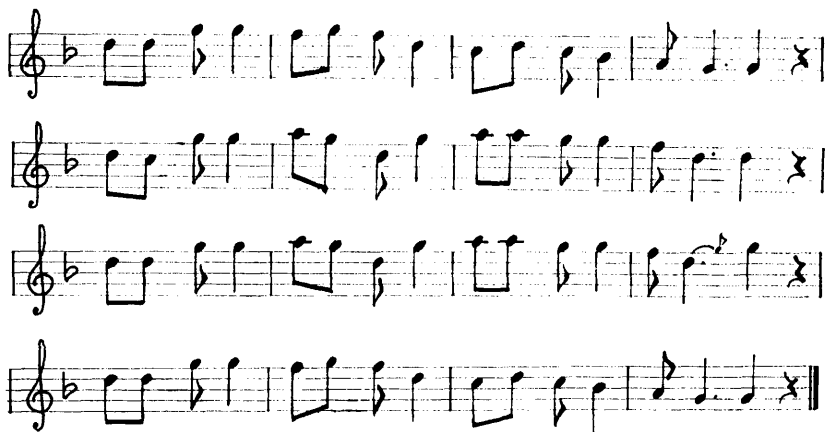
Messze megtörik pünkösdkor a csendet,
Másvitt öröm a séta s ma nekem gyászmenet...
Hallod-e a zenét miként a Titanicot sírja?
Vele együtt szívem... mely sajjón súgja.
Légy nyugodt, hantod majd ápolom,
Bele nyugszom én is jegyesem, ha el-bírom.

Kérdés hogy elbírom-e ha utam arra visz el,
Hol ma egy malom áll s nem kretyetel.
Gyászol az is a végzetnek színhelyén,
Nyalják, kérdezzélik a habok, hol van a legény.
Nincs itt. Pihen, ma virág nőtt a sírján...
Isten veled Lajos édes, piros pünkösöd napján.

Mondtam már, Isten veled, de még egyet érted...
A nótádat elfújatom melyet úgy szeretted.
„Piros pünkösöd napján vártalak én téged.”
Én is téged, szívem, bár szavam alant nem érted.
Gyűrűt akartál adni ugye? szép aranykarikát:
Helyébe mást hoztál, gyászos pünkösöd napját...

1940. V. hó 12-én³

Az esemény óta eltelt 37 év alatt csak a dallamon esett bizonyos változás. A „Tiszából a Dunába folyik a víz” címmel, Zentán, 1972-ben megrendezett népdalvetélkedő műsorába szándékosan beengedett dallam a gombosi menyecskekórus előadása szerint 5/8-os ütemű.

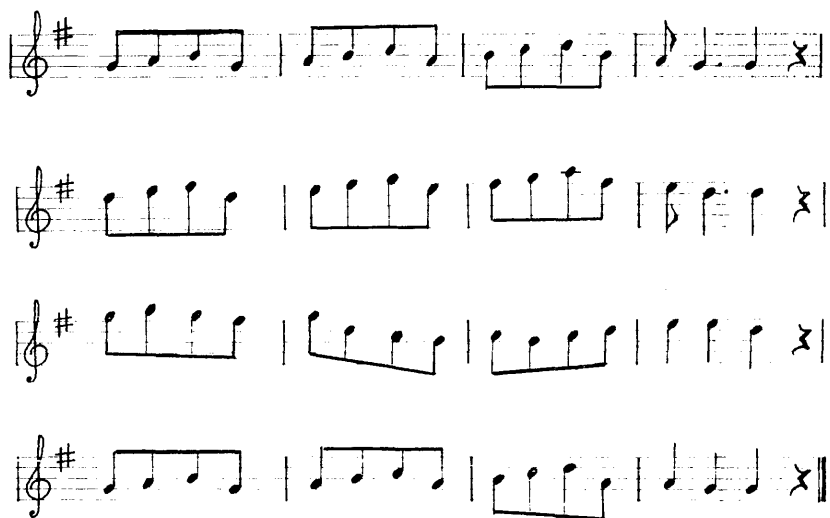

³ — Hogy az eredeti kéziratához hozzájuttattott, Bori Imre segítségét köszönöm.

Ez a ritmus valószínűleg az összekapaszkodott ringással van kapcsolatban. Ebben a lánytáncokra emlékeztet. De a Bodroghy-féle dallam is erősen (és következetesen) pontozott. (Vajon lehetséges-e, hogy Bodroghy is 5/8-osnak „képzelte el” a *Reggeli Újságban* közölt dallamot?)

Ugyanezt a balladát Kovács Ilona és Matijejics Lajos is közreadták két dallammal (*Gombosi népballadák*, Hungarológiai Intézet kiadása, Újvidék, 1975.). Egyik a fentivel azonos dallamvezetésű, 4/4-es ütemű, „Moderato” jelzéssel (énekelte Tamaskó Rozália, 60 éves).

A zentai népdalvetélkedő előkészületei alatt más dallamon is szalagra került (gyűjtötte és lejegyezte Bodor Anikó):

Ez a dallam azonos a ballada a *Gombosi népballadákban* közölt második dallamával. Ez már jövevénydallam, más dalból került a Bodroghy-dallam helyébe. (A gombosi füzet gyűjtői, feltehetően az adatközlők szavai alapján szintén Kálóczy Imrének tulajdonították a szövegét: „Egy gombosi jellegű ballada, egy tragédia, kicsi falunk kubikos költőjének, Kálóci Imrének szerzeménye, a több száz közül az egyik gyöngyszem. 1940-ben a dunai vízimalom fogaskerekei összetörték Pásti Lajos tizennyolc éves gombosi molnárlegényt, és ez a tragédia adta a dal szövegét.”)

A szöveg 37 év alatt mit sem változott.

A nép nem kottából énekel. A dallam szájhagyományként, a szöveg feltehetően leírással, azaz írásban terjed.

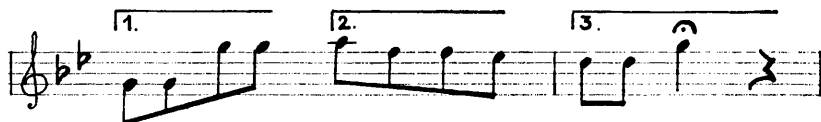
Hadd terjedjen. Munkánk erre véletlenül sem szándékozik hatni. Adalék csak a tárgy történet megismeréséhez.

EGY PONYVABALLADÁRÓL

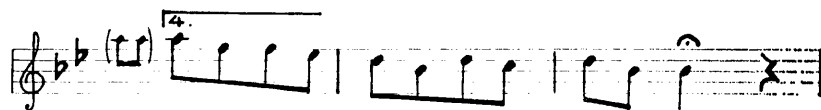
FÁTYOL IMRE NAGY BÉTYÁR VÓT A FALUBA

Énekelté: Bicskei Mihályné Balázs Ida, 44 éve

Parlando

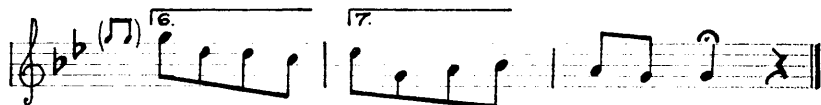
Fátyol Imre nagy betyár vót a faluba,

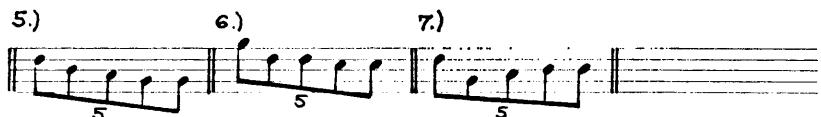
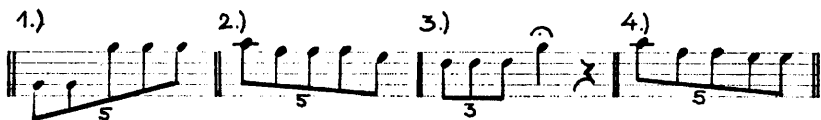
Sze-re-tő-je volt más szép asszonykája,

Szép Viktuskat a zsandárok is szeretnék,

Nem egyezt, hogy a betyárok megverjék.

Zsandár mondja: Jaj lesz neked, te betyár!
 (mer csak) Egyszer léped át a babád kapuját!
 (a) Piros véred kijontom én a földre,
 (hogy a) Szeretődöt én ölelgethessem meg!

Mesés volt a szép menyecske csodára,
 Derék, piros-barna, kacér orcája,
 Aki látta gusztrust kapott mind rája,
 (mer) Göndör haja leért az ina hajlására.

Azt mondja a szeretője a betyárnak:
 — Vigyázzék kend (mer) lesbe (j)áll két zsandár majd!
 — Jó, hogy mondtad, szívem legszebb virágja,
 Fokosommal fejbeütöm azokat!

Alig várták, hogy az udvarra kilépjen,
 Hatlövetű fegyverrel lőtték őt meg,
 Piros vérbe összeesett azonnal,
 Szeretője hajnalig rá volt borulva.

(a) Szép menyecske megbeszélte (j)a zsandárral,
 (hogy) Ne vallja be, hogy mé lett a halála.
 Azt mondják, hogy (csak) az utcáról behozták,
 (a) Zsandárokat fokossal megtámadták.

Fátyol Imre felesége odaért ríva,
 (de) Ű se tudta mi történt az urával,
 Azt sem tudta, hogy az ura bétýár vót,
 (de) Gondolhatta, mer otthon hálni nem szokott,

Gyűjtötte: Tripolsky Géza Oromhegyesen, 1971.

Az eseményről az adatközlő így nyilatkozik:

„— Hol hallotta ezt a nótát?

— Én az öregapámtú, Balázs Józseftű.

— A Fátyol Imréről mit tud?

— Hát, a Fátyul Imrérű azt hallottam, hogy vót neki egy nagyon szép szeretője, egy Százi Vittuska. Oszta a felesége nem tudta. A zsandárok is nagyon szerették vóna, de az nem egyezett bele, hogy...

— Ide való volt a Fátyol Imre?

— Az is, még a Vittuska is. Annak is vót ura, a Százi Vittusnak is.

— Oromhegyesi lakos volt mind a kettő?

→ Igén, Oromhégýesi. No, most hogy ez így történt, vagy nem így vót?... Én az én öregapámtú így hallottam.

— Nem mondta, hogy körülbelül mikor történt?

— Nem tudom. Nem monták. Hogy pontosan mikó vót, nem tuggyuk, de akkó még olyan világ vót, hogy a zsandárok a nevüket nem tutták léírni. Mer vót egy sógorom, az csendőr vót, vagy zsandár vót, oszt a nevit nem tutta léírni. Hát abba a világba vót.”

Egy korabeli újság (Bácska, 1890) az eseményről a balladától merőben eltérő hangnemben ad hírt:

EGY HÍRES LÓKÖTŐ HALÁLA

Április hó 25-e mindenkor nevezetes nap lesz Ó-Kanizsa és környéke lakosságának, mert e napon szabadult meg a lókötők díszpéldányától, Fátyol Imrétől. Fátyol Imre és társai messze-messze vidékekre el-elvándultak, s a nem eléggé őrzött lovat, farka juhnyáját tulajdonították el. Hogy Fátyol hányszor és hány helyről emelt el egyetmást, hogy mennyiszor volt csendőrkézen, csendőrök körmei között, s űlt a járásbíró-ság börtönében, annak leírása hasábokra terjedne; egy szóval kifejezve: számtalanszor... Többek között mint nevezetesen megemlítjük, hogy egy alkalommal Tóth József tetőhegyesi tanító bizott kocáját akarta elhajtani, de rajta vesztett, mert a tanító erősen megsőrézte puskájával... Ezt azonban semmibe se vette, és folytatta tovább mint jóraváló juhász a törvény által meg nem engedett mesterséget. A napokban a zentai határban eltűnt három darab juh, s hogy, hogy nem, a zentai csendőrség két közege őt vette szemügyre tetőhegyesi házában, valamint farkájánál kutatást akart foganatosítani. Fátyol, mint kinek mindenkor a legnagyobb rendben állott volna a szénája... a legerélyesebben tiltakozott eme becsületébe gázoló merénvlet ellen, s a buzgó csendőröket durva szitkokkal illette, és fenyegetőzött, ha el nem távoznak lakásáról... A csendőrök persze hogy nem ijedtek meg, s behatolni igyekeztek lakásába. Fátyol erre az egyik csendőrt galléron ragadta, ruháját leszakította, s a szolgálati fegyvert kezéből kicsavarni igyekezett, mire a csendőr hátralépett, és a támadót hasba lőtte. A golyó Fátyolon keresztül hatolt, melynek következtében egy óra múlva meghalt...

Az újság szerint a lakosság a hír hallatára, hogy Fátyol meghalt, „örömkönnyecket hullatott...” (Idézte Tóth István: *Betyárvilág a Tiszavidéken*, Magyar Szó — Tiszavidék, 1975. szept. 18., 11. old.)

A dalszöveg, az adatközlő s a korabeli újságcikk összevetése számunkra három szempontból érdekes:

A balladaköltő s az újságíró lényegesen eltérő álláspontonról ítéli meg ugyanazt az eseményt, melynek a magva egy oromhegyesi betyár lebukása s megöletése. Ez a különbség nemcsak a hangnemen tükröződik, sejlik fel és érződik át, hanem az esemény körülményeinek, lényegesen eltérő részleteinek leírásában is. Nem finom, „bőr alatti” hozzáállás-különbségről van itt szó, hanem a két szemlélet nyíltan, kereken, tárgyi adatokban tér el egymástól. S ha hozzászámítjuk azt is, hogy e feltehetően vásári célokra született ponyvaballada költője valószínűleg nem elsősorban társadalom-politikai meggyőződésből áll másként az esemény megformálásához, mint az újságíró, hanem csak azok ízléskövetelményét követve, akiket kiszolgált, mert olyan szempontból kellett érdekessé tenni a fabulát, hogy akiknek íródott, a vásári népnek (s nem a nyájas olvasónak) tetsszen, a szemben álló társadalmi különbségek az esemény mögött akkor is nyilvánvalóak. Sőt, tulajdonképpen egymás fényében válnak plasztikussá, szinte láthatóvá, kitapinthatóvá. A ballada betyárpartisága az újságcikk szélsőségesen hivatalos társadalom- azaz hatalom-

párti álláspontjával szembeállítva tűnik csak igazán elő a vers romantikusan túlzó, képmagyarázó, sokszor logikátlan filmkockái mögül. A lelőtt betyárra „szeretője hajnalig rá volt borulva”, de közben „megbeszélte a zsandárral”, hogy csak úgy, „az utcáról behozták” stb.)

Az újsághír Fátyol Imre betyárkodásainak szentel részletes figyelmet. A vers mindezt azzal intézi el, hogy „nagy betyár vót a faluba”, s a hatalommal emberi, (férfi) mivoltában kerül összeütközésbe, s ezért ölik meg. Betyár volta ebben nem mint ok, hanem mint alkalom, mint motiváció, népi nyelven szólva szinte csak mint kifogás játszik szerepet.

Az esemény minden jel szerint erősen összefonódott, valós részleteinek ismerete feltehetően sok érdekes relációt világíthatna meg. Az, hogy melyik írás áll közelebb a valósághoz, melyik tükrözi hívebben az eseményeket, sok mindenre rámutathatna, de ez a szemben álló két híradás egymástól való távolságát mérve másodlagosnak tűnik.

Formai szempontból a balladaszöveg kiáltoán vásári ponyvaballada. A vele való foglalkozásra nincs elég esztétikai indok.

Érdekesebb adat az *esemény pontos dátuma*: 1890. április hó 25-e. Eszerint a betyárgyilkolás nem egészen fél évvel esett későbbre, mint egy másik balladává énekelt gyilkosság ugyanezen a tájon, a közeli „váraszon”, Zentán. (1891. november 17-én Piszár Pali módos gazdalegény kocsmái verekedés folytatásaként megölte Kazinczi Ferenc szintén módos gazdalegényt. Az erről költött balladát több változatban lejegyeztük. Bővebben lásd: „Emberek, sorsok, balladák”, HITK. III. évf. 1971. 7. sz.).

Az időbeli s térbeli közelség szinte magától vet fel néhány kérdést: Lehet-e a két balladaszöveg költője, megindítója azonos személy? Amennyiben az, hogy vált az elsőből helyi népballada több változatban, s az itt közölt másik miért maradt meg vásári szinten? Annál is inkább, hisz a Piszár Pali—Kazinczi Ferenc-ballada tárgyát képező esemény voltaképpen szimpla gyilkosságügy, míg Fátyol Imre halála körül jóval több nagyobb feszültségű, szinte alapfokú balladai részlet torlódik össze. (Csak a két hír adatai alapján is egy drámára való, bonyodalmakkal, törésekkel.) A két ballada közti stíluskülönbségek mégis akkorák, hogy nehéz lenne azokat a megtett út, a terjedés alatt esett változásoknak tudni be, azt is csak az egyik esetben. A Fátyol Imre-ponyvaballada ismeretlen költője tehát nem látszik azonosnak a Piszár Pali-ballada költőjével az idő- s a térközelség ellenére sem.

A Fátyol Imre-ballada *dallama* parlando ütemű, régi stílusú dallam. Vidékünkön erősen elterjedt, s változatai viszonylag könnyen gyűjthetők ma is. Ma főleg epikai és pásztor (juhász) szövegeket kísér. Több változatban is lejegyeztük.

Az újabb keletű, főleg helyi eseményeket megéneklő balladák általában ismert dallamokra születnek. Ez történt a Fátyol Imréről szóló ponyvaballada esetében is.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A RIPORTTÓL A SZOCIOGRÁFIAI TANULMÁNY FELÉ

Dudás Károly: *Szakadó*, Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1977

Mesebeli legkisebb fiú — írtam a *Szakadó* utolsó lapjára még a tavasszal, arra gondolva, hogy e felkiáltójelekkel ellátott bejegyzés emlékeztetőnek s kiindulópontnak egyaránt megfelel majd, ha a könyvet ismét előveszem. Utóbb azonban nem sokra mentem a kurta megállapítással, hiszen Dudás Károly nem tarisznyásan, hamuban sült pogácsával vág neki újra meg újra a vidéknek, a célja sem az üveghegy túloldalán van, hanem falvainkban, ahova vasbocskor nélkül, gépkocsin is eljuthat az ember. Újra végigböngésztem hát a kötetet, s amit a vörösmarti odúlakók, az egykedvűen kocsmázgató harasztiak, a szórványtelepüléseken magukat nem lelő fiatalok, a csendes szavú, riadt tekintetű kispestiek arcélei s a gyomfelverte, elnéptelendő falusi udvarok elébem rajzolódtak, már tudtam, honnan származik a legkisebb fiú képzete. Ez az okos, leleményes mesebeli hős igazságkereső tiszta akaratral indul el mindig kalandos útjára, s Dudás Károly falujáró riporterkedését, bármennyire furcsán hangzik, szintén ez az akarat táplálja, még ha a szerző tudja is, hogy kiszálásaival mit sem változtathat a semmibe révedő, elárvult öregek életén, a tömeges elvándorlásón, a magántermelőknél sok tekintetben még bizonytalan helyzetén, egyszóval mindazokon a tényeken, amelyek társadalmunk egészének fejlődéséhez képest lemaradásról tanúskodnak, s mielőbb megoldandó gondot jelentenek. Érthető hát, ha Dudás Károly, aki maga is egy falu közösségéből szakadt ki annak idején, nem tudja egyszerű kenyérkeresetnek felfogni munkáját, nem tud a közönyös szemlélődők módján „színes” írásokban megnyilatkozni, hanem mindig együttérzőn nyúl a toll után, mint azt kötetének egyik eszmefuttatása is szépen bizonyítja. „Az ember megfogadja, tájára se néz többé a falunak, ír inkább a villák, a nyaralók, a vikendházak áldásos elszaporodásáról, a munkacsarnokokban csillogó gépóriásokról, a siteregve-világítva ömlő lágyacélról, a zajátalomról, a levegő szennyeződéséről, a zöldövezetek, játszóterek, vidámparkok hiányáról, akármiről... Aztán valahogy megint csak eljut

egy világvégi kis faluba, s minden kezdődik előlről” — olvashatjuk az *Itt élünk egymás mellett* című riportban, s ez a néhány soros vallomás két okból alapvetően fontosnak látszik. A „valahogy megint csak eljut” az ember meggyőzően tárja fel Dudás Károly szolidáris ihletének és magatartásának természetét, az idézet elején álló „fogadkozás” pedig egy erős lelkiismereti háborgásra utal. Elsősorban nem az ébresztgeti ugyanis az íróban a falu „megtagadásának” hangulatát, hogy egyforma vagy igen hasonló jelenségeket kell észlelnie csaknem minden környezetben, hanem hogy tapasztalatai közül gyakran épp a mélyen leverőek kerülnek előtérbe, s nyerne maradáno formát. Ez a tünet kishitűbb pillanataiban nyilván őt magát is afelől győzte meg, hogy csakugyan nem képes a „teljes valóság” szálainak összefogására, hogy valóságszemlélete egyoldalú, mint hangoztatták itt is, ott is indulásakor. A *Szakadó* tanúságaként azonban az efféle, alkotóerőt lekötő, szétforgácsoló töprengésnek itt vajmi kevés reális alapja van. Dudás Károly korántsem a célból fordul a falu világa felé, hogy az elesettek, a zsákutcába jutottak sorsát ecsetelve, tendenciózusan a legsötétebb színfoltokat hozza előtérbe. Ellenkezőleg, minden lehetőséget megragad, hogy a vajdasági parasztság életének kedvező jelenségeit is rögzítse. Körültekintő riportot ír az adai Halász József Mezőgazdasági Ipari Kombinát földműves-nyugdíjaztató akciójáról, leplezetlen rokonszenvvel mutat be néhány föld mellett kitartó, korszerű gazdálkodásra berendezkedett fiatalembert, elcsitul lélekkel vezeti végig olvasóját a „pingáló” szlovák asszonyok faluján, Kovačicán stb. S ez érthető is, ha meggondoljuk, hogy Dudás Károly nem a múlt felől szemléli a jelent. Nem a régi falusi életforma felbomlása bántja, nem az időből kihullott, zárt közösségek állóvizének megbolydulása aggasztja, hanem az, hogy a gyors, nemegyszer alkalmazkodási időt sem hagyó változások egyeseket tétova sérültté ostromolnak, másokat meg még mindig el sem érnek. Számára, ihletének jellegéből következően, nem az a fontos, hogy a mérleg serpenyőjében hogyan oszlanak meg a súlyok, s így legtöbbször mellőzi is az azonos súlyok alkalmazásának gyakorlatát. Ha beszélgetőtársa, tegyük fel, panaszokkal ostromolja meg, ha a falu trespedségét, érdektelenségét hánytorgatja föl, nem kutat ellenpontok után, nem nivellál mindenáron, és nem magyarázgat vagy oktat, mert az emberek „fö-lötti” igazság kevésbé érdekli. Maradéktalanul egy-egy párbeszédre, találkozásra próbál hagyatkozni, s az olvasóra bízza a feltárt helyzeteket.

Mindez természetesen csak általánosságban van így. A kötet a hetvenes évek elejétől napjainkig készült riportokból nyújt válogatást, s ez a viszonylag hosszú időszak érthető módon kisebb-nagyobb koncepcióbeli változásokkal eredményezett Dudásnál. A korábban írt riportokban fiatalos indulatai még átforrósították a szituációkat, s bár patetikus kitöréseikig nem vitték el soha, stílusán azért át-áttört egy nem is egészen érdektelen „irodalmi” fény. Képei ilyenkor kiteljesedtek, tájleírásai a lélek rezdüléseit követték, s esetenként a „drámai” valóságanyagot ő maga is

megtoldotta néhány komor utalással. A riport így olvasmányosság tekintetében kétségkívül nyert valamennyit, ám a tények beszéde és az írói beszéd közötti kellemetlen disszonancia lépten-nyomon belerontott mégis a szövegbe. Később fokozatosan leépítette, kiküszöbölte az érzelmileg túlexponált részleteket, s rátalált arra a látszólag szenvtelen, magabiztos hangra, amely Németh István riportjainak oly megkülönböztetően értékes sajátja. Dudás persze nem másolja vagy utánozza Némethet, még a helyszínválasztást illetően sem. Míg a *Zsebtükör* szerzője, írói munkásságának tapasztalatait is kamatoztatva, a riportnak egy zártabb, lekerekítettebb, mondhatnánk, szépprózai változatát dolgozta ki, addig Dudás Károly a több mozaikkockából összeálló, terjedelmesebb és terjedősebb, de több valóságstíkot megmozgató és egybejátszó riporttal kísérletezik, amely már a szociográfiai tanulmány felé mutat előre. S valójában épp ennek örülhetünk igazán. Ha lesz rá módja, mert tehetsége kétségkívül van, talán már a közeljövőben meglep bennünket egy olyan hosszabb lélegzetű, nagyon hiányzó dolgozattal, amely ha nem is a „teljes valóság” képével, de valóságunk valamely részének teljes értékű képével a kételkedőkben is megerősítheti majd a legkisebb fiú törekvéseinek igazát.

UTASI Csaba

AZ ÖNIGAZGATÁS MINT ELMÉLET ÉS MINT FORRADALMI GYAKORLAT

Edvard Kardelj: *Szocialista öngazgatás*, Fórum Könyvkiadó, 1976

A marxizmus klasszikusai tudatosították, hogy a társadalom lényegét és tartalmát a benne érvényesülő termelési viszonyok határozzák meg. A termelési viszonyok alapját pedig a tulajdonviszonyok adják. Ennek ellenére a szocializmus tulajdonviszonyainak kérdése a marxista elmélet egyik legkevésbé feldolgozott része volt, egészen a jugoszláv öngazgatás elméletének és gyakorlatának kialakulásáig. Pedig az idő már rég megkövetelte a kérdés tisztázását, hisz egy téves gyakorlat hatására, a sztalinizmus befolyása alatt, a marxista elmélet még azt sem feszegette, mi a különbség a kapitalista társadalmi rendszeren belüli állami tulajdon meg a szocialista társadalmi rendszeren belüli állami tulajdon között, hanem ezzel kapcsolatban megelégedett néhány általános szöveg ismételtetésével. A jugoszláv marxisták történelmi érdeme, hogy az öngazgatás gyakorlatát formálva, és a gyakorlat tapasztalatait elméletileg feldolgozva, megbírták a szocializmus tulajdonviszonyainak kérdéseivel is. Ebből a szempontból történelmi jelentőségű Edvard Kardeljnek a társadalmi tulajdon-

ról szóló fejtegetése és általában az öngazgatás elméletének feldolgozásával kapcsolatos munkálkodása, amelynek néhány fontos terméke most magyar nyelven is napvilágot látott a Forum Könyvkiadónál készült gyűjteményben.

Edvard Kardelj válogatott tanulmányainak kötete öngazgatásunk több fontos állomásához, lényeges mozzanatához fűződő fejtegetést tartalmaz. Ezzel magyarázható, hogy a cikkek jellegük szerint nem egyformák, és így maga a gyűjtemény sem bír olyan belső egységgel és elméleti értékkel, mint ha egyetlenegy kérdés vagy az öngazgatás problematikájának átfogó feldolgozást adná. Ettől eltekintve azonban az olvasó választ kap az öngazgatás elméletének és fejlődésének néhány fontos kérdésére, és az itt megjelent fejtegetések alapján teljesebb képet formálhat az öngazgatás elméletéről.

Az öngazgatás elmélete megfogalmazásának alapja Edvard Kardelj műveiben a társadalmi tulajdon meghatározása: „A társadalmi tulajdon valójában ama társadalmi, gazdasági, politikai és jogi viszonyok összessége, amelyekben a társult munkában dolgozó emberek kapcsolatba lépnek a közös termelőeszközök — az együttes illetve társult munka feltétele — alapján, mégpedig az említett eszközök fölötti rendelkezés, valamint a termék illetve saját munkájukkal megteremtett jövedelem elsajátításának egyenlő joga és felelőssége alapján.” (225—226. oldal) A társadalmi tulajdon fogalmában kifejeződő társadalmi-termelési viszonyok megértésének kiindulópontja a közös és egyedi közötti bonyolult dialektikus viszony megértése: „Noha a termelőeszközök közösek, azok egyszersmind minden egyes dolgozó munkájának objektív feltételeit is jelentik és a munkás egyéni jogainak forrásai is ezekkel az eszközökkel szemben.” (226. oldal)

Ez a látszólag pusztán elméleti meghatározás mély forradalmi tartalmat hordoz, mert a szocialista fejlődés minden elferdülése és a dolgozóktól való mindennemű elidegenedés elleni harc alapján szolgál. Azt fejezi ki ugyanis, hogy a társadalmi tulajdon ténylegesen az egész társadalom, nem pedig a társadalomtól elidegenült bármilyen képződmény tulajdona, egyszersmind — éppen ezért, mert nem idegenül el a társadalomtól — valamennyi egyednek, a társadalom valamennyi tagjának a tulajdona. Ezzel egyúttal Kardelj megfogalmazta a szocializmus építésének és egyben az öngazgatás fejlődésének legbonyolultabb problémáját is: hogyan lehet szavatolni, hogy a társadalmi tulajdon valóban egyenlő mértékben és közvetlenül legyen az egyedek tulajdona is. Nem vitás, hogy ezzel a megfogalmazással hosszú távra megadta a szocialista örök tudatos tevékenységének célját és alapját is: az ily módon értelmezett társadalmi tulajdon következetes érvényesülése csak hosszú folyamat eredménye lehet, és ebben a folyamatban minden elakadás a társadalmi tulajdon bizonyos megcsorbulásával jár.

Ha például a társadalmi tulajdon közösségi mozzanata elszakadt az egyedektől, a dolgozóktól, önállósul és abszolutizálódik, létrejön az ál-

lami tulajdon, amelynek jellemzésére Edvard Kardelj ezt hozza fel: „A bürokrata és technokrata nézetek védelmezői úgyszólván még tegnap is síkraszálltak az államtulajdonosi viszonyokért a termelésben és a társadalmi munkában, kisajátítva maguknak azt a jogot, hogy a munkásosztály nevében beszéljenek, és hogy monopolisztikus, illetve államtulajdonosi módon gyakorolják az igazgatást a munkásosztály többletmunkája fölött. Az ilyen monopólium eszmei védelmezői az osztályharcot azonosították az államapparátus hatalmával, a munkásosztályt az államapparátus uralgó rétegével, a proletariátus diktatúráját pedig ennek az apparátusnak a társadalmi szerepével.” (110. old.)

Az öngazgatás gyakorlata azonban azt mutatja, hogy a társadalmi tulajdon nemcsak a közösségi elemek elidegenülésével és önállósodásával szakadhat el az egyedektől, a dolgozóktól, hanem lehetséges az egyedi elemnek, mozzanatoknak az önállósulása, elidegenülése is, ami szintén a társadalmi tulajdon megcsorbulásához, az úgynevezett csoporttulajdon kialakulásához vezet. Ezzel a tünettel találtuk magunkat szemben az öngazgatás fejlődésének első szakaszában, amikor az öngazgatás tulajdonképpen, gyakorlatilag, a gyár falai közé szorult, a dolgozók gazdálkodási egységére, vállalatára, közvetlen közösségére korlátozódott. Ezzel a vállalati falain belül jelentkeztek a csoporttulajdonosi elemek, a vállalaton kívül viszont vagy az állam bürokrata-technokrata beavatkozása, vagy a piac anarchiája érvényesült. Mint Edvard Kardelj írja: „Az az ellentmondás, amely egyrészt a vállalatokban folyó öngazgatás, másrészt pedig a társadalmi újratermelés keretében meglevő államtulajdonosi viszonyok és bürokrata-technokrata monopólium kialakítására irányuló törekvések között fennállt, az ismeretes gazdasági és politikai problémákhoz vezetett.” (136., 137. oldal)

Edvard Kardeljnek a társadalmi tulajdonnal mint az állami tulajdon és a csoporttulajdon felszámolásából eredő társadalmi kategóriával kapcsolatos fejtegetéséhez szorosan odatartozik annak elméleti megindoklása is, hogy az alkotmányfüggelékek életbe léptetésével milyen változásokat eszközöltünk a társadalom struktúrájában, hogy az öngazgatás és annak alapja, a társadalmi tulajdon érvényesülhessen: az öngazgatás kiterjesztése a társadalmi újratermelés eszközeinek egész körforgására; az állami jogi intézmények, szervezetek és rendelkezések idomulása az öngazgatási integráció szükségleteihez; a társadalmi munka úgynevezett gazdasági és nem gazdasági részének integrációja; a küldöttrendszer és az öngazgatási érdekközösségek létrehozása; a szervezett szocialista erők szerepének növelése; a kommuna szerkezetének fejlesztése; a nemzetek és nemzetiségek közötti viszony továbbfejlesztése stb.

De még alkotmányos, törvényes, gyakorlati intézkedéseink és rendszabásaink elméleti feldolgozásánál is fontosabb annak a folyamatnak a megvilágítása, amely az öngazgatás, a társadalmi tulajdon fejlődését szavatolja: „Forradalmunk lendülete elsősorban azért győzedelmeskedett

és aratott sikereket, mert nem rámaszkodott sem a szubjektív dogmákra, sem pedig a gyakorlat pusztá pragmatizmusára és empirizmusára, hanem a tudatos és alkotó szocialista forradalmi akcióra, amely előrelépést jelentett a munkásosztály jelenlegi és hosszú távú történelmi érdekeinek megvalósításában, és amely a maga céljainak és feladatainak helyénvalóságát szakadatlanul a gyakorlatban ellenőrizte és helyesbítette.” (231. oldal) A világ átalakítása forradalmi gyakorlatának egybekapcsolódó, egymást átítató dialektikus szakaszai tehát: a problémák tudatosítása, a megoldásnak az alkotmány, illetve törvény erejű megfogalmazása, a gyakorlat átalakítása a tudatos társadalmi tett által megtalált megoldások szellemében és a gyakorlat szakadatlan kritikai felmérése, a gyakorlat iránt következetesen kommunista tudatos viszony.

Ebben a szakadatlan folyamatban fejlődik az öngazgatás, haladunk a társadalmi tulajdon mint szabad termelők közösségének anyagi alapja felé. Erre az állandó folyamatra és soha nem lanyguló forradalmi gyakorlatra készíti fel és fegyverzi fel a jugoszláv kommunistákat Edvard Kardelj elméleti munkássága, amelynek néhány gyöngyszemét most a vajdasági magyar olvasó is kézhez kapta.

BÁLINT István

TOBB, MINT MŰVÉSZELETRAJZ

Molnár Gál Péter: *Emlékpróba*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977

1.

Sajátos a színház és a könyvek kapcsolata. Nemcsak a drámákat tartalmazó könyvekre gondolok, sőt ezúttal elsősorban nem a színműkötetekre, hanem a színházról, a színház jelentős egyéniségeiről írt könyvekre. A színháznak szüksége van a vele foglalkozó, a róla szóló könyvekre — ezekben folytatódik az, ami két-három órányi létezés után szédületes gyorsasággal múlttá válik, este fél nyolctól tízig, fél tizenegyig él csak, hogy azután mindössze a nézők halványodó emlékfoszlányaiban, sárguló fényképeken, egy-egy leírásra is vállalkozó kritikában maradjon fenn. A pillanatnak élő művészet is igényli az örökkévalóságot, a maradandóságot. És ezt vállalják magukra a színházról írt könyvek, a színész- és rendezőportré, a stílus- és művelődéstörténeti dolgozatok — mindazok a munkák, amelyek az egyes előadások részleteinek leíró megörökítésére vállalkozva próbálják a maradandóságnak átadni a pillanat művészetét. És éppen ezekből a munkákból van a legkevesebb a színházi szakirodalomban. Nyilván azért, mert az élmények megörökítésének, az emlékek

megidézésének ez a legnehezebb formája. Meg kevés olyan szenzibilitású ember létezik ebben a szakmában, aki a színház és az irodalom világában egyformán otthonos, aki színházi szemmel nézi az előadásokat, rögzíti a beállításokat, a mozdulatokat, és ezeket az íróember hajlékony kifejező stílusával tudja az olvasónak továbbadni.

Ahogy a színház mindinkább megpróbál az irodalom gyámsága alól megszabadulni, önállósodni kíván, olyan mértékben kényszerül változásra a színházi kritika és a színháztörténet írása is. Mind a folyóprodukción méltató-mérő bírálat, mind pedig a pillanatot az örökkévalóságba átmentő történetírás szükségszerűen közelít a leíró módszerhez. Nem irodalmi, hanem színházi fogódzókat keres véleményének igazolására, illetve az élmény valóban színházi természetű megőrzésére. A modern színházi kritika és történeti szakirodalom nem az irodalom felől közelít a színjátszáshoz, hanem a színszerű részletek, jelenetek elemzésével mond véleményt, állít emléket, idézi meg az egykori előadásokat. Egy jelenet, egy mozdulat, egy ruha vagy díszletrészlet elemző bemutatása többet mond, pontosabban minősít a legerélyesebb kinyilatkoztatásszerű ítéletnél, a tetszést és értéket nyilvánító jelzők egész skálájánál. Ezt minden bizonyítási igyekezetnél beszédesebben igazolhatja, ha egymás mellé állítjuk egy régi előadás hagyományos, tehát inkább irodalmi, mint színházi szempontú kritikáját és ugyanannak az előadásnak egy színházibb szemléletű, a játék részleteit rögzítő leírását. Az előbbi inkább a kritikus vélemény marandó nyomaként él, ami bizonyos esztétikai és történeti vonatkozásokban szintén jelentős és értékes, de amiben a színházi élmény csak másodlagos, járulékos mozzanat. Az utóbbi viszont a színjátszás művészetének a szellemét őrizte meg és éleszti fel. Az első változatba foglalt véleményt szinte szükségszerűen el kell hinnie az utókornak, lévén, hogy fantáziája és színházkultúrája segítségével bárki maga elé képzelheti az egykori előadás jeleneteit, néhány részletét, és így személyes élménnyé válhat az is, amit sohasem volt alkalma látni.

A múltidézés efféle könyvei a színjátszás művészetének felbecsülhetetlen értékű, elválaszthatatlan kísérői — igazi szellemidézők.

2.

Ilyen könyv Molnár Gál Péter Gellért Endréről írt színháztörténeti munkája, az *Emlékpróba*, amely a legszínházibb jellegű irodalmi vállalkozása a magyar nyelvű színházi irodalomnak. A szerző előző könyvei, a nagyszerű színészportrékat tartalmazó *Olvasópróba*, a három jelentős magyar rendező (Major, Várkonyi, Marton Endre) részletesen megrajzolt pályaképe, a *Rendelkezőpróba*, az új színázi törekvéseket számba vevő-ismertető *Izgága színház*, a nézőket „színházul” látni tanító apró megfigyeléseket esszékké lényegítő gyűjtemény, a *Színházi holmi* és Molnár Gál *Népszabadság*-beli kritikusi ténykedésétől logikusan vezetett az út a

sajátos módszert, hozzáállást kiteljesítő, a múltat elevenné tevő, egyszerűen színháztörténeti és színházesztétikai munkának tekinthető *Emlékpróba*ig.

A színjátszásnak ez a fajta szemlélete Molnár Gál egész kritikusai, esztétikai és történetírói munkásságának a meghatározója, de mégsem holmi álszerénység, hanem az alkotó embernek a saját munkájában való kételye fogalmazza meg benne, éppen ebben a könyvében, az ilyen jellegű színházi irodalom művelésének az értelmét mérlegelő sorokat:

„Van-e értelme mindennek?

Kamaszkorban látott, negyedszázada leszerelt előadásokat papíron megeleveníteni?

Sosem látott színházi estéket megkísérelni kitalálni és szavakból újraépíteni? Mások elejtett megjegyzéseiből, fakó és ügyetlen, sebtiben odavetett sablonjelzőkből vagy kritikusai elszólásokból, hírlapkritikák összehasonlításaiból kifundálni: mi miért ütköztette meg a kritikust vagy ragadta magával?

Érdemes-e apró emlékkövecskékből aprólékos és hosszadalmas munkával összeszerelni egy bizonytalan képet, ami sohasem lehet olyan, mint az eredeti? Még a legaggályosabb tárgyilagossággal sem fõsthető újra az illékony színházi tünemény...”

A kétkedés mondatai egyszerre mutatják a szerző maga vállalta múltidéző eljárását és a vitathatatlanul sajátos hozzáállását, színházi nézőpontját. Sõt még valamit, Molnár Gál Péter nemcsak egy kiváló színházi egyéniség művészi útját rajzolja elénk, hanem ennél sokkal többet — néhány évtized, elsősorban az 1945 és 1960 közötti színházi életet. Portrét ad, Gellért rendezéseit elemzi, főleg ott sikerült szavakkal „bekeríteni az előadást”, ahol tárgyi fogódzókat talált („...ki lehetett indulni a kellékekből, a korhú viseletek és korhú környezetek színpadi világából”, ahol „...segített a játéknak a fizikai cselekvésekben megjelenő taglejtés- és mozgásszöveve, vagy az értelmezés egyéni hangsúlyai vezettek el a hajdani előadás fontos pontjaihoz, lényegéhez”), de nem elégszik meg pusztán az előadások élesztgetésével, utal a konkrét szellemi, társadalmi viszonyokra — az előadás sohasem az adott pillanattól függetlenül születik —, és előremutat egészen a legújabb magyar színházi viszonyokig, a jelenig tágítja a múlt tanulságait. Ez nemcsak abból a felismerésből táplálkozik, hogy még az olyan jelentős színházi emberek, mint amilyen Gellért volt, sem zárhatók önkörükbe, hanem Molnár Gálnak abból az igényéből is, hogy a színház mindig jelen idejű, a múltból megidézett színház is. Némi túlzással talán azt is mondhatnánk, szerzőnk azért rajzolta meg Gellért Endre művészi arcképét, hogy közvetve egykor színháztörténetet írja meg. Gellért „csak” afféle fókusz, akinek rendezői pályája másfél évtized esztétikai, erkölcsi, sőt politikai változásait is egyesíti. A színháztörténetben nem ismeretlen az egy ember köré rajzolt környi szélességű tabló, a művészetrajzok nagyjából mind

ilyenek, de újdonság — legalábbis a magyar nyelvű szakirodalomban — az a forma, amit szerzőnk választott: Gellért legjelentősebb rendezéseinek rekonstruálásával, a hajdani látvány, az elfelejtett megoldások, mozdulatok megidézésével rajzolni fel a rendező művészi pályáját. Ehhez azonban a leglényegesebb feltétel, hogy az életrajzírónak olyan jó, biztos színházi szeme legyen, mint Molnár Gálynak, hogy legalább annyit tudjon a színházról, mint ő.

3.

És ez az „annyi” tulajdonképpen rengeteg, minden.

A könyv egyes fejezetei a legjelentősebb Gellért-rendezéseket idézik meg, de sohasem a globális élmény mindent öszemosó, a kivethetlenségig általános szempontok szerint, hanem az ellenkező oldalról, a részletek felől építve újra az előadásokat, az új társadalmi-emberi körülmények között készült első Gellért-rendezéstől, a Viharos alkonyattól a gazdag pálya megannyi jelentősebb állomását, Az elveszett levelet, a Kaméliás hölgyet, az Ármány és szerelmet, a Revizort, a Ványa bácsit, Peer Gyntöt, valamint a Háy-, a Móricz- és az Illyés-művek megjelenítéseit. S hogy a módszer, a mozaikkockák egységes képbe szerelése, valóban járható utat példáz, hogy a részletek egységes egészzé, az apró megfigyelések határozott körvonalú szemléletté állnak össze, azt az *Emlékpóba* olvasói számára elsősorban az a felismerés jelezheti, hogy egyszerre elevenedik meg előttünk egy-egy előadás és válik mindegyik Gellért-rendezés önmagán túlmutató színház-, kor-, stílus-, sőt magatartás-történeti jelentőségűvé. Molnár Gál elemzéseiben az is benne van, amit az előadások nézői csak érezhettek, de az élmény és az adott körülmények közelsége miatt nem láthattak mindig tisztán.

Amikor a Viharos alkonyat Kupriánov matrózának színésztől színészig való vándorlásáról tudósít, akkor pontosan rajzolja elénk egy kor társadalmi-politikai-művészi hőszemély-követelményét és ennek változásait. Amikor Priestley Veszelés fordulójáról írva egy nagy asztali öngyújtó játékbeli szerepét vizsgálja, a drámai feszültséget mutató, a detektívjáték résztvevőinek állapotát jelző funkciójára is figyelmeztet: az öngyújtó, amit lehet „felemelni az asztalról”, lehet „felkattintani a fedelét”, lehet vele „tüzet csiholni”, lehet „visszakattintani a fedelét” s amit lehet „helyre tenni”, attól függően, hogy hangja „koppanó vagy lágyan bártortalan”, kézbevétele lehet „türelmetlen vagy flegmatikus”, a vele való rágyújtás lehet „ingerült” vagy „az időnyerést célzó hangsúlyozottan ráérős”, Molnár Gál elemzésében igazi színpadi kellékké lép elő, drámai szerepet kap. Amikor arról ír, hogy az Úri muri nem tudom hányadik előadásán egy jelentéktelennek látszó színészcsere történt, akkor ezt annak illusztrálására használja fel, hogy az előadásból kilógó színész milyen kárt okozhat, megtöri az előadás ritmusát, pedig mindent úgy csinált,

mint az elődje, csak annak fenntartás nélkül elhitték, hogy a fogadó nagytermén ment végig a húsz tojásból készült rántottával, az új színész pedig a színpadon ment végig, s egyszerre felborult egy jelenet ritmusa. Amikor az Ármány és szerelem Millernéjének kávézását írja le, akkor arra mutat példát, hogy a jó rendező — Gellért — hogyan tud a színésszel kibontatni egy egész jellemet, sőt világot megmutatóan a kétszavas írói utasításból „kávét iszik”. Millerné „pompázatos világhörbölést” végez, a „mindenséget befalni vágyó kozmikus étvágyat” produkálja, ami nemcsak rendezői ötlet, hanem több ennél: „... ezzel már be is indította a tragédia polgári végzettségének működését. Nem istenek, nem a sors, nem az öröklöttség meghatározásai teljesítik be Millerék végzetét, hanem a polgárlétük korlátaiból fakad mindaz, ami majd sújtja őket. Egy hatalmas étvágyú anya, aki ennyi szenvedéllyel tud magának kicsiny örömeikkel kedveskedni, az képes lányának kerítőtjévé lenni...” Amikor — ugyancsak az Ármány és szerelem emlékét élesztgetve — Miller Lujza és a hercegi szerető, Lady Milford jelenetét festi, nemcsak egy nyeles kézitűkör fontos szerepére figyelmeztet („Élesen fejezi ki a beállítás a kettejük között meghúzódó áthághatatlan különbséget: állnia és túrnie kell az egyiknek, amíg a másik elheveredve végigjárja rajta a szemeit. De kifejezi a lady bizonytalanságát, szorongását is. A hercegi kegyencnő nem mer a lány szemébe pillantani.”), hanem arra is, hogy a „jó színházban megszűnnek a hagyományos szerepkörök: Lady Milford nem intrika, hanem szerelmes, korosodó asszony, számára Ferdinánd nem gonosz szeszély, hanem az utolsó lehetőség a boldoguláshoz; Lujza sem drámai szende, vagyis naiva, hanem harcolni is tud, öntudattal teli polgárlány”. Amikor a „fotográf- és fonográf-naturalizmussal” való szakítás kérdéséhez érkezik, néhány mondatos tömör jellemzést adja az egész magyar színjátszás történetének: „A színészek és nézők — beidegződései egy évtizeden át a lélektani naturalizmus csavarjaira jártak. Előtte fél évszázadon át a vígszínházi természetesség, annak előtte száz évig meg a természetes szavalás tréningjén edződtek.” (Hasonló színház-történeti jelentőségű a leltári jegyzék alapján vont párhuzama a víg- és a Nemzeti Színház-i stílus között.) Amikor a Peer Gynt egyetlen sorát — „Mi az? Ki röhög a hátam mögött?” — említi, azzal a szándékkal teszi, hogyan „érhető tetten egy-egy rendezés koronként változó hangsúlyozása”, ugyanis ilyen apróság, mint egyetlen sor is árulkodó lehet. Ha nem 1957-ben, hanem előbb rendezi meg Gellért a Peer-t, akkor ezt az egy sort nyilván a színpad mélyében levő falu felé fordulva mondja ki a főhős, de 1957-ben, amikor „már szétrobbant Gellért számára az egységes világ illúziója”, Peer a közönség felé fordulva mondja el a kiemelt sort, „felelőssé teszi a nézőteret is az álmodozások kinevetéséért”. De nemcsak az előadások apró rezdüléseit vesszük tanulságos színházi szellemidézésként, hanem az elemzések közt elhullajtott apró, futó megjegyzésekre is fel kell figyelni. Míg a hanyagul kezelt Gellért-hagyaték

fölött kesereg, a figyelmeztetőablák szűkszavúságával állapítja meg: „bennünket művelődéstörténetünk, múltunk csak akkortól érdekel, amikor már nehéz — és majdnem lehetetlen — földeríteni az igazságot, elosztani a homályt s fölfejtteni a legendák szövetét”. Míg a bemutatásra került Háy-drámák körül vizsgálódik, két mondatban összefoglalja az újabb magyar drámatörténet kötetnyi elemzéssel sem különben kimutatható tévedéseit: „Folytathatatlan volt (ti. Háy Romok című drámája) — tehát ezt folytatta a magyar drámairodalom. — Az Isten, császár, paraszt folytatódnak lett volna, új dramaturgiát hozott volna a magyar színműirodalomnak — tehát nem szabadott folytatni.” Hasonló sommás megállapítása, amit a magyar színikritika bűneként ró fel: „Érdekes lemérni, mennyivel magasabba szöki a kritikák láza, ha tévelygő avangardistákkal kell elbánni, és mennyivel higgadtabb, ha a körüti szórakoztatások megszokottságai ellen kell kardot rántani.” Általános jellegű észrevételei mellett tisztán szakmai, színjátszói meglátásai is jelentősek. Mondjuk a színpadi csöndről: „Ma takarékoskodnak a színpadon a csönddel. Elavultnak vélik. Nem modernnek. Sajnálják rá az időt. És elfelejtik, hogy a színpadi csönd nem szünet. Benné tovább él a cselekmény.” Vagy a színészi próbatételről: „Művészetben nem helyes a mélyvízbe-dobás elve. Előbb meg kell tanulni úszni. A nézőt ugyanis nem elégítheti ki, ha a színész nem fullad meg a szerepben és kutyaúszással, kézzel-lábbal valahogy kivergődik a partra.” Nem hagyható említés nélkül, mert ránk vonatkozó érvennyel beszél Gellért utolsó rendezői korszakáról: „Mindenesetre ekkorra már eljutott — ti. Gellért — annak fölismeréséig, hogy az illúziószínpad a realisták nagy tévedése. Anyagszerűtlen elkalandozás a színház eredeti funkciójától és teherbírásától. Idegen területre tévedés. Hiszen egy színpadi ablakkeret mögött föltáruuló hegyi táj nem a képzeletet mozgatja meg, hanem lefokozza a művészi valóságot a papundekli és a furnér, a festett hegytető és a hamis perspektíva festőműhelyi fuserszintjére. S minél inkább hasonlít a háttér a valóságra, annál reménytelenebb. Minél jobb: annál rosszabb... Mi határozza meg akkor a színpad realizmusát? A színész. A színész a maga testi valójában. A színész fiziognómiája. A szemében megcsillanó könnyek. A mozgása, a taglejtése, a hangja. A színész jelenléte: ez a színpad realizmusa.”

4.

Az *Emlékpóba* — múltidézés és ma is eleven színházi tudósítás. Művészetrajz és élő tanulságokat kínáló színháztörténet. Egy módszer sikere és egy szemlélet létjogosultsága. A színház és az irodalom szerencsés találkozása. A legújabb magyar színházi irodalom kimagaslóan legizgalmasabb könyve.

GEROLD László

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

IN MEMORIAM IVAN TABAKOVIĆ

(1898—1977)

Néhány héttel ezelőtt az új-belgrádi Modern Művészeti Múzeumban megnyílt az Ivan Tabaković életművét bemutató kiállítás; jelenleg a zágrábi közönség tekintheti meg, majd az újvidékieknek lesz alkalmuk látni. Ez volt a művész kívánsága: azokban a városokban mutassák be alkotásait, ahol életét töltötte. Az újvidéki megnyitóra Tabaković már nem jön el. Június 28-án örökre lehunyta szemét. Mindent meglátó, mindent másképp látó, a jelenségek, dolgok velejét látó szemét. Képei, alkotásai láthatók, látjuk őket, a jövődő nemzedékek is látni fogják, csak az alkotójuk alussza már örök álmát. Íme az örökkévalóság: az alkotásé és az álomé. Talán ezt a titkot is kutatta Tabaković, mint megannyi más titkot, képein is. Titokzatos képcin, melyeken a dolgok lényegének üzenetét is ki akarta fejezni, s melyek a több évtizedes pályafutás alatt állandóan közelebb kerültek a művészi tökélyhez: színeket, vonalakat, technikát, látószöveget változtatott, a mélységeket, a lényegyet, az értelmet kereste, azt, ami megmarad, kutatta az újat, a kifejezőbbet.

Tabaković élete — Budapesten, Zágrábon, Belgrádon, Párizson, Újvidéken, Belgrádon át vezetett útja — a fáradhatatlan alkotó, a szenvedélyes kísérletező, az önzetlen nevelő élete. Egy úttörő élete. Nem tudom, leírják-e majd róla a szót, de azt hiszem, igazi avantgarde művész volt: sohasem visszakozott, mindig elégedetlen volt avval, amit tett, mindig újat akart, mindig előretört. A nemes szellemi kalandtól sem riadt vissza. Sőt kereste, belevetette magát. Egy fejezetet jelent a szerb, a jugoszláv, s egyszer majd megállapítják: az európai művészetben.

Amilyen elérhetetlen a tökéletesség, oly felfoghatatlan, hogy nincs többé közöttünk a művész. Alkotásai azonban velünk vannak a képtárakban, tárlatokon. S ott vannak rajzai Ady versei között — az Ős Kaján kristálypohara, a Disznófejű Nagyúr vigyorgó pofája, a Nyár-éjszaka csillagköde —, ott vannak kollázsai Gobby Fehér Gyula Kenyér című regényének lapjain. De folytatás nincs: a Kalemegdan fának koronájára, a Száva torkolatára néző műteremben többé nem születnek új világok, nem vonul rend a káoszba. A ceruzákra, tollakra, ollókra rászáll a por, érintetlenek maradnak a papírlapok, csak egy vékony szürke porréteg fedi be őket lassan, olyan szürke por, mint a hamu.

Ivan Tabaković lehunyta szemét. Ő, akit csak az élet érdekelt, a nihilbe zuhant. De győzedelmeskedett is felette, mert festményeit, rajzait, kollázsait nézzük, látjuk. S bennük Őt.

TOMÁN László

Újvidék, 1977. VI. 29.

A DÉLIBÁB GERINCE

A 79 éves mester — a jubileumi ünnepek során — 30, saját tulajdonát képező festményből komponálta, fogta össze e hihetetlenül egységes tárlatot, melynek A szülőföld — a síkság magasztalása címet adta.

Amikor ezt olvasom, magasztalás, én a végtelen elemek, határtalan tájak nagy énekeseinek magasztalásaira gondolok, mert Konjović már-már valami hasonlóvá tudta tágítani az alföld e kis szegmentumát, mint amilyenek Claudel és Saint-John Perse magasztalt sivatagai, óceánjai.

Ahogy szélesedett és magasodott (ezért használom a magasztalást és nem a dicséretet) a konjovići táj, úgy nehezült fölötte a napkorong, melyet, Madách nyomán, *véres szemgolyónak* neveztem, most pedig, kissé elébe vágva beszámolómnak, Claudel páratlan súlyú hasonlatával kísérlel-ném meg érzékeltetni:

Lemértem a napot mint egy nagy kost melyet két erős férfi tart botra akasztva vállán.

A figurális kompozíciók, virágcsendéletek és tájképek sora a 65-ös *Részeg Topolyával* indul és a 77-es *Buzakeresztekkel* zárul.

Előbb a tájról kellene szólni és csak azután a tájképről. Sajnos, a síksággal foglalkozó írások között kevés az olyan szintű szöveg, mint pl. a német és a toszkán tájat összevető ifjúkori Lukács-esszé, vagy az olyan ihletettségű, mint a mediterránnal foglalkozó Valéry- és Camus-esszék.

Itt kellene megemlíteni Thomas Mann tengerhez való viszonyulását — ha mindjárt a legegyszerűbb, legszimplább okból kifolyólag is, mármint a tenger és a síkság oly gyakori, rutinos összehasonlítása végett: *A tenger iránti szeretet nem más, mint a halál iránti szeretet*, írja.

Mindössze három olyan, témánkkal foglalkozó írást tudnék említeni, amelyek már hosszabb idő óta kísérnek — Konjovićhoz vezető utamon is: Rilke *Worpfede*-jét, Bachelard *A tér poétikája* című könyvének nyolcadik fejezetét, valamint Krleža Levél Koprivnicéből című írását, melyben a Bruegel-modell átvételét szorgalmazza (a *Zemlja* csoport és főleg Hegeđušić ilyen felfogásban is dolgozott).

Minket a róna érzése nőttet — írja Rilke —. A rónát értjük is, és valami példaszzerű is van benne számunkra; itt minden jelentős nekünk: a látóhatár, e nagy kör, s az ég előterében az a pár egyszerű és fontos dolog, úgy, ahogy ott áll. S jelentős maga az ég is...

Milan Konjović: A szülőföld — a síkság magasztalása, „Milan Konjović” Képtár, Zombor, 1977. május 23.—július 1.

Bachelard *sík tesztjében* a művészek két típusát különbözteti meg: azokat, akiket nyugtat és azokat, akiket nyugtalanít a síkság.

Vermeer pl. az a festő — természetesen a legnagyobb —, aki a horizont vékony vonalához akar lapulni, a fényeket, akár a rádiumot, finom fémek rétegek alatt óvja, tartalékolja; őt a táj, az alföld megnyugtatja. A magyar festők legnagyobb része (és pl. Šumanović is) szintén idesorolható. Grecót, Van Goghot, Soutine-t és Csontváryt viszont nőteti, nyugtalanítja, délibábbal, forgószéllel, égszakadással-földindulással nyugtalanítja.

Konjović a művészek e második csoportjába tartozik. Nőteti, nyugtalanítja a síkság — déli, mediterrán nosztalgiákat ébreszt benne. Ahányszor csak a táj elé áll, mindig magán az égboltozaton dolgozik, dörömböl.

Utolsó, igen jelentős, korszakáról írva, úgy éreztem, hogy Konjović festészetében a hangsúly mindinkább az égboltozatra tevődik át s a végső kérdésekkel való birkózás, harc nyomai, ózon-ideogrammai fogják ellepni a képeket.

Festőnk már korán felépíti *kék kupoláját*, akár a másik zombori óriás, a költő Laza Kostić (szépen ír erről a kérdésről Gamulin 65-ös kismonográfiájában) — nehéz, erős anyagból, már-már reliefszerű képeken építi fel, a föld és az ég között hullámzó délibábban állva.

61-ben festi meg *Délibáb* című képét (de egészen biztosan vannak korábbi délibáb-képei is), majd 67-ben a *Szállás, délibáb* címűt, amely e tárlaton is szerepel.

A délibábot vastag, fekete keretsávokban, ólomnehéz keretsávokban rögzítette, s a síkság boldogan rezgő lelke, még ha a festő sokszor boldogtalanul rezgő lelke által is, formává, konjović-i formává, a síkság formájává lett.

Proust írta festőhőséről, Elstirről, hogy *nemegyszer valóságos délibábot rögzített meg*.

A konjović-i megrögzítés nagyobb súlyokkal történik. Nem az impreszionizmus finomságaival, hanem az expresszionisták és a fauvisták erejével, erőszakosságával, durvaságával. Egy önmagában vonagló, rezgő, hullámzó, egy önmagát ritmizáló anyagszerűség jön létre. E ritmus alapján, tehát a motívumtól teljesen függetlenül, elemezhető a nagy Konjović-képek. A 69-es *Vörös asztal* és a *Délibáb* például. Ugyanaz a furor tombol az asztallap tárgyai, mint a síkság dolgai között. Ugyanúgy deformálódik a nagy fehér kagyló, mint a fa, a tanya, gémeskút.

Pap József idézi *Itt* című verse (szintén a síksággal foglalkozó alapszövegek között említhető vers) előtt Priszkoszt, aki szerint *e tájon lakó barbároknak sem kövük sem fájuk nincs*. Valóban, ám éppen ezért, itt nagyobb építkezések folynak, itt a kék kupolát az égboltozat mintájára ácsolják, olyan fontos és drága építőanyagokból, mint amilyen pl. a déli-

báb anyagtan anyaga, a változás, az állandó átváltozás, a játék, az utópia stb. anyaga.

Konjović már a kezdetek kezdetén birtokolja azokat a médiumokat, amelyekkel az ilyen jelenségek anyagba köthetők, zárhatók. A színt és a kontúrt.

Jóformán még gyerekkorában megérzi és meg is érinti — Paálnál — a zöld misztikus testét. A kék, a szlávok kék eleve adva volt neki. *A párizsi műterem* a kék himnusza is egyben. Vöröséről pedig így ír Elek Arthúr a Tamás Galériában megrendezett tárlat kapcsán: *Micsoda cinóberverések egy zsúfolt csoportképen, vagy egy ministránsgyerek karingén! Mintha friss vér volna a festőanyaga ennek a művésznek.*

A tárlat egyik legfontosabb, számomra legnagyobb felfedezést jelentő alkotása, a GÉMESKÚT.

1970-ben festette, olajjal, Szilágyinál, 65×100-as lezonitra.

Az előtérben — Konjović ritkán hoz ennyire közel, ritkán nagyít fel így, ennyire motívumot — egy jobbra döntött kútgém, a kép legbelső síkjában pedig egy balra billentett kis, piros tornyú templom. Bár a kútgém már-már szecessziós ritmusa uralja az egész képet, mégis ez az egymásnak döntés, összeütköztetés a kép tulajdonképpeni lényege.

A *Gémeskut*at máris az életmű legjobb darabjai között látom.

Mik azok a T alakúak ott a távolban — kérdi Petőfi, már ő is milyen józanítóan vizualizálja. Mi ez a kereszt alakú valami, itt, már-már vállunkon, kérdezzük a kép előtt görnyedve.

Az Alföld egykori szimbóluma, a magyar tájfestészet egyik központi motívuma a gémeskút. Mondanunk sem kell, hogy idővel teljesen devalválódott, a giccs védjegyévé vált.

Perneczky írja Nagy István részben éppen a mi vidékünkön készült munkáiról, tájfestészetének szerepéről: *„Bartók kortársaként már nem lehetett sírva vigadni, még izléseken sem, még egy gémeskút erejéig sem. Nagy István konkrétan vállalta a valót és éppen ezért egyetemesebb érvénnyel is, szénrajzai és sötét tónusú pasztelljei krátert nyitnak az életképek helyén... Tájak, amelyek nem gyönyörködtetni akarnak, hanem megerősíteni bennünket... ”*

Nem véletlenül hivatkozunk Nagy István monumentális pasztelljeire, tájfestészetére, nem, mert úgy hisszük, Konjović éppen Nagy Istvánnal (és Tóth Menyhérttel, ezzel a magyar Dubuffet-vel) inaugurál egy új, súlyos alföldi festészetet — annyira különbözve tőlük, s mégis annyira hasonlítva rájuk. Ezeket a festőket monumentálissá hergelte a róna.

Konjović is krátert nyit az életképek helyén, csak ő működő kráterokat (Nagy krátere hideg, sötét, Tóthé fehéren izzó), senki sem maradhat tiszta közelében: míniummal csap össze, kárminnal jelöl meg bennünket, mint kihálófélben levő állapotokat.

Talán éppen Konjović az a festő, aki — hazatérve Párizsból — a gémeskutas alföldi festészet szelleme ellen legintenzívebben harcol, s éppen ezért, sosem kellett félnie e motívumtól sem.

56-ban festi meg ismert képét, a *Gémeskút napraforgóval* címűt, ezt a fenti vörös nap és a lenti oranzs napraforgók között billegő fekete karú mérleget az éj sötétkéék vitrázsán.

Festőnk akkor nyúl ismét e motívumhoz, amikor már teljesen kiürült, minden formájában megszűnt kísérteni, már-már megszűnt létezni, amikor már csak az ő jelévé, ideogrammjává görbült.

Én már előző írásaiban is próbáltam ideogrammákat látni Konjović égboltozatán, mert kerestem, mert szuggerálni szerettem volna valami állandót, valamit, ami az ecset mozdulata, de több is annál. Úgy képzeltem — sőt, már álmondtam is! —, hogy az egész konjovićí világ meg fog fordulni, a föld vékony csíkja felülre kerül, majd fenn végképpen eltűnik... Szóval, a végső kérdések megválaszolását fenn kerestem és találtam meg, festőnkre vonatkoztatva Bachelard szavait: *Ő tudja, hogy minden új kozmikusság belső lényűnket újítja meg és akkor nyitja meg új kozmosz, amikor a régi szenzibilitás béklyóitól szabadulunk.*

Ez az általam kissé későn felfedezett kép azért lelkesít annyira, mert úgy érzem, sokkal több történt rajta annál, mint amit én vártam, kerestem, követeltem: a két szétdúlt terrénum, az ég és a föld, egy szép, nagy görcs-jellel összekötetett, a konjovićí kozmosz átritimizálódott. Az égen is barna ritmusok!

Ez a totálisan megnyomorodott fa, ez az egykori *T*: a délibáb gerince. Ha a kép címe nem mondaná, tán nem is kútgémnek neveznék, hanem nyomorék fának, megvetemedett feszületnek, rozsdás pléhkrisztusnak.

Barnája (amely csak lezoniton születhetett meg — valahol a vörös és a lila között) most a fehérrel együtt, végképp bevonul alapszínei közé.

E kép után Konjović tájáról is elmondhatjuk azt, amit Bihalji-Merin írt, utolsó spanyolországi útján, Greco (akinek Toledóját már különben is emlegettem Konjović messze, ózonos egei kapcsán) tájáról: *Az általa festett táj is keresztire van feszítve.*

Befejezésül vessünk egy pillantást még a 77-es *Búzakeresztekre* is.

Ez a kép is az életmű maximát jelzi, szó szoros értelmében betakarítás, s betakarítási munkálatok forró, fullasztó búzaillatát terjeszti...

Nagy tárlatot lehetne összegyűjteni a búzás, búzakeresztes képekből. Az egyik legjobb, a 38-as *Aratás*, az újvidéki Beljanski-képtárban látható.

Addig keresi a búza sárgáját (amely nála mindig is különbözött a bruegeli és Van Gogh-i búza vajsínétől), a sárga kvintesszenciáját, míg egy szép napon a búzakeresztek is el nem tűnnek a földekről — míg a gépesítés pontot nem tesz egy festői motívum végére. S akkor — 1977-ben! — íme a végső eredmény.

A nehéz horizonton az a faszor sejlik, az az időt, a konjoviíci festészet szóhasználatában: viharos időket jelképező faszor, amelyet már az 1915-ös *Nyárfák a szélben* című képe óta, tehát több mint fél évszázada fest. Néhány, szintén búzás, képén e faszor helyett tornyok döntetnek az idők, a történelmi idők viharaiban . . .

A kontúr megszűnik kontúrnak lenni, a világ, a lét nehéz keretévé, foglalatává lesz és lehetővé teszi a 70-es évek nagy kivilágosodásának elmélyülését.

Ez a hamvassárga itt: új minőség!

Nem panoráma e kép, sőt, nem is festmény: egy új, súlyos konjoviíci objektum.

TOLNAI Ottó

S Z Í N H Á Z

ÖTLET ÉS KONCEPCIÓ

Az ötletnek a művészetben lényegesen nagyobb szerepe van, mint ahogy a teoretikusok vallják, vagy ahogy a kész produktumokkal szembesülő „kívülállók”, a művészet fogyasztói gondolják. Kivált a színjátásznak erjesztő hatását, lényegi összetevője, alkotóeleme az ötlet. Fontos láncszem a színházi előadásban, úgy is, mint a többi ötlettel szervesen együtt a játék folyamatának része, s úgy is, mint olyan lehetőség, amelyből esetleg az egész előadás koncepciója kibontható. Legfrissebb színházi élményeim alapján három olyan ötletről írok, amelyekből egy-egy előadás koncepciója is kitellett volna . . .

Ez az én emberem, gondolhatta Milt, amikor néhány gyors lépéssel feljutva a hídfőre megpillantotta a korlátra kapaszkodó öngyilkosjelöltet. Mozdulataiból félreérthetetlenül kiolvashattuk, hogy a hídfőre guberáló szándék vezette, felugrott megnézni, van-e új szajré a kukában, de amint meglátta a korláton szerencsétlenkedőt, azonnal felismerte a helyzetet — végre ő is megmutathatja valakinek, hogy kicsoda, mire vitte az életben. Hiszen itt ez a szerencsétlen, akinek már csak az öngyilkosság lehet a mentsvára. Talán az is megfordult Milt fejében, hogy ő bizony megmenti ezt az embert. Nemcsak eldicsekszik, hanem életet is ment. Azután villámgyorsan — ahogy ez a színdarabokban már lenni szokott — kiderült, hogy a megmentett öngyilkosjelölt nem is akárcsi, hanem Harry, Milt egykori osztálytársa, a valamikori nagy reményű diáktárs az „alma mater”-ből. S ez a felismerés nyilván még csak felvillanyozta Milt magamutogatási vágyát. Tehát nem is akárcsinek, ha-

nem éppen Harrynak dicsekedhet el, mire vitte az életben. Siet is megmutogatni új ruháját, új óráját. Majd hirtelen gondol egy merészre, gyors ugrással az életbe alig visszahozott Harry mellett terem, egész összeér az orruk, összeér a testük, s Milt egy villámgyors mozdulattal magasba lendíti az egyik karját és a hóna alját odanyomja Harry orrához. Lásd, ki lettem, még a hónaljам sem izzadtságszagú, dezodorált, rajta a finom spray illata. Íme, az abszolút beérkezetttség bizonyítéka, a kellemes illatú hónalj, mint státuszszimbólum igazán meggyőző lehet. És Harry ekkor hirtelen rosszul lett. Megfordult saját tengelye körül, ráhasalt a híd karfájára — és elhányta magát. Fölfordult a gyomra. Nem az illattól. Az talán kellemes is volt, legalábbis kibírta volna. Hanem Milttől. Ettől a kérkedően hazug kófiától, aki hamis öndicsekvő igyekezetében eddig süllyedt. A két férfi emberi kapcsolata egyszerre, mielőtt igazán kialakulhatott volna — máris megszakadt.

Az történt ebben a kis jelenetben, amiről Murray Schisgal *Szerelem, ó!* című ügyes színműve szól. Két ember nem tud kapcsolatot teremteni egymással. Ezt variálják az ügyesen egységes szerkezetben rendezett további jelenetek is. S ezt fejezték ki a maguk módján, választott stílusesszűközeikkel a Szerelem, ó! tizenegynéhány évvel ezelőtti megjelenítései, a Várkonyi rendezte heppes-clownos virtuozitású vígszínházi előadás, a Virág rendezte tragikus színeket hangsúlyozó szabadkai változat, a Ben Akiba-beli fanyarul groteszk hangsúlyokkal megalkotott produkció, a zágrábiak bulvárbóhózatra hangszerelt megjelenítése, s nyilván a többi Szerelem, ó! is szerte a nagyvilág színpadain.

És ezt fejezhette volna ki az Újvidéki Színház előadása is a rendezőre jellemző keményen, sőt drasztikusan kegyetlen formában, ami egyszerűsind igazolhatta volna a darab megkésétt színpadra állítását is. De az ötletből nem fejlődött koncepció, megmaradt egyetlen sistersgő sósavcseppnek, nem vált sodró-pusztító folyammá. Egy pillanatra felsejlett, mit akarhatott — vagy mit tehetett — volna a rendező, milyen eszközökkel kelthette volna életre Schisgal kis remekét. Nemcsak az embertársi vagy az ennél meghittebb baráti kapcsolatteremtés lehetetlenségének gyomrot émelyítő poklát mutathatta volna, élhettük volna át, erre a darab többi jelenete is fölötébb alkalmas, hanem az abszolút elidegenedés fejbe kőlintó vesszőfutását is. De ez elmaradt, az előadás drasztikussága jópofasággá szelídült, keménysége megpuhult . . .

Ugyancsak a tönkrement kapcsolatok a témája David Storey *A farm*² című színművének. Itt a teljes elidegenedés a zárt közösség alapsejtjében,

¹ Murray Schisgal: *Szerelem, ó!* Újvidéki Színház. Rendező: Radoslav Doric és Vajda Tibor. Jelmez: Vesna Radović. Fordította: Karinthy Ferenc. Színészek: Fischer Károly (Harry), Fesjes György (Milt) és F. Váradv Hajnalka (Ellen).

² David Storey: *A farm*. Szabadkai Népszínház szerbhórvát társulata. Rendező: Marjau Bevk. Díszlet: Hupkó István. Jelmez: Branka Petrović. Színészek: Danilo Čolić, Katarina Bačlija, Irena Jakóević, Milica Ostojić, Snežana Bečarević, Jovan Ristovski, Mirko Gulka.

a családon belül figyelhető meg. Nem kell beleképzelni, hozzágondolni a kapcsolat nélküli egymásmellettséget, itt ez eleve adva van, az újabb szociális tárgy nyugati, főleg angol únaturalista színművek pontos receptje szerint. Az apa részeges önsajnáltató, a lányok kurvák, az anya ámokfutóként próbál kitörni, és különféle népegyetemi előadásokon ücsörög, s mindannyiuk cselédje, a fiú, aki még kiskorában megszökött hazulról, s csak évek után — a darab cselekményének idején — tér vissza. Az egész farm olyan, mint egy elátkozott ház valahol a vadonban. Nemcsak a foghíjas, töredezett korlátú falépcsőt, a lyukas padlót, az üveg nélküli ablakkereteket, a szüette, ütött-kopott szekrényeket, hanem az embereket is kikezdte az enyészet. Ott élnek egymás mellett, de egymástól idegenül, a legelemibb emberi kapcsolat, cseppnyi melegség nélkül. Az egyik csak iszik, a másik vég nélkül olvas, a harmadik . . . , a negyedik . . . Mind magának él. Képtelenek egy kávé vagy teát megfőzni a másiknak. Emberi szót szólni egymáshoz. Ha történetesen az apa erőt vesz magán s arcul csókolja valamelyik lányát, ez villámgyorsan letörli az apai érzékenység nyomát.

Teljes csőd, ami önmagában is elborzaszt. De az előadás nem elégszik meg az enyészet naturalisztikus rajzával. A rendezőt a külső mellett a belső is érdekli. Milyen emberek az elátkozott farm lakói? — teszi fel önmagának is a kérdést. És ekkor felfedezi, hogy ezek az emberek nem zártak el egészen. Ráismer azokra a mondatokra, amelyek kimondatlanul, belül más hangzásúak, másként csengenek, mint amikor kimondják őket. Nemcsak poros-pókhálós kórók és szúrós kaktuszok, hanem jótápin-tású, puha selymes növények is. S a felismerést követhette az alkotói dilemma: hogyan lehetne kifejezni, hogy tulajdonképpen kétszínű, dupla fedelű mondatokról van szó, hogyan megmutatni, hogy ezek az emberek nem egyformán beszélnek és éreznek, hogy nem teljesen elveszett emberek, hogy vannak vágyaik, kívánják a másik közvetlenségét, az érzelmek melegségét. Hogy a látszat és a valóság nemcsak hogy nem fedik egymást, hanem szöges ellentétben is vannak egymással. S nyilván ekkor szület-hetett meg az ötlet, hogy a kétszínű mondatokat egyszer egy-, másszor — közvetlenül utána — másféleképpen kell intonálni. És az is logikusnak mutatkozott, hogy a belső monológyszerűvé lényegített mondatokat kell másként intonálni. Erre valóban alkalmasnak mutatkozott a tagoltan, vontatott beszéd, ami mellé némi fényváltással és a filmes gyakorlatból ismert kimerevített képpel is jelezték a változást. Bár a megoldás kifeje-ző, mégis megjegyzendő, hogy az előadás szaggatottságának a kockázatával járt. De az ötlet mégsem az időnkénti tempóvesztésen bukott meg, mégpedig sajnálatosan közvetlenül a befejezés előtt, amikor már valóban nem sok hiányzott, hogy az egész előadás gerincét alkotó koncepció váljék belőle. Kár, mert a kulcsfontosságúvá kiemelt mondatok kétféle intoná-ciója nemcsak egyetlen ötlet, hanem sokkal több. Lámpás, amely egyaránt világít be a lélek és a dramaturgia mélyrétegeibe. Érzékelteti, hogy a

történet szereplői nem olyan szőrös szívű szörnyetegek, amilyenek híhethnének őket, emellett pedig sajátos dramaturgiai funkciót is vállal magára ez a látszólag pusztán formai megoldás. Ugyanis a legújabb angol dráma második hullámának vezető egyénisége, David Storey, bármennyire sem a cselekményes dráma művelője, de nem is állóképeket állít nézői elé. A farm sem csak az enyészet állapotát mutatja, hanem ezen belül létezik drámai fordulópont is. A teljesen atomizálódott család előtt egyszer csak felsejlik a boldog megoldás, az újbóli egymásra találás lehetősége. A tékozló fiú visszatér, bejelenti, hogy megnősült, és be szeretné mutatni feleségét. Vacsorára várják őket. A közös vacsora gondolatára, az előkészületek során, úgy tűnik, hogy mégis helyrehozhatók az elromlott kapcsolatok. A család tagjai óvatosan feladják addigi sündisznóállásukat, közlékenyebbek, majdnem kedvesek lesznek. A percekkal ezelőtti emlékeiket azonban nem felejtették el egykönnyen. S míg azelőtt a harmonikus élet utáni reményt hordták magukban, szólaltatták meg a kimerevített, tagolt intonációjú állóképekben, most ugyanígy azt a félelmüket fejezik ki, hogy elvesztik, amit alig vagy még talán meg sem szereztek, aminek a közelsége olyan jólesően megperzselté őket. Dramaturgiailag is természetes, hogy a tagolt beszéd már nem vágyat, hanem rettegést fejezzen ki. Ha jól éreztem, erre utasíthatta színészeit a rendező. Csakhogy a változás szinte alig érezhető. Az történik ugyanis, hogy a színészek nem ügyeltek kellően a fordulatra, időközben más szövegrészeket is tagoltan mondtak, s a vágy helyébe lépő rettegést kifejező másféle hangsúllyal intonált mondatok elvesztették a funkciójukat, a határvonalak elmosódtak, az éles váltás alig észrevehetővé szelődött. Az ötlet, akárcsak az idillikus családi vacsora, tönkrement, nem lett belőle koncepció, holott a megcsalt remények, a történet befejezése nyilván még újabb, az egész előadást egységes keretbe foglaló, a gerincvonulathoz szervesen kapcsolódó eredeti kiteljesedés lehetőségét is magában hordta. A kiábrándulás után valószínűleg nem lehetett volna visszatérni a kezdeti megoldáshoz, hogy ismét a vágyakat, a lélek rezdüléseit adják tudunkra tagolt beszéddel, más, az előadás egészéhez szervesen kötődő megoldást kellett volna keresni...

Hogy egy ötletből nem vált az előadáson át ívelő koncepció, azt legkevésbé a zomboriak Pirandello-megjelenítése sínylette meg.³ A Ki-ki a maga módján következetesen végigvezetett, harmonikus, jó előadás. Hatasos vígjáték, amelyben jól vegyülnek a mérsékelt bohózati elemek. Szórakoztat és megficskázza a kisvárosi kíváncsiskodó mentalitást, ügyes

³ Luigi Pirandello: *Ki-ki a maga módján*. Zombori Népszínház. Rendező: Nikola Petrović. Díszlet: Kószó István. Jelmez: Branka Petrović. Színészek: David Tasić, Ljubica Mitrović, Bora Stojanović, Ljubinka Topalović, Vladimir Amidžić, Bogdanka Savić, Slobodanka Milošević, Danilo Gavrilov, Zdenka Vidaković, Ljiljana Tomić-Markovinović, Smilja Tatić, Živorad Ilić, Miodrag Krstić, Predrag Nikolić, Zdravko Panić.

karikatúra. És kevés hiányzott, hogy ennél több legyen, hogy filozofikus mélységű előadás váljék belőle. Talán ha felismerik a díszlethez tartozó tükör kínálta játéklehetőséget...

A tükör, aranyozott, faragott keretben ott lóg a szobadíszlet jobb oldalán, nem mossa az ominózus polgári szalongarnitúra fölött, talán hogy, mielőtt helyet foglal a bársony húzatú székek valamelyikén, még egy pillantást vehessen magára a vendég, lássa, jól áll-e a haja, a ruhája, kiválassza az alkalomhoz legjobban illő mosolyt... Majd kiderül, hogy a tükör nemcsak erre szolgál, nem egyszerű kellék, hanem játszik is. A nézőtér bal oldalán levők a jobb színfalon függő tükörben látják a színpadi szoba háttérében ülőket. Egymás mellé kerülnek azok, akik a színpadon több méter távolságra vannak egymástól, a kissé jobb oldalra helyezett garnitúrán ülő pusmogó, teázó-kávézó társaságot és a háttérben kíváncsiskodó, figyelő, egy-egy mozdulattal, fintorral reagáló többieket. A tükör eredeti funkciójával ellentétben nem tágítja a teret, hanem szűkíti, egységes képbe foglalja a színpad különböző részén levőket. Ügyes, játékos ötlet, melyet, sajnos, csak a nézőtér egyik — bal — felén ülők élvezhetnek. Persze bármennyire is kár, hogy csak a közönség egyik része lehet a tükör-játék élvezője, ez természetes is, a színpadi szoba bebútorozásából következik. Az ülgarnitúra kissé a jobb oldalra került, s így ha történetesen a bal oldali falon is ott függ az elmaradhatatlan nagy falitükör, a nézőtér jobb oldalán levők számára talán akkor sem nyílik azonos látvány, mint a bal oldalon helyet foglalók előtt. Ehhez a szalongarnitúrát kellene talán középre helyezni, vagy valami más megoldáshoz folyamodni. Akkor is megérte volna, ha csak a pusztá látvány, a játékos optikai bravúr kedvéért történne mindez. De ennél többről van szó.

Pirandello örök témája a szerepjátszás. Erről szól a kisvárosi kíváncsiskodó nyárspolgári mentalitást piszkáló, Ki-ki a maga módján című színműve is. A látszatról, arról, hogy az igazság kiismerhetetlen, anynyi oldala van, ahány oldalról nézik, annyi változata, ahányan beszélnek róla. Tehát az igazsággal való játék — öntudatlanul — önmagunkkal való játék is. Nemcsak a darabbeli titokzatos család tagjainak története alakul az elbeszélő szempontjai szerint, hanem az utánuk kitartóan nyomozó, ráérő kisvárosi úriasszonyok különben harmonikusan játszó, meseterien komponált, tarka kosszorúja éppúgy, mint a nyomozást vezető, hivatalnokmód ügybuzgó házigazda, a női kórusba időnként bele-belevakantó mindentudó papucsférj vagy az egészen látszólag kívül álló, de a látszat és a valóság ingoványán mind jobban talajt veszítő, a bölcs kívülálló szerepében tetszelgő, de a bölcséleti relativizmusnak szintén áldozatul eső kisvárosi filozófus, aki a játékmester-komentátor szerepét észrevétlenül feladva éppúgy lelkes résztvevője lesz a hajszává növekvő kíváncsiskodásnak, mint a pletykázó, unatkozó asszonyságok. Sőt éppen ő az, akinek a tükör előtt elmondott monológja fedi fel azt az elmulasztott többletet,

amit a hiányzó másik tükör adott volna az előadásnak. A színész magára maradvá szükségyszerűen, de ügyesen a tükör felé fordulva társalog önmagával, afféle rövid véleményt mond mindarról, ami történt, s megpróbálja jelezni a folytatást. De szembenéz önmagával is, sőt úgy tűnik, megpróbál őszinte lenni. Ha a háta mögött, a falon levő tükörrel szemben is van egy tükör, akkor ügyes színészi játékkal az is nyilvánvalóvá válna, hogy ez az őszinteség megjátszott — hogy a darab szelleme szerint fogalmazzak —, relatív. De a másik tükör a többieket is leleplezné. Az igen érzékletes, hatásos, de kissé sztereotíp, két dimenziós karikatúra egyszerre bölcséleti mélységűvé válna. Nem szólva arról, hogy a darab pirandellói filozófiáját is hibében fejezné ki, igazabbul szolgálná. Nem afféle alaksockorozásra gondolok, mint amit évekkkel ezelőtt a románoktól láttunk az egyik BITEF-en, Diderot Rameau unokaöccsének bravúros, tükrös színpadra állításában, hanem arra, hogy egyszerre lássuk a különféle magatartások, típusok, vélemények színét és fonákját, a látszatot és a valót. És ezt a két tükör kiválóan megmutatta volna...

Három ötletet láttunk. Egyikből sem fejlődött ki koncepció, pedig a lehetőség mind a háromban adva volt. Már csak azért is, mert kivétel nélkül nem csinálmányok, nem kívülről ráaplikált megoldások, hanem belülről jövő, a mondanivalóhoz szervesen kötődő ötletek, melyek a nálunk szokatlan filozófiai mélységek felé mutató új perspektívát nyitottak volna.

GEROLD László

TELEVÍZIO

SZÁMVETÉS ÉS ÉRTÉKELES, KITÉRŐKKEL

Jegyzetek az idej portorozi tévéfesztiválról

Ezek az elsősorban néhány észrevételre összpontosító, tehát nem összefoglaló szándékú jegyzetek akkor íródtak, amikor napi- és hetilapjaink az évi televíziós műsortermésünk színvonalának kiértékelési szándéka nélkül jól elverték a port rajta, és levették napirendről az idej tévéfesztivált. Hogy elverték a port, talán nem is ártott neki, mert sok tekintetben megérdemelte — bár kifogásolnivalót minden fesztiválon tucatnyit találhat az ember, ha csak azt keresi —, de az már egyenesen bosszantó, hogy a tévéalálkozónkról komoly, elemző szándékú, produkciókat értékelő, tehát végső soron televíziózásunk ügyét segítő méltatás szinte meg sem jelent. Felszínes, pontatlanságokkal tele, végig nem gondolt és pletykaüzű cikk viszont annál több.

Nem akarom védeni a rendezvényt, de szó nélkül sem hagyható, hogy ezt a rendkívül hasznos, televíziónk fejlődését is elősegítő rendezvényt szinte csakis rosszindulatú megjegyzésekkel illessék. Érdemtelenül persze, mert ha mást nem is, a fesztivál keresztmetszetét adja televíziónk egyévi munkájának. Ez pedig a fejlődés, a továbblépés érdekében nemcsak hasznos, hanem szükséges is, különösen itt nálunk, ahol nyolc stúdió ontja a műsort nem kevesebb, mint tizenkét nyelven. Minden bizonnyal egyszerűbb és kényelmesebb, a cikk olvasottsága szempontjából pedig atraktívabb is zsűriről, kulcsdíjakról, versenykonceptióról cikkezni, mint elemezni, kritikailag értékelni a bemutatott művek, ha nem is mindegyik, de legalább az arra érdemes részét. Mi mással magyarázható például, hogy újságainkban számos portorozi „összefoglaló” jelent meg, de egy-két kivételtől eltekintve egy sem foglalkozott egyebek között a nyilvánvalóan minőségi javulást hozó tévédrámákkal vagy dokumentumfilmekkel, s köztük olyan kiváló alkotásokkal, mint Gobby Fehér Gyula és Vicsek Károly Fekete glóbusza, a Svetozar Čorković Stojan Mutikaša című regénye nyomán készült szarajevói sorozattal, vagy pedig a Mirko Sabolović és Krešo Golik készítette tévéfilmmel, A lövés cíművel. Nem volt sajtóvisszhangja az utóbbi évek minden bizonnyal legjobb hazai dokumentumfilmjének, a ljubljana-i stúdió készítette Az ausztriai népszámlálás (rendező: Boris Berganc) című egyórás produkciónak sem, hogy ne is szaporítsuk tovább a példákat. Nyilván tévékritikánk állapotáról árulkodnak ezek a példák, és televízióinkhoz való viszonyulásunkról is. Több cikket olvashattunk az elmúlt hetekben arról, miért nem kapott díjat Vera Cukić, mint arról, miért is volt alakítása díjra érdemes (ha egyáltalán az volt). A viszonyulás-kérdésről árulkodik a következő eset is. Egy hetilapunk részletesebb „tudósítást” közöl a tévéalálkázó kapcsán annak a munkatársának a tollából, aki el sem utazott Portorožba, noha, mint írja, „kitöltött útszámlám, megrendelt repülőjegyem és lefoglalt szállodaszobám volt”, és attól a másik munkatársától is aki — ugyancsak e szerkesztőség megbízásából, tehát napidíjával is — végignézte a szemlét, és megkísérelte összegezni az ott látottakat. Szentségtörésnek számítana ilyen hangnemben cikkezni színházi, film- vagy zenei fesztiválról.

A szemle tematikai felfrissítését is magával hozta a szervezőknek az az elképzelése, hogy a tévéjátékok a dokumentum- és oktatási filmek már hagyományos versenye mellett megszervezzék a tv-híradókat, a gyermekfilmek és a kontakt-műsorok találkozóját is. Az új versenykategóriák közül legtöbb tanulsággal a híradók versenye szolgált. Nem mintha különös élményben volna része annak, aki tíznapos késéssel tekint meg tíz, egyenként félórás adást, tehát valójában majd tucatnyi variációt egy témára, de a portorozi szakembereket érdekelte, hogyan is hat, milyenné lesz egy-egy esti híradó a napi(kép-)hír varázsának és erejének hiányában. A látott híradók alapján, azt hiszem, nyíltan kimondhatjuk: elké-

pesztő, különösen híradóink film-eseményanyaga. Minősége és mennyisége tekintetében is. Ha leszámítjuk a különböző értekezletekről szóló beszámolókat, kiderül, hogy híradóinkban egyszerűen nincs filmbeszámoló és -összefoglaló, holott pontosan erre kellene alapozni az adást.

A fesztiváli sorsolás úgy akarta, hogy a május 9-e és 15-e között sugárzott híradók közül éppen a Győzelem-napi került bemutatásra, tehát egy olyan napé, amikor többnyire alkalmi jellegű rendezvények vannak. Erről természetesen valamennyi stúdiónk beszámolt, egyesekben még a háborús dokumentumfilm-anyag is előkerült, mások a leszerelésről szóló kommentárral kezdték az adást. Egyszóval volt napihír, pergően, jól indult a híradó, de a legfontosabb hazai és külpolitikai események ismertetése után már kongott az ürességtől. Noha alig volt érdekes filmanyaguk, arra csak három szerkesztő gondolt (köztük az újvidéki magyar híradóé is), hogy bemutassa az aznapi amszterdami szállodatüzet. A példát azért említem, mert minden bizonnyal éppen az *esemény* iránti közömbösség híradóink legnagyobb hiányának egyike, a sablonosság pedig már csak következmény. Híradóinkban elképzelhetetlen, hogy egy művelődési eseményről, egy jó bemutatóról, filmről szóló riport megelőzze a legérdektelenebb gazdasági vonatkozású jelentést is. Rövid filmriportok, színes életképek pedig úgyszólván nincsenek, a kommentárokat leginkább nem filmekkel, hanem számokkal telezsúfolt telopokkal illusztrálják. Arról már nem is beszélünk, hogy híradóink munkatársai az eseményeket nem mondják, márpedig a televíziós hírközlésnek a rádióéval szemben ez lenne a legfőbb varázsa, hanem olvassák, sokszor persze rossz hangsúllyal, hadarva vagy éppenséggel vonatottan, arra azonban ügyelve, hogy minél ritkábban tekintsenek a kamerába. Ennélfogva a tévéhíradó nem „beszélget” a nézővel, hanem csak merev hírközlésre vállalkozik. Televízióhíradóink zsurnalizmusa, nyelve, műfaji sokoldalúsága, sajnos, még nem alakult ki, többnyire a rádiótól és az újságtól kölcsönzött módszerekkel dolgozik, s nyilván ez a legfőbb hibája is.

A legkiegyensúlyozottabb mezőnye a dokumentumfilmek kategóriájának volt. Nem kis meglepetésre, hiszen még tavaly is éppen e műsorok versenyében tapasztaltuk a legnagyobb műfaji tarkaságot, belegyömöszöltek a híradófilmekből kezdve az interjúkon, riportfilmekben és útirajzokon keresztül egészen a helyszíni közvetítésekig mindent. A műfaj határai természetesen nehezen vonhatók meg teljes pontossággal — sőt, mint a legtöbb tévés műfajnál, számos irányban tágíthatók —, de ezúttal csak két olyan alkotást láttunk, amely a maga nemében értékes produkció ugyan, de nem e műsorok versenyébe tartozott. Az egyik éppen újvidéki produkció, Stevan Stanić rendező Henry Moorrról készített portréfilmje, amely inkább az ismert angol szobrász arcélét rajzolta meg, mintsem azt a már sokkal inkább dokumentumjellegű témát: hogyan fejlődnek Moor szobrai a klasszikustól az absztrakt formákig. Ezzel szemben a ljublja-

naiak már említett filmje, Az ausztriai népszámlálás című, továbbá a Priština-i Televízió az olaszországi albánokról, valamint a belgrádiaknak a Vladičin Han környéki földcsuszamlásról felvételzett alkotása több tekintetben is egészen kiváló tévés produkció. Nem sokkal maradt alul a szarajevóiaknak az a dokumentumfilmje, amelyet a még Vuk Karadžić nyelvét beszélő hercegovinai nyelvszigeteken élő emberekről készítettek, akiket szinte aszketikus életmódra kényszerítenek a kemény hegyi viszonyok.

Úgy érzem, hogy a bemutatott dokumentumfilmeknek egy közös vonásáról is lehet beszélni: a rendezők kompozíciós érzékéről. A dokumentumfilmek szerzői úgy látszik mind nagyobb műgonddal válogatják meg témáikat, s arra törekszenek, hogy az apró részleteket nagyítsák ki, tegyék hangsúlyossá. Megfigyelhető az a tendencia is, hogy elsősorban jelentős politikai és gazdasági eseményekről készítsenek ilyen produkciókat.

Az ausztriai népszámlálást is elsősorban az a megvalósított szándék dicséri, hogy napi aktualitással bíró kérdéssel foglalkozik, szinte krónikaszerű megjelenítését adja mindannak ami az osztrák kormány népszámlálási rendelete után történt Karintiában. Valóságghú és hiteles viszont azért, mert nincsenek benne hatásvadászó jelenetek, sőt éppen ellenkezőleg, a teljes tárgyilagosságra törekszik. Nemcsak a szlovén kisebbséget szólaltatja meg, hanem a törvényt előkészítő osztrák minisztert is. Tárgyilagossága teszi, hogy magáról a népszámlálásról e film nem szól, de a beavatatlan néző előtt sem lehet kérdéses annak kimenetele.

Ratko Ilić belgrádi rendező Földcsuszamlás című alkotását is az dicséri, hogy nem a látványra törekszik, nem spektakuláris filmet akar készíteni a mozgó földről eltűnő házakról, hanem plasztikus közelképekben mutatja, hogyan nő egy-egy repedés a házban, hogyan feszülnek a gerendák s hogyan élük át a tragédiát e házak tulajdonosai. Talán épp ilyenkor legnehezebb a rendezőnek végsőkig tárgyilagosságnak maradni, nem elragadtatni magát a látvánnyal.

Ha a tévéjátékok kategóriájáról beszélünk, minden elfogultság és részrehajlás nélkül először Vicsek Károly Fekete glóbuszáról, az újvidéki stúdió első magyar nyelvű tévéfilmjéről kell szót ejteni. A véletlen közrejátszása folytán az idén Portorožban három, a Cseh Károly vállatásával rokon témára épülő tévéjátékot láthattunk, ami összehasonlítási lehetőséget ad.

Itt Portorožban immár harmadszor látom e filmet, s ilyenkor leginkább már csak a hibák bújnak elő. Előjönnek azok is, de még mindig a film szuggesztivitása hat erősebben. Vicsek ott éri tetten az adai tanító-forradalmárt, ahol őt az étellel leginkább szembesíteni lehet, embert jellemző mozaikokból (lehetne belőlük több is) építi fel e különös portrét. Vicsek filmjében a situációk végig kiélezettek, a hős mindig rendkívüli erejű konfliktusokba kerül, állandó veszélyben forog, de konfliktusai

többnyire a belső történés síkján jelentkeznek, s ezzel a lélektani helyzet válik a film motorjává, az minden izgalom forrása. Vicsek nyilván tudatosan választotta ezt az utat, s következetes is e lélektani sík hangsúlyossá tételében, ami végül is dramaturgiai funkciót kap. Többnyire ugyanis kicsiny térformákat választ, ahol a történet izgalma összesűrűsödhet, és a néző maximálisan koncentrálhat rá. A cselekmény fő színtere a színész arca, azon keresztül láttatja a lelki történéseket.

A tévédramaturgia szabályai szerint (a játékfilmhez viszonyítva) a tévéfilmekben több a párbeszéd, és kevesebb a cselekmény. Vicsek mintha azt is bizonyítaná, hogy ez a szabály sem örök érvényű, hiszen filmjében a kép dominál a szöveggel szemben, arányokat változtat a kép javára, hogy ezáltal is még filmszerűbbé tegye művét. Metaforikusan ábrázol, s ezt ő maga költői dokumentum-stílusnak nevezi, mi pedig egyfajta költői realizmusnak érezzük. Vicsek ugyanis a „képzeletből is gazdagabb valóságot” hozza be filmjébe.

Horán Sztefanovszki és Szlobodán Unkovszki a vasutas vallatása című tévéfilmje a Vicsekétől expresszívabb, harsányabb színekkel festett, de sajnos szölamosabb is, míg a belgrádiak Siniša Panić—Sava Mrmak A bűntény ideje című alkotása azért kelt bennünk némi hiányérzetet, mert hasonló jellegű filmeket tucatszámra láttunk. Nem szabad azonban elvitatni tőle a kiváló színészi alakításokat, elsősorban Stevo Žigon, Miša Žutić és Petar Božović játékát, valamint a kitűnő operatőri munkát. E film azt boncolgatja, hogyan lesz Tanasije Dinić az első világháború néphőséből a második világháború egyik legnagyobb hazaárulójává. Sok vita folyt a film értékeiről, bár véleményem szerint radikálisan újat tévéművészetünknek nem hozott. Sajnos a Čorković-regény, a Stojan Mutikaša irodalmi adaptációja sem, bár Aleksandar Jevđević rendezőnek köszönve ez a mű több egy irodalmi szöveg pusztá fényképénél. A rendező munkáját kell kiemelni Krešo Golik A lövés című alkotása kapcsán is, melynek izgalmas sztorija van, de kár, hogy már a film közepén a néző számára minden probléma megoldódik, s kissé érdektelenné teszi a szerelmi háromszög kibontakozásától a bírósági felmentő ítélet meghozataláig tett utat.

Elsősorban a jó rendezések dicsérik az ideai tévéfesztivál drámai műsorának a versenyét. Viszont nagyon hiányoztak a mai tárgyú alkotások, különösen akkor, ha tudjuk, hogy a belgrádi és zágrábi stúdióknak az év folyamán teljes ciklusa futott mai problémákra készült művekből. Ezzel szemben csak a ljubljanaiaknak volt a fesztiválon mai témájú, sajnos nem túl sikeres tévédrámájuk.

Ritkán beszélünk tévés alkotásaink nemzetközi fogadtatásáról, a külföldi stúdiók és tévéállomások filmeink iránti érdeklődéséről. Az ideai fesztivál kilencven külföldi vendége közül ötvenen vásárolási szándékkal is érkeztek. Valamivel több mint száz filmet tekintettek meg az üzleti

vetítés folyamán, ezek közül hetvenháromat megvásároltak. Tekintettel arra, hogy egy-egy alkotást több ország is megrendelt, a fesztivál után stúdióink összesen 159 kópiát küldenek külföldre. Érdekes lesz megnézni, kik a jugoszláv tévéfilmek vásárlói. Svédország 27, a Szovjetunió 26, Csehszlovákia 13, Spanyolország 11, Magyarország, Lengyelország, NSZK és Románia 10—10 filmet rendelt meg. A további sorrend: NDK, Norvégia, Irán, Franciaország, Olaszország, Anglia és Törökország. Itt voltak Líbia és Irak képviselői is, akik később küldik majd el megrendelésüket. Legnagyobb üzleti sikere a szarajevói stúdió, Ivan Matić forgatókönyve és rendezése alapján készült, *Nő a szentképről* című tévéfilmjének volt, amelyet 9 ország rendelt meg, majd a szkopjeiek *Kása* című animációs-rajzfilmje következik, mely Portorožból hét országba utazik. Itt meg kell jegyezni, hogy Dragoslav Markovićnak ez az alkotása a montreux-i szórakoztató televíziós filmek idei versenyén második díjat nyert, s már ott több mint harminc ország megvásárolta. (Talán egy zárójeles mondatot megérdemelne az, hogy ennyi versenykategória ellenére a Jugoszláv Televízió eddig legnagyobb nemzetközi sikert aratott filmjének az itthoni fesztiválon nem volt versenylehetősége, s így csak az üzleti vetítésen mutatták be.)

Vicsek filmjének sikeréről tanúskodik, hogy bár nem is szerepelt az eladásra kerülő filmek jegyzékén (a film közvetlen a szemle előtt készült el), négy ország, Magyarország, Olaszország, Svédország és Norvégia már Portorožban megvette, az NSZK-val, Franciaországgal, a Szovjetunióval, Romániával és Finnországgal pedig folynak a tárgyalások.

BORDÁS Győző

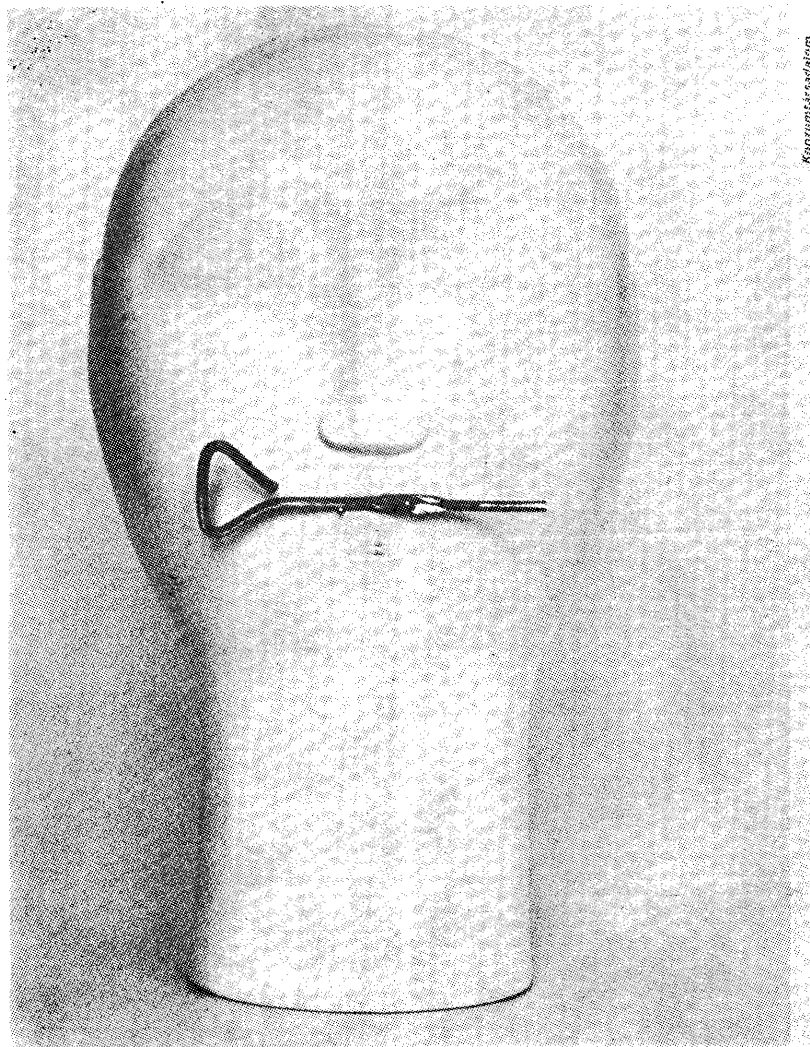
T Á J É K O Z Ó D Á S

KASS JÁNOS FEJEI

Az itteni olvasó főleg könyvkészítői és illusztrátori tevékenységét ismeri, mellyel már számos nemzetközi elismerést szerzett a magyar könyvkiadásnak. A könyv térben hozzáférhetőbb médiuma vezethet be bennünket abba az alkotói világba, mely egy formailag végső tökélyre levezetett mértani test, a gömb alakú *fej* dimenzioná-

lis, anyagszerű megjelenítéséhez vezet. A papír korlátozott síkjáról átlépünk a valóságos térbe, vagyis egy nyelvi metamorfózis fázisainak lehetünk szemtanúi Kass János fejsorozatánál.

Már korai rajzainál, illusztrációinál is különös gonddal és érdeklődéssel tekint az emberi fejre, illetve annak arcrészére: „Szellemi elődei közt a realista-ceruzájú, gazdag-testű asszonyokat, kidudorodó izomzatú férfiakat, életerős

Konsumtársadalom

Kass János: Konzumentársadalom

állatokat és madarakat rajzoló Picasso is hatással volt rá éppúgy, mint mestereire. Kass az ő kezük irányításával kezdte formálni művészetét, könnyed, játékos és sokszor mégis monumentális hatású alakjait...”, írja Juhász Ferenc, Kass fejének kitűnő értője *Mit tehet a költő?* című könyvében. A hellén világ emberének életszemléletét és magatartását visszavetítő tollrajz-fejek a gyakorlati, illusztrációs kontextusból kiemelkedve önálló műként is lényegláttatóak, nyelvi szempontból mégsem annyira jelentősek, még a hagyományos ábrázolás keretei között modulálnak. Jelentős gondolati töltése van azonban az 1974-ben megjelent *Fejek* című rajzmappában található kollázsoknak, melyen Kass az emberi agy mechanizmusát gondosan összeillesztett óraszerkezet képében láttatja, mintegy a létet helyezve az idő koordinátái közé.

A kétdimenziós ábrázolás korlátait Kass műanyagból gyártott fejsorozat multiplikációja révén szakította fel olyképpen, hogy minden műanyagfejet más nyelvi-tartalmi jegyekkel látott el. Ilyképpen ötletek sorozatát hasznosíthatta ugyanazon a fej-prototípuson. Később gyakorlatává vált, hogy egy-egy ilyen üres, személytelen műanyagfejet más alkotókkal készített el (többek között a Juhász Ferenc, Hernádi Gyula, Szabó Erzsébet és Nagy László alkotta fejeket volt alkalmam látni). Készítője illetve személyiségformálója egyéni tájékozódásának megfelelően számos műanyagfejre vers- vagy esszé-szerészet került, míg M. B. ve-

gyézmérnök és Pintér László komputermérnök üvegcsőrendszerrel valamint lyukkártyaszalaggal töltötte meg az átlátszó fejbúrát. A fogyasztói társadalmat jelképező fej — egyébként Kass munkája — a fogai között konzervdoboz-felnyitót szorongat (1. kép). Ahány alkotó, annyiféle változatosnál változatosabb vallomás, kinyilatkozás az emberi fejről.

Egyféle konceptuális magatartás jellemzi tehát Kasst, aki megadja az alapötletet, felveti a problémát, de a megoldás műveletébe másokat is bevon, mozgósít, anélkül, hogy valamilyen szabályhoz vagy feltételhez kötné a munkamódszert. A feladatot a társszerző szabadságának teljes tudatában igyekszik megoldani. Ez az interaktív mozzanat jelentős lépés az alkotó és a közönség közti ellentétek orvoslása szempontjából, hiszen a kísérletet bármely társadalmi-szociális csoport egyedei között el lehet végezni. A fej már-már egy kicsapódási felület, mely ábrázolásának ősi gömb-voltán túlmenően a hozzá kapcsolódó különböző mentális tartalmakat rögzíti. Ahány fej, annyi élet, annyi világmindenség, s köztük egy sincs egyforma. Mégis, mintha mindegyik csak kiegészítené, teljesebbé tenné azt az egyetlen nagy ősfestet, melyre az eddigi kultúrák kivétel nélkül ráaggatták a maguk életet jelképező kincseit és halált jelentő kacatjait.

Kass Jánosnál tett műteremlátogatásom alkalmával egy kifejezetten gondolati, mondhatnánk konceptuális megoldást választottunk mintegy továbbépítve és tágítva a

Kass János—Szombathy Bálint:
Fej, Budapest, 1977 (Moldován D. felv.)

korábbi, már számos tárlatot megjárta változatok gondolati és nyelvi síkjait: az élő fej szimbolikus bekeretezése, a környezetből való kiemelése a hagyományos, termelői alkotófolyamatot megkerülve az idő és a tér egy töredékének rögzítéseként valósult meg. Az emberi fej mintegy beékelődött a háttérben álló holt, szoborszerű változatok közé, s így funkcióban, nyelvi jelentésben is kiegyenlítődtől velük, szinte személytelenné vált (2. kép).

Ez a nem sejtett fordulat remélhetőleg távlatilag is felvetette a fotózás lehetőségét és célszerűségét ebben a végtelenül kimeríthetetlen kísérletsorozatban, s nem a lényeges kérdések elkendőzéséhez vezet, ellenkezőleg, magának az alkotásnak mint emberi tevékenységnek a meghatározását fogja elősegíteni. Kíváncsian várjuk Kass János további eredményeit.

SZOMBATHY Bálint

KRÓNIKA

ÍRÓTALÁLKOZÓ VRDNIKEN. A Jugoszláv Írószövetség Tito elnök kettős jubileumát jelző rendezvény-sorozatának eseményére került sor a Vajdasági Írószövetség szervezésében megtartott III. Fruska Gora-i irodalmi találkozón, Vrdniken. A rendezvény ünnepi jellege határozta meg a tanácskozás és a Vajdasági Íróegyesület közgyűlésének főbb témáit is. A rendezvény hagyományos tanácskozásán ezúttal azt igyekeztek felmérni, hogy a mai ifjúság hogyan viszonyul a háború és a népi forradalom irodalmához, míg a közgyűlés ülésének első részében olyan művelődéspolitikai kérdések szerepeltek, mint: A társult munka, valamint a kultúra és az irodalom öngazgatási átalakulása és a Vajdasági Íróegyesület további öngazgatási átalakulásának lehetőségei. Az íróegyesület feladatairól is szó esett. Tartományunk írói Vrdniken elhatározták, hogy részt vállalnak a JK SZ XI. kongresszusának és a VKSZ XVI. értekezletének előkészítésében, megszervezik a negyedik évszázados fennállását most ünneplő kanizsai írótáborozást, részt vesznek a középiskolai irodalomtanításról szóló szaktanácskozáson és több kisebb méretű tanácskozáson kívül eleget tesznek a nemzetközi és a többi hazai íróegyesületekkel vállalt kötelezettségeiknek. A vrdniki írótalálkozó forradalmi költészetünk mítingjével, a Jugoszláv Írószövetség jeles tagjainak fellépésével ért véget.

AFRIKA MŰVÉSZETÉNEK MŰZEUMA BELGRÁDBAN. Az el nem

kötelezett országok történelmi és kulturális múltjának jobb megismerése céljából az utóbbi években mind több rendezvényünk van országszerte. Belgrádban például már nemcsak alkalmi jellegű rendezvények, többnyire kiállítások prezentálják az el nem kötelezett országok művészeti életének múltját és jelenét, hanem megszületett az első állandó jellegű intézmény is, Afrika művészetének múzeuma. A múzeumot köztársasági elnökünk születésnapján nyitották meg, s mint az avatón mondták, azt a célt szolgálja, hogy a földrajzilag eléggé távol eső baráti országok művészetét közel hozza az itteni érdeklődőkhöz. A múzeumban eddig mintegy ezer régészeti, néprajzi és népművészeti tárgy van. A látogatót gazdagon illusztrált katalógusok is várják.

FOLYÓIRATAINK ESZMEI KÉRDÉSEIRŐL. A Szerb Szocialista Köztársaság és a két tartomány, Vajdaság és Kosovo területén 190 különböző jellegű folyóirat és időszaki kiadvány jelenik meg. Példányszámuk egyenként ezertől kettő és fél ezerig terjed, ami azt jelenti, hogy folyóirataink olvasótáborra nem lebecsülendő, függetlenül attól, hogy az eladott példányok tekintetében semmi esetre sem lehetünk elégedettek.

Folyóirataink többsége feladatának tekinteti a társadalomtudományok ápolását is, a társadalom kérdéseire való aktív, tehát kritikai hozzáállást, és mégis, a marxista illetve a dialektikus materialista alapokról történő megközelítés és értékelés az esztétikai után

nem mindig legfőbb szempont folyóiratainkban. Ezekkel a kritikai megállapításokkal indította el a vitát dr. Zarko Papić, a Szerb Kommunista Szövetség Központi Vezetősége Végrehajtó Bizottságának tagja azon a júniusi értekezleten, amelyen — a JK SZ XI. Kongresszusának előkészületei során — a köztársaságokban megjelenő folyóiratok és időszaki kiadványok eszmei kérdéseiről volt szó.

Már a bevezető is jelezte, a vita pedig csak nyomatékositotta, hogy a nem kimondottan társadalomtudományi jellegű folyóiratok mellett a többieknek is többet kellene foglalkozniuk öngazgatású szocialista gyakorlatunk elméleti és gyakorlati kérdéseivel és eredményeivel. E téren a múltban komoly fogyatékoságok mutatkoztak, s mintha csak az utóbbi egy-két évben történt volna némi javulás s kezdenének kirajzolódni azok a törekvések, amelyek mai valóságunk tudományos felmérését tűzték célul. Sajnos, hallottuk az értekezleten — az e feladatot teljesítő tanulmányokban még mindig sok az elméleti konforizmus, hiányzik a tudományos hozzáálláshoz szükséges elméleti színvonal és tényismeret.

Szó volt egészen konkrét, folyóirataink munkáját nehezítő kérdésekről is, többek között arról, hogy a köztársaság területén mintegy 10 000 magiszteri oklevéllel és doktorátussal rendelkező tudományos munkatárs van, de jelentős hányaduk csupán a tudós pózában tetszeleg, nem produkál, tehát tudományos életünknek nem sok haszna származik belőlük. Ezzel szemben vannak, akik a tudományos munkára és publikálásra is feljogosító titulusukat pusztá pénzhajhászásra használják, ontják a kellő tudományos megalapozottság nélküli „tudományos munkákat”, amelyek a folyóiratokban meg is jelennek. Ez azért lehetséges, fűzték tovább a gondolatot az érte-

kezet, zömmel szerkesztő és társadalmi-politikai dolgozó felszólalói, mert köztársaságunkban a folyóiratok számát tekintve az optimálisnál tartunk, viszont még mindig kevés a rendszeresen publikáló tudósunk, tudományos és szakmunkatársunk.

A tanácskozáson elhangzottakat összegezve elmondták, hogy kiadói házaik és folyóirataink többségében nem eléggé fejlettek az öngazgatási viszonyok. A kiadó és szerkesztő tanácsok többnyire csak formális öngazgatási testületek, a szerkesztésbe, szerkesztési politikába való kellő beleszó-lási lehetőség nélkül. Sajnos mindig vannak olyan vélemények, hogy az anyagi és intellektuális termelés a tudományt pragmatikus pozíciókba kényszeríti, gátolja a szabad alkotási feltételek megteremtését. A tudományos munka öngazgatási alapokon történő megszervezését gátló okok között említették azt a nézetet, miszerint a tudományt el kell különíteni a társadalomtól.

Ezek a felfogások kerékkötői a folyóiratok szilárdabb öngazgatási alapokon történő átszervezésének is, éppen ezért már most, a kongresszus előtti időszakban le kell velük számolni.

SIKERES SZEREPLÉS A KÖNYV-HÉTEN. A fennállásának 20. évfordulóját ünneplő Forum Könyvkiadó az idén is sikeresen szerepelt a budapesti Ünnepi Könyvhéten. A közel száz címszó több ezres példányban kelt el, több könyvünket pedig valósággal elkapkodták az olvasók. Ennek kapcsán írja Végel László helyszíni tudósításában a *Magyar Szóban*: „Ma már nem lep meg senkit, hogy a jugoszláviai magyar irodalomnak népes tábora van a magyarországi olvasók között, és ezért sátrunk előtt nagy az érdeklődés és a vásárlók tábora. Sok írónk nevét már jól ismerik Budapes-

ten, és ha netalán ez évben nem jelent meg új könyve, az olvasók kíváncsian érdeklődnek az iránt, mikor fog az illető író új könyvvel szerepelni. Könyveinknek tehát már nemcsak vásárlói vannak, hanem közvéleménye is. Az elmúlt évtizedben a költészet, a próza- és a tanulmányírás vívta ki magának a rangot, az idén a különféle művelődéstörténeti, folklórkutatási hírnevét. Vonatkozik ez elsősorban a Hagyományaink sorozatra, amely immár budapesti olvasók előtt is rangot vívott ki magának.” Az említett sorozat három legutóbbi darabja: a jugoszláviai magyar népi mondókák, *Tíz, tíz, tiszta víz* címmel megjelent gyűjtemény, a Borbély Mihály meséit tartalmazó *Pingált szobák* és a Csáth szépprózáját és értekező prózáját két kötetbe gyűjtött *Ismertlen házban* c. kötet több százas példányban kelt el a sátorban, de hasonló sikere volt Bori Imre Krleža-monográfiájának és az elsőkötetesek Gemma-sorozatának is, valamint a Hungarológiai Intézet a vásáron először szereplő és az újdonság erejével is ható kiadványainak.

SZÍNHÁZI RENDEZVÉNYEK VAJIDASÁGBAN. Az újvidéki országos színházi fesztivált, az áprilisban megrendezett Sterija Játékokat májusban és júniusban több tartományi jellegű színházi rendezvény követte, amelyek közül most csak a legjelentősebbeket említjük.

Május és június első felében kéthetesre nyúlt, maratoni színházi rendezvényt sorozat keretében tartották meg a vajdasági hivatásos színházak 27. találkozóját, amely ismét zombori sikert hozott elsősorban. A jelen pillanatban Vajdaság minden bizonyosan legjobb társulata, a Zombori Népszínház Luigi Pirandello Úgy van, ahogy látszik című, Nikola Petrović igazgató-rendező színre állította előadása nyerte el a szemle legjobb előadásáért járó díját

(erről az előadásról bővebben kritikai szemlénkben szólunk), míg a rendezőért járó díj Virág Mihályé, a Szabadkai Népszínház rendezőjéé lett Miroslav Krleža Galícia című történelmi drámájának színre állításáért a színház magyar társulatával. A díszlettervért Hupkó István (Szabadka), jelmeztervért pedig Branka Petrović (Zombor) kapott elismerést. Színészi alakításáért az idén tizenkét színművész kapott elismerést, Korica Miklós, Pásthly Mátyás, Đorđe Rusić, Danilo Čolić, Milica Ostojić, Snežana Bečarević, Vigi Renáta, Gordana Vinokić, Fejes György, Fischer Károly, Várady Hajnalka és Szabó Ferenc.

A szabadkai szemlével egyidőben folyt Kikindán és Stara Pazován a tartományi amatőr színház évadvégi szemléje. A szemle sok, összesen tizenöt versenyző adása, sajnos, nem a műkedvelő előadások minőségi szintje emelkedésének következménye, hanem sokkal inkább a kevésbé szigorú mércéé. Számunkra figyelemzéstől jel, hogy például a fesztivál legjobb előadásai között ezúttal nem volt magyar nyelvű együttes, sőt a jelentések szerint csak a zrenjanini Madách társulata nyújtott színvonalasabb előadást. A nagy múltú magyar nyelvű műkedvelő színjátszásunk tehát továbbra is válságos időszakát éli.

JUBILEUMI RENDEZVÉNYEK. Nyolc hangversenyből álló rendezvény sorozattal ünnepelte ötvenéves fennállását az újvidéki alsó- és középfokú zeneiskola. A nívós koncerteket zömmel az iskola egykori diákjai tartották, akik ma elsősorban az újvidéki Szerb Nemzeti Színház, valamint az Újvidéki Rádió-Televízió zenekarának, továbbá a kamarazenekarának tagjai.

Önnálló működésének 30. évfordulóját ünnepelte a Vajdasági Múzeum munkaközössége, bár az intézmény

már több mint másfél évszázados múltat tekint vissza. A Matice srpska keretében alakult az elmúlt század első felében, majd 1947-ben önállósította magát, kivált a Maticeből. Az elmúlt harminc évben a múzeum az itt élő nemzetek és nemzetiségek művelődéstörténeti emlékeinek egyik gyűjtője, őrzője és gondozója. Gazdag néprajzi, régészeti és művelődéstörténeti gyűjteménye van, amelynek kiállítása — az utóbbi években felszámolt helyiséghiány után — mind rendszerebben történik. Mintegy 150 000 tartományi jellegű kultúrtörténeti tárgyat állíthatnak ki.

Húszéves fennállását ünnepelte a kamienicai Zmaj Gyermekekjátékok, ez az országos jellegű művelődési rendezvény. Itt osztották ki a Szerb Szocialista Köztársaság területén megjelent legjobb, ifjúságnak és gyermekeknek író könyvekért a Neven-díjat. Ezt az elismerést az idén Miodrag Borisavljević belgrádi, Miron Kanyuh újvidéki és Abdul Bunjak priština-i író kapta. A gyermekirodalom fejlesztésén kifejtett alkotómunkásságáért Aleksandar Vučo belgrádi és Anton Ingolič ljubljana-i író részesült magas elismerésben, a Zmaj-díjban.

Ugyancsak húszéves a tartományi gyermekszínjátékosok szemléje, a becei Május-i Játékok, amelyen eddig több száz diáktársulat vonult fel, s több ezer gyerek itt ismerkedett először a színjátékkal. Éppen ezért kívánczok ide két röpke idézet Fehér Ferenc becei beszámolójából: „... Ismét jogosan ülete dicséret azokat az anyanyelvi oktatókat, irodalomtanárokat, akik vállalják és véghez viszik ezeket a fáradságos, gyakran hálátlan és környezetünkben nem kellően értékelt feladatokat. A műkedvelő hozzáállás hátrvonala elmosódnak, hogyha vérbeli pedagógus céltudatossága, összetett felkészültsége az iránymutató ebben a munkában.

Megállapítást nyert, hogy Vajdaságban valaha, a Játékok első éveiben egyidejűleg ötszáznál is több általános iskolai gyermekegyüttes készült a szemlére, míg az idén mindössze ötvenegynéhány jutott be a zónaközi versenyre. Gyermekszínjátékszánk közönséget nevelő értelme megkövetelné, hogy mind az iskola, mind a gyermeknevelési intézmények, egyesületek stb. fokozottabb törődéssel viszonyuljanak a gyermekek színpadi játékának irányítóhoz, az említett pedagógusokhoz.”

A JÓPAJTÁS XII. NYELVMŰVELŐ VETELYKEDŐJÉRŐL. Magyar nyelvű gyermeklapunk, a *Jó Pajtás* immár hagyományossá vált nyelvművelő versenyei kezdetől fogva méretre és támogatásra találtak az iskolákban. A részt vevő tanulók létszáma az évek folyamán fokozatosan és örvendetesen nőtt, a versenyzőszámok, szavaltatok stb. színvonala pedig egyre javult. Általános iskolásaink létszámát figyelembe véve a versenyvezetők már tavaly úgy hitték, hogy a versenyzők számát tovább növelni nem lehet, s hogy a 150 iskola és óvoda 37 000 versenyzője a maximum, amely tömegességben nálunk egyáltalán elérhető. Az ideai eredmények azonban örvendetesen rációfoltak erre a hiedelemre. A lap XII. nyelvművelő — ezúttal fogalmazási és rajz- — versenyén, amelyet a kettős Tito-jubileum és az országos pionírjátékok jegyében *Iffjú szívekben* címmel hirdettek meg, nem kevesebb mint 180 iskola, óvoda és napközi 40 000 diákja vett részt, köztük, a rajzolókkal együtt mintegy 10 000 szerb, horvát, szlovén és más anyanyelvű pajtás. A versenyzőket 600 pedagógus készítette fel, és sok helyütt már az iskolabajnokságoknak — szervezésüket és fogadatásukat tekintve — valóságos faluünnep-jellegűk volt. Hogyan volt mindez lehetséges?

A dolog lényegét talán a folyamatos-ságban s a lap és az iskolák állandó, szoros együttműködésében, az évek folyamán egyre bensőségebbé váló kapcsolatban kell keresni. Másrészt abban, hogy az anyanyelvápolás és általában a nyelvápolás szükségessége egyre jobban tudatosodik pedagógusainkban, de a szülőkhöz és az új nemzedékekben is. Csak így történhetett meg, hogy ezúttal olyan szlavóniai, baranyai, délbánáti sőt újvidéki iskolákból is küldtek be fogalmazásokat és rajzokat, amelyekben nincs is magyar tagozat, s a magyar, de a más anyanyelvű pártások is nyelvápoló csoportok keretében, nem kötelező órákon igyekeznek minél jobban megtanulni anyanyelvüket, illetve a környezet nyelvét, amelynek elsajátítására öngazgatású szocializmusunk nemcsak hogy lehetőséget teremt, hanem — a testvériség és egység szellemében, soknemzetű és -nemzetiségű hazánk adottságai-ból kiindulva — szinte sugall.

Nem hagyhatjuk említés nélkül a dolgozatírók fogalmazási készségét, az egyre javuló helyesírást, bővülő szókincs-készletet, s a csiszoló stílust és a mind változatosabb műfaj és formaismeretet. Sokévi áldozatos munka s a *Jó Pajtás* szerkesztőségének és a pedagógusoknak több évtizedes együttműködése kellett ahhoz, hogy a sok ezer dolgozattól kiválasztott négyszázzal már ilyen elégedettek lehetünk. Mindez természetesen további munkára serkent, hiszen, mint a fentiekből is kiviláglók, tanulóinkkal, pionírjainkkal érdemes foglalkozni.

JÓDAL Rózsa

PALICSI TÁRLATOK. A Palicsi-tó újjáélesztése magával hozta az ottani gazdag hagyományú képzőművészeti élet megújulását is, aminek első jeles eredménye két sikeres kiállítás. A

tóavatás alkalmából Milan Konjović-nak rendeztek tárlatot (az ott is kiállított anyagról szól kritikai szemlének képzőművészeti írása), ezt követően pedig az egykori és mai szabadkai festők, szobrászok és keramikusok, kizárólag a Képzőművészek Tartományi Egyesületének tagjai állítottak ki. A tárlaton Almási Tibor, Dudás Antal, Gyurkovicz Hunor, Sava Halugin, Ivan Jandrić, Kalmár Ferenc, Kalmár Magdolna, Nemes Fekete Edit, Oláh Sándor, Petrik Pál, Milan Poznovija, Razija Vila Poznovija, Sáfrány Imre, Szilágyi Gábor, Ivan Tabaković, Togyerás Irén, Togyerás József, Torok Sándor, Vass Kálmán, Vékony Lajos és Vinkler Imre műveiből állítottak ki.

HUSZONÖT ÉVE AZ OPERÁBAN. Június 9-én Szabadkán Donizetti Lammermoori Luciája címszerepének tolmácsolásával ünnepelte művészi pályafutásának huszonöt évét Petz Galler Marika operaezenekesnőnk, egyik legkiválóbb szopránunk. A hamar feloszlott Szabadkai Operában kezdte pályafutását Németh Rudolf-fal, Kovács Verával, Ana Skenderović-tyal és Bela Tikvickivel, majd az újvidéki operaházba került, de művészi pályája csak a Belgrádi Operában bontakozott ki. Majd két évtizedes belgrádi működése során egyik leggazdagabb műsorú énekesnő. Verdi Traviatájában Violetta, a Rigolettóban Gilda, Rossini Sevillai borbélyában Rossina, Mozart Varázsfuvolájában az Éj királynője, Puccini Bohéméletében Mozette, Offenbach Hoffmann meséiben az Olympia, Strauss Denevérében Adél, Donizetti Don Pasquáléjában Norina. Sokat hangversenyeznek itthon és külföldön, műsorán Bartók, Brahms, Bellini, Chopin, Csajkovszkij, Debussy, Dvorák, Grieg, Handel, Haydn, Rimszkij Korszakov, Liszt, Mendelssohn, Schubert, Schumann és mások szerepelnek.

JOŽE POGAČNIK ÚJ KÖNYVE. A maribori Založba Obzorja kiadásában jelent meg Jože Pogačniknak, az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara tanárának új könyve *Teze in sinteze* címmel. Tizenegy tanulmányt tartalmaz a kötet, melyet a szerző két részre tagolt: az első — Építők világa cím alatt — a szlovén középkori irodalomtól a reformációig terjedő időszakot öleli fel, a második — Alkotók világa a címe — a realizmus, az új vagy szociális realizmus és a korszerű, mai irodalom problematikájával foglalkozik.

A kötet első része — írja az *Izraz* című szarajevói folyóirat áprilisi számában Juraj Martinović — Pogačniknak több mint tízéves kutatói munkáját foglalja össze. Pogačnik a stílus és a kompozíció konkrét, részletes elemzésével, szem előtt tartva a társadalmi, történelmi, eszmei és nyelvi hátteret, eljutott ahhoz a határhoz, ahol az irodalmi szöveg esztétikai funkciója kezdődik. A könyv második része első tanulmányának tárgya az 1573-as parasztfelkelés mint a szlovén irodalom motívuma. Ez az írás köti össze, Martinović szerint, a kötet két nagy fejezetét. Martinović egyébként úgy véli, hogy ez a tanulmány szemlélteti legjobban Pogačnik munkájának lényegét: érdeklődésének középpontjában azok a művek állnak, amelyek korunk haladó áramlatainak kifejezői.

Martinović szerint Pogačniknak sikerült végigkísérnie az irodalmi jelenségek változásait, megállapítania fejlődésük logikáját, és több fontos kérdésre fényt vetni. *A szlovén irodalom története*, melyet Pogačnik Franc Zadaveccl együtt írt, szoros kapcsolatban áll a *Teze in sinteze*vel: az új könyv tanulmányai akkor születtek, amikor az irodalomtörténet készült, s valójában néhány olyan problémának a feldolgozását jelentik, amelyeket az

irodalomtörténetben — a mű természetéből kifolyólag — nem lehetett megoldani. Ezekben a tanulmányokban találjuk meg — zárja ismertetését Martinović — az irodalomtörténetben megfogalmazott tételek és szintézis kifejtését és megokolását.

T. L

(A fenti információ előző számunkból tévedésből kimaradt. Szerzője és az olvasók elnézését kérjük. — A szerk.)

HUSZONÖT ÉVES A ŠVETLOSC
Első jelentősebb jubileumát ünnepli a jugoszláviai ruszinok irodalmi folyóirata, a *Švetlosc*. A folyóirat sokrétű művelődési tevékenységet fejt ki, sok más hasonló jellegű kiadványtól eltérően feladatának tekinti nemcsak az irodalmi, művészeti és társadalmi kérdésekkel foglalkozó cikkek publikálását, hanem jelentős szerepet tölt be az oktatás és az öntevékenységi formák, elsősorban a műkedvelés terén is. A folyóirat például majdnem minden számában közöl drámai szöveget, s ezek a jugoszláviai ruszin műkedvelő színjátszó társulatok egyetlen szövegforrása. A *Švetlosc* eddig negyedévenként jelent meg, de az idén, különös társadalmi tevékenységére való tekintettel, nagyobb anyagi támogatást kapott, s így lehetővé vált kéthavonkénti megjelenése.

ÁTADTÁK A SINKÓ-DÍJÁT. Június 28-án ünnepélyesen átadták a Sinkó Ervin Irodalmi Díjat Fenyvesi Ottonnak, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszéke hallgatójának, az *Új Symposion* kritikusanak. A Sinkó-alapítvány díját eddig Podolszki József, Utasi Mária, Bognár Antal, Danyi Magdolna, Böndör Pál, Juhász Erzsébet és Thomka Beáta kapták.

Farkas Zsuzsa: Valami rémség készül 953

Tolnai Ottó: A rés és a folt 959

HAGYOMÁNY

Burány Béla: Kórók és virágok 961

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Utasi Csaba: A riporttól a szociográfiai tanulmány felé 972

Bálint István: Az öngazgatás mint elmélet és mint forradalmi gyakorlat 974

Gerold László: Több, mint művészeletrajz 977

K é p z ő m ű v é s z e t

Tomán László: In memoriam Ivan Tabaković 983

Tolnai Ottó: A délibáb gerince 984

S z í n h á z

Gerold László: Ötlet és koncepció 988

T e l e v í z i ó

Bordás Győző: Számvetés és értékelés, kitérőkkel 993

T á j é k o z ó d á s

Szombathy Bálint: Kass János fejei 998

KRÓNIKA

Bordás Győző: Írótalálkozó Vrdniken; Afrika művészetének múzeuma Belgrádban; Folyóirataink eszmei kérdéseiről; Sikeres szereplés a könyvhéten; Színházi rendezvények Vajdaságban; Jubileumi rendezvények; Palicsi tárlatok; Huszonöt éve az operában; Huszonöt éves a Švetlosc; Átadták a Sinkó-díjat

Jódal Rózsa: A Jó Pajtás XII. nyelvvelő vetélkedőjéről

Tomán László: Jože Pogačnik új könyve

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1977. július—augusztus. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat. — Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1. — Szerkesztőségi fogadó-órák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-196-os folyószámlára; előfizetésekor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 50, fél évre 25, egyes szám ára 5, kettős szám ára 10 dinár, külföldre egy évre 100, fél évre 50 dinár; külföldön egy évre 6 dollár, fél évre 3 dollár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.
